

9(укр)
1727

Année V.

HROMADA

N° 2.

REVUE OUKRAÏNIENNE

Rédigée par

M. Dragomanov, M. Pavlik & S. Podolinskiy

ГРОМАДА

УКРАЇНСЬКА ЧАСОПИСЬ

ВИПРЬАДКОВАНА

М. ДРАГОМАНОВИМ, М. ПАВЛИКОМ І С. ПОДОЛІНСЬКИМ

Рік V. Число 2.

Громадівський рух в Англії і Ірландії (кінець). С. Подолінського. —
Мої і львівські гріхи, а панська та попівська правда. А. Павличковї.
— От хто робить порядок межи людьми. П. Павличковї. — Наука з
попередніх оповідань. М. Драгоманова. — Новини з Австрієської Укра-
їни. — М. Павлика. — Перегляд громадівського руху в західній Європі.
С. Подолінського. — Полькама громадівцям в Росії М. Драгоманова.

GENÈVE

H. GEORG LIBRAIRE-ÉDITEUR

1881

МОЖНА ДІСТАТИ ЧЕРЕЗ:

H. GEORG, Corrairie, 10, Genève

ГРОМАДА, Українська збірка впорядкована М. Драгомановим. № 1.
Переднє слово.

Межі нашої музичної України в Росії і Австрії.—Наші сучасні музиканти.—Через начальство і шкільно на нашу землю.—Змагання наших простих людей до волі і свідомості в XVIII ст.—Змагання XVIII ст.—Остатні воли наших людей: воля в XVIII ст.—Змагання наших людей до волі і свідомості в XIX ст.: ілюмінізм українсько і наука про Україну в Росії; змагання музиків до волі і землі.—Змагання наших людей до волі духовної в XVI—XVII ст. і політична воля в XVIII—XIX ст. (згадайте божу і штуку).—Змагання наших людей до волі і землі в Австрії.—Маршіві війни на шкільно і політично.—Своєю волю на своїй землі.—Можливість і вагітність своєї української держави.—Українська козацька держава XVII ст. і правдива своєї воля.—Товариство і безначальство.—Товариство в Січ Запорозькій.—Товариські і громадські змагання і наука в Європі і Америці.—соціалізм.—Одностовість українських і соціальних змагання.

Ключова ціль громадської праці.—Зміна положення і посередні станції: державні війни.—Служба людей і теперішнього панства музичним громадам.—Проби гасної служби на Україні: українська, польська і європейська.—Потреба ясно одмежованого українства в тій службі.—Всвітня наука і краєва праця.—Воспитання силка робітників і товариство на країнні і пороки.—Українські потреби громадської праці: політичні відносини, освіта по країнні і громадам і спеціальні праці: живі повстання громадських людей; потреба праці по політичній і ермі нових порадників в громадах; праця протиуповільнень і наука.—Української соціалізм—це партія, а громада.

Що тепер може зробити українська початок?—Україні в чужій початок.—Наші думки про чужих людей на Україні.—Наші супротивники і сильніші.—Федеральна силка в Росії і в Австрії.—Силка демократії в нездержаних породах в Європі.—Користь з неї для державних порода.—Силка України з західними славянами. Порядок визнання „Громади“ Женева. Початок „Громади“ 1878, 2 ар.

ГРОМАДА, Українська збірка впорядкована М. Драгомановим. № 2. Звистки про Україну 1876—1877. Од впорядка М. Драгоманова: Життя по осям: 1. «Збірники». А) Братів і бідні; 1. Політ. мей. 2. У науках. 3. Мовність пана і підпанів. Б) Начальство. 1. Християнське начальство. 2. Парське начальство. 3. Земство. П «Геміона». Народні школи на Україні серед життя і писменства в Росії. М. Драгоманова: Що нового по газетях? I—V. С—ого, Україна і вогни І, II, III, М. Драгоманова. Однові впорядка: Пригода. Ліба «Общества пособия политическимъ итнвнимъ итн Россіи». Женева. Початок „Громади“. 1878, 8 ар. Початок „Громади“ № 3. „Літх люде“, один листочок з життя. Женева. Початок „Громади“ 1878, 2 ар.

ГРОМАДА, Українська збірка впорядкована М. Драгомановим. № 4. Біркове мовність та запроваджені. I, II, III, П, М. Додана од впорядка. (Хіба російської і української неміти про музично життя); Т. Е. Шевченко і його думки про громадське життя. С—а; Уваги впорядка; Шевченко української і соціалізм I, II, III, М. Драгоманова; Кілька сіві про І. М. Ковальського. Е. М. Грунт. Книжка та „дренність“. (Листи і уваги впорядка про новини на Україні; Споми поморного

ГРОМАДА

УКРАЇНЬСЬКА ЧАСОПИСЬ

ГРОМАДІВСЬКИЙ РУХ В АНГЛІЙ І ІРЛАНДІЙ

[Кінець]

VII.

Ірландія.

Нам здається, що краще говорити про Ірландію себто от Англії, бо в Ірландії треба звернути увагу не тільки на значні державні і господарські справи, а ще і на національні (породні) і релігійні (церковні) однік цієї землі. До того таки ірландська власність і сео господарське впорядкування хліборобства в Ірландії дуже одрізняються от англійського. В Ірландії більша частина людства належить до римської католицької віри і майже всі до вищої породи людей, ніж у Англії, до Кельтів. Від часів, коли англійські королі завоювали Ірландію, то ця земля не тільки стратила своєю політичну (державну) самостійність, але навіть усі Ірландці стратили грунтову власність, котра цілком перейшла в руки англійських панів воїаків, або і своїх переротів.

Через те лихо крестян в Ірландії гірше, ніж майже в усіх остальных сторонах світа. Мабути ніде в світі, окрім кількох частин Індії і Китаю, не буває так часто голоду, як в Ірландії. Звісно, що за самі тільки два роки от 1845 до 1847 людство Ірландії через голод, голодні тіт (гарячку) і наслідну колічанію (тиселні) поменьшало на цілхх 2,590,000 чоловік, т. ж. від 8 з лишком мільйонів лишилось 5½. І це було далеко не в першій раз: в 1817 році напр. вмерло від голоду 65,000 чоловік, а заслабо 1,500,000. За саміж 1850 рік пани, властичіи ґрунтів, вигнали 74,171 фермера (чиршовиків) і в 1851 р. в Ірландії було 65,519 порожніх і завалихся будинків.

Ірландський народ харчується майже самою картоплею; і навіть

тоді, коли в усій стороні панує страшенний голод, — то пшеницю ж мпаво з Ірландії все таки вивозять в Англію, бо однаково прості люди ніколи їх там їсти не можуть.

Так напр. в Ірландії вивезли:

В році.	Гектолітрів пшениц.	Квінталів *) борошна.
1846	4.500,000	1.200,000
1848	3.600,000	1.500,000

Так само

В році.	Волн.	Толат.	Баранів.	Свиней
1846	186,483	6,363	259,257	480,827
від юльа 1847/ до апріля 1849\	413,987	17,957	615,050	244,198

Ось через що, коли в Англії людство від 1800 року побільшало в три рази, з 8.900,000 вросло до 25,000,000 з лишком, то в Ірландії зосталося майже таке жак і було, т. ж. біля 6.000,000. Там часом англічане говорять, що ірландці біли через те, що загато багато дітеж жають. Англічане забувають, що в Англії дітеж що року родиться 1 на 28 чоловік, а в Ірландії тільки 1 на 35.

Кожній зрозуміє, що Ірландія не без тяжкої боротьби піддалася такому лиху, яке вони терплять під англітським урядом. Справді ця боротьба почалася від 1156 року, коли папа Адріан IV подарував Ірландію англійському королю Генриху II. Певно, що тому треба було шче завоювати цей подарунок, бо ірландці не послухали напскаго слова і по волі не піддалися чужинцю. Війна почалася в 1169 р. коли англійське військо піддалося на Ірландському березі і продовжалася майже без перерви біля 400 років, бо Ірландія складалася із великого числа дрібних і окремих між собою королівств, котрі кожне треба було завоювати окремо і вже тільки Яків I в XVI століт'ї був першим між англійськими королями, котрий міг спираді казати, що він панує над усей Ірландією.

Певно, що від цього ірландцям стало не краще, а шче гірше. Англічане хотіли їх до рещту зпнгоцати і самим заняти ввесь остров. Вони видали цілий ряд страшенно неправдних законів, напр. ні одного ірландця не приймади до урядової служби, під страхом смерті забороняли англічанам женитися на ірландцях, навіть каради англійського власннця ґрунту, котрий приймав скотину ірландця до себе на мпаво, або говорив ірландською мовою і т. і. До велього цього прибавлялас шче і церковна несправність, бо коли англічане одступили од римського папи і зробилис протестантами, Ірландці, їм на зло, зосталас римськими католиками. Англічане сілюю хотіли завести і в Ірландії свої церкви порядки. Ця боротьба за віру тяглася

*) Гектолітр — трохи більше ніж ні четверті російської. — Квінтал=100 фунтів.

теж біля 150 років, від 1535 до 1690 року, і жак кажуть, через неї ж за самих тільки 12 літ від 1641 до 1652 року, в Ірландії загинуло не менш півміліона людей. Англітський уряд особливо покористував-ся цими воїнами, шчоб потроху сконцентрувати (забрати в казну) всі ґрунти в Ірландії і продати їх англічанам. Цей спосіб почався вже в XVI століт'ї при королеві Елізаветі. Після повстання ірландців за приводою Лорда Десмонда, королева піла в самій провинції (країні) Мунстерській сконцентрувала біля 200,000 десятин ірландських ґрунтів. Лей наслідник Яків I навмисне вдумав змову до повстання трьох ірландських князів Тірона, Тріконелла і Догерті, шчоб забрати шість північних графств, котрі їм належали, теж біля 200,000 десятин ґрунту. Сии Жакоба Карл I хотів зробити не краще з провинціїєю Конноттською, але вже не посів тим сам покористуватися, бо в Англії проти нього повстав парламент (земська рада) і королеві пришлося шукати прихильників між ірландцями. На зло англічанам ірландці стали за короля, — а коли йому зрубав голову парламент за проведом Кромвелла, то ірландцям стало шче гірше. Парламенту для воїни були потрібні гроші і він позичав їх в Англії заставинни наперед 1.000,000 десятин ґрунтів ірландських католиків. Далі Кромвель одверто обравши, що він хоче зробити з Ірландії шматок Англії такий самий, жак Норвельк або Јоркшир і для того всіх ірландців, котрі не загинули на воїні, або в „Кромвельських рішцях“, жак тоді були прозвали воєнний англійський суд, стали вивозити в Америку. Коли ж одначе вивезли 100,000 чоловік і між ними тисячу молодих дівач, котрих продавали в невельу на острові Јамаїці, то побачили, що все ж таки тяжко вивести все людство, бо і тоді шче приходилося в Ірландії по всім католикам на кожного протестанта. Тоді придумали иншій спосіб, дешеншій, але не правдншій. Родили Ірландію в три часті. Одну з їх, аложуку з трьох провинцій: Лейстерської, Мунстерської і Ульстерської (біля 6.000,000 десятин) віддали протестантам, т. ж. одній девятій частині велього людства, а всім католикам т. ж. $\frac{1}{3}$ людей дозволило було жити в самій провинції Конноттській на 2.000,000 десятин.

Колі в Англії знов вернулася королі, то за Карла II, сина того шчо вбито, а особливо за його брата Жакоба II ірландцям було трохи декше жити через прихильність цих королів до католицької віри. Жак англічане вишть повстали проти Жакоба II і покінчили на королівство його дочку з чоловіком їїї Вільгельмом III Оранським, гетьманом Голландським, то ірландці стояли за Жакоба, жак поки їх не побито на річці Боїні 1 юльа 1690 року. Після того Вільгельм Оранський сконцентрував знов 700,000 десятин ґрунту. Тільки одна одинадцята частина землі зосталася у католиків, але і те не в ірландці, а в 5—6 багатих сімках родом з Англії. Загальне число католиків теж поменшало; вже на кожного протестанта приходилося тільки чотири католика. Після битви на Боїні сита ірландського народу була дорешту

зломлена і більш ста років не чути було ні про які бунти, чи повстання.

Чого тільки не виробляли за ті часи з бідними ірландцями кельтами, то страшно навіть і впом'янути. Майже всі податки лежали на ірландцях, а тим часом вони не могли добре працювати над хліборобством, бо не мали власних ґрунтів; не могли теж обернутись і до рукоділля, чи до хлібного здобування, бо ті зарані захопили спілки (корпорації) англійські і в загалі протестантських колоністів. Тепер уже і католицькі ірландці були заборонено жити на протестантні і піп, котрі їх поминав, караньса за це смертю.

Тим часом одначе хот не було вже одвертого бою і спілнких бунтів проти уряду, ірландці іншими способами боролись від тяжкого ярма англійських панів. Вони складали за себе таємні спілки, котрі судили занадто лихих панів, лордів, і їхніх притишників, і карали їх різко, як до лиха, котре прості людде од їх втерили. Інші раз тільки калічки їхаву худобу, або палили їхні скирди і токи, але не рідко теж підпальували палаци лордів і вбивали їхніх самих з жінками, дітьми і родичами. Такі випадки були вже дуже часті в 1760 році і тоді зложилось вже велике таємне товариство, члени котрого звались *„білі хлопці“*, від білих сорочок, котрі вони одягали, щоб таке ще пізнавати один одного вночі. Це товариство було палвало такого страху на панів, що вони на кілька років були полекшали свої умови за чиншовиками. Спілка „білих хлопців“ розпалась, але вже за три роки, в 1763 знов зложилась спілка *„дубові сервики“*. Трохи пінішче в 1772 році члени товариства стали зватися *„сталлою хлопцями“*, котрі повстали проти пана, маркіа Долеланда, за те що він зарозом вигнав усіх своїх чиншовиків. В 1785 році вони зняли своєю імя на *„правдої хлопці“*, потім в 1806 р. спілка звалась *„молатниками“*, від 1811 до 1829 знов *„білими хлопцями“*, в 1832—33 *„білопоми“* і в 1837 році — *„чорнопоми“*.

В кінці XVIII стол. в часи, коли американські вшелепці повстали проти Англії, а французи проти свого короля, тоді багаті католики в Ірландії почали правити, щоб де в чому полегчили країну, а особливо в церковних порядках, а шимше збралось повстати. Перелашні англійській уряд на кілька часу бун роздівся на зміни, але як тільки ослаб повстанський дух в американських шислах, котрі одділись од Англії, а Франція підпала від тяжку руку генерала Бонапарта, то англійській уряд зараз же повернув на старій шлях і навіть покларв ірландців перше, ніж приїшла до їх поміч і Франції. Це було вже в 1799 році, але тим часом ірландців залопонеших перед судом били кнутами і мучили різними струментами, так само як колись в середині віка. Декого по дичи вшали, — то б то вшали, потім знімали і давали одіти, а потім знов вшали.

В 1800 році, остатній знак самостоїачесті Ірландії, осібній парламент, був скасований; але по правді кажучи, він сам продався англійсь-

кому урядові за 16.000.000 карбованців. Одначе разом з тим почалась для ірландців змога користуватись і шільнішим упорядкованим (конституційною) англійського уряду для того, щоб добитись законною дорогою для Ірландії і католиців тих самих прав, котрими вже володали англичани і протестанти. Вищі стали в Ірландії шяготовишче хотіли добути рівних *політичних* прав для католиців з протестантами і коли можна, то і вернути ірландській парламент. На цю, дуже шче взузку, мету була шарьяюшана вся праща першого політичного проповідника (агітатора) в Ірландії, Давида О'Конельа. Зому справді вдалось добути в 1829 році *волуу* (емансипацію) католиців, шисла котрої була зната заборона католикам бути членами парламенту і поступати на урядову службу в усіх чинах, окрім одного лорда-кандцера королевства. Але на тому і скінчилась шесь здобуток праці О'Конельа, і певно що од його простим люддам в Ірландії, чиншовикам і робітникам, не було жадної користі. В загалі шесь рух, що підпав О'Конель не можна назвати народним рухом і навіть сам О'Конель цілком був капіталістом, бо хоч він лічилься адвокатом, він нажив собі дуже великі гроші посередництвом (факторством) між великими панами і чиншовиками, певно на кошт остатніх. Окрім того він страшенно переводив гроші, шчо збрив з людде, на той рух, чи агітацію. В самім 1831 році О'Конель дістав таких робом 260.000 карбованців, в 1832 — 125.000 карб. в 1833 — 139.000 і в 1835 — 200.000 карб. У часи великого голоду 1846 р., дивлячись на беконешне лихо протех людде в Ірландії, О'Конель стало штидно, та тоді вже людде покинули його слухати. О'Конель, як шчирий католик, поїхав на богомільну в Рим, але не доїхав і шмер на дорозі в Генуї 15 маїа 1847 року.

При такому напрямку законного політичного руху в Ірландії, під проводом самих шчирих етанів і католицького пошества, протем люддам не було ніякого полекшання, і через те не дивно, шчо, навіть і при конституційному упорядкованні, чиншовикам приходилось так само, як перше, одорюватись таємними спілками і тим страхом, котрі ці спілки наганяли на панів, а не надіається на правдивий суд і на поміч урядишких, чи виборних, шчо сиділи у парламенті та складали закони зовсім не на користь робітникам і в загалі протем люддам. Ці спілки, котрі в XVIII віку і в початку XIX-го проявлялись тільки часами в најгірші хвилини життя, від тридцятих років XIX віку зшлись в одно штале товариство, котре мало шязки не тільки по всій Ірландії, але навіть і між земляками, шчо шїїхали в Америку та в Англію, особливо в шхідній англійській країні Ланкашир. Члени цієї спілки в часи від тридцятих до шістдесятних років цього віку звичайно звались усі „Ribboinen“ і мали всьду шчи обшю стосунки і дежаке загальне шпорядковання, але тим часом напрямком і способом боротьби в кожній провінції був шшній і кінче самостоїачий. Так напр. на шівночі в Ульстері, де було найбільш осели-

дося англицьких колоністів і чиновників, так званих Оранжістів, т. ж. прихильників Оранського королівського роду, національна боротьба між ірландцями і англичанами стояла на першому місці. Знов у Конноті, де чужинців не багато, сіпкі зразу мали ширю громадській напорах і боролися найбільш проти пана, котрі немлодові виганяли своїх чиновників В Конноті живуть майже самі сельти, в котрих більш задержалися старі звичаї сіпкіної власности. В Мьустері теж аграрні (груптові) справи найбільш звертали на себе увагу, тоді як в Лейстері, де вже багато хвабик і рудокопства, сіпкі рибобменів були подоби до англицьких товариств оборони. Усюди однако ці сіпкі складалися в той час, майже виключно з простих і мало освічених людєй, з чиновників, наймитів, дрібних ремесників і крамарів, робітників і раз у раз із самих католиків. Ніколи протестанта не приймали в число членів; тим часом не робились не під впливом панів, або хоч не під явним їх впливом, бо католицькі пані в Ірландії, так як і інші, тримались язуйтської способу і навіть карали членів таємних сіпко, одлучаючи їх от причастья. На решті ті сіпкі далеко не були народоправними і де які між ними присягали навіть бути вірними слугами королеві, а коли не королеві, то Данплові О Кошнелю, правдивому королеві Ірландії.

Упорядкованя ірландських рибобменів було такє як звичаю в старих таємних сіпках, т. ж. з різними церемоніями, таємними знаками, умовами (парольами), але здається без занадто великої централізації усіх дрібних сіпко. Тим часом в інших містах сіпкі продавали дуже велику силу і упертість в добуванні своєї мети. Так напр. в тридцятих роках цього віку в грастві Лонгфорд в провінції Лейстер один великій пан, лорд Лортон почав виганяти ірландських чиновників і на їх місце приймати протестантів з Англії і Шотландії. Так між иними він отдав дев'ять ферм дев'яти протестантам: Брокю, Дайманду, Мурведу, Кольу, Катарту, Роллінеу, другому Дайманду, Гуго Мурведу і Моррісону. Але шчо з того вишло?

Брок був убитий в шостій годнінї вечера, швидко після того, як він оселився на фермі.

Дайманд був побитий і все господарство його зруйновано.

Мурведу збили все, шчо він посадив, він посівав.

Кольа побила жерстоко і теж зруйновала його господарство.

Катарга відцалювали чотири рази і нарешті устрелили на його власному дворі.

Роллінеу і другому Дайманду, котрі жили вкупі, розвалили загони і побивали всю худобу.

Гуго Мурведа збили в вечері, як він і його сім'я грілися біля вогню. Моррісона теж збили в його хаті, напавши на неї цілою громадою. Така страшенна була ненависть католиків ірландців до протестантських чужинців, котрі приходили їх вивязати з їх власних ґрунтів. Тим часом не треба думати, шчо рибобмени були розбіжниками, або

грабували собі на користь добро з тих ферм, котрі вони руйнували. Цього ніколи не робились і хоч не рідко траплялось, шчо ірландська молодіж громадою розбивала паллячі панів, або заарештовувала потту на дорозі, то при цьому ніколи не брали грошей, а тільки саме оружья, котрого війна продажа була заборонена. Члени сіпко вірно тримались обовязку, даного *навіть панові*, але по їх власній волі. Між иними в грастві Типперарі, де сіпкі мають велику силу, був дуже цікавий слуцай: Один молодій шарубок, Горман, член таємної сіпкі, напався служити до одного протестантського пана, Фавсета. Товариші Гормана, дізнавшись шчо Фавсет на Рідво зїхав в Дублін, напали на його будинок, наїдулись, шчо Горман пустиг їх без перешкоди. Тим часом вони поїдулись Горман замкнув двері і почав уговорювати товаришів, шчоб вони не торкали будинка, котрого він змывався доглядати. Ті не послухали. Горман мусив оборонятись і втрелин провадаря сіпкі Беклея. Товариші поїсели його з собою і він швидко умер. Вони збрали для його матері 500 карбонацій і зробили гарні похорони Беклею. Горман, на допитанья суда, показав, шчо він стрільав по чужим, незнаюючи йому людям і навіть мати Беклея відповіла, шчо син її пішов на заробітки в сусіднє місто Кагир. Гормана сіпка не покарала, а тільки за кілька місяців був устрелений поліцейській капітан Лонг в своєму власному домі, за те, шчо він дуже ширю розпукував товаришів Беклея.

Для деяких їхм ірландськими чиновниками, ґрунтовій терор (страх), т. ж. відомста їхим панам і чужим колоністам, зробивсь нещасно голоншчюю метою всього їх життя. Граство (повіт) Типперарі дає чимало таких прикладів. Років в двадцять п'ять тому було, жили в Анакартїєській паракхії двоє братів Квінленів. Одного звали Михайлом, а другий ман привізко Кет (різак). Вони арендовали невеличку ферму від одного пана, котрий змывався Блек, і кілька часу жили собі тихо і покісно. Поруч з ними жило четверо братів Генесей, з котрих один, зашич Денісою, служив у Влека за зборщикна аренд і підмовив пана вигнати Квінленів і віддати їх ферму братам Генесей. Така неправда перевернула все життя Квінленів і вони порішили жерстоко відомстити. Не пройшло і трьох місяців після того, — як Денісе Генесей вже був устрелений. Хома Генесей швидко після того був убитий на великому шляху від Анакарта до Грана. Третій брат Давид змывався і поїхав в Америку, але Михайло Квінлен знайшов його і там і втрелин. Четвертий Генесей зашнов кулясь так, шчо ніхто не знав, куди він і подївався. Кет лишився в дома і зробився загальним карателем неправдливих панів та урядників. Сміливості його була справді надзвичайна: до одної ідови, котру виганяли з ферми, було послано троїше урядників списувати її майеток. Дло було вночі; раштво відчинилось вікно. Кет вскопив в хату і зараз же устрелив одного з урядників. Другий, змывавшись, поліз у комін, але Кет витаскав його за ноги і теж устрелив. Третій тим часом утік у вікно,

та Кет швидко його нагнав і вбив. Не було кому жалітись, не було ж свідків проти Кета.

Тим часом Кету прийшлося покинути свою сторону. Він поїхав в Індію і напався в вірхоу. Тоді саме починалися битви індусів. Кет отділившись як один з найхрабрих, найдухуватіших воїнів. Віjna скінчилась, він вернувся до дому і знов став головою всіх вилків в гуртовій боротьбі. Усі знали, що то він робить, але ніхто не хотів його вилати.

Якось зустрів його на дорозі ксьондз їхньої парахвії і почав його вговорювати, щоб він покинув своє негарне життятя і прийшов висповідатись. Кет на це почав отруюватись, кажучи, що треба йому почекати сповідатись, поки він не покочить з одним злодієм, шотландцем. На решті він таки обцявав ксьондзові висповідатись і справді прийшов в субботу в церкву і став широко молитись і плакати; тим часом служба кончилась, а Кет зовг мовився і плакав, але до сповіді не шшов. Ксьондз почав на його бити двох годин, да так і покинув його в церкві. Таке тязькоє биття двох місяців і ніяк Кет не міг зважитись висповідатись. Швидко після того він на чомусь попався під суд. Він написав капітанові свого бувшого полку, котрого колись швратував від смерті в битві при Собрані, і той парочко приїхав і дуже обороняв Кета перед судом. Через те, мабуть його і не повісили, а тільки заслали за море на вічне життятя.

По більшій часті прості люди всі оборони і переховували тих, що карали панів за їхню несправу і через те рідко хто міг їм попадася урядової в руки. Іншич раз навіть вони не ховали своєї радости, коли хто побудь увільняв їх от дуже невинистого воім лорда. Так напр. в повіті Маю, луде на базарах, диваншис про вбивство одного з таких лордів, знаншиш шакви, християні і казали: „Слава богу, цього ранку агинув найгіршич тіран в повіті“.

Певно тим часом, що всі такі постанці і винаходи кари не могли доторішно змінити ці порядків чиншництва, ні в загалі відносин між панями і простими людьми. Для такої зміни потрібно більш сталого, шворядованого і поступового руху, потрібно видну луდე освічених і ширшого напрямку, ніж були О'Коннел і його прихильники. Справді в сорокових роках стало складатись таке товариство і швидко воно стало мати велику силу, особливо коли під впливом страшеного голоду 1846—47 років, педовольство ірландського народу проти уряду і панів шче дуже побільшало. Це товариство звалось „Молода Ірландія“ і було зложено најголовишичим робом із несчаів, лікарів, адвокатів і т. і. В перші часи провадомер їхнім бив Сміт О'Бріен, до котрого швидко пристало багато молодих лудег, між іншими Деві, Девіс, Ділон, Мічел, Мігер, О'Догері, Догені, О'Долог, Селіван і другі, всі луде освічені і способні до письменської праці. Між їми було теж чимало лудег з поетичним талантом, особливо між жинами. З їх найбільш прославились троє: *Ева* (Мері Коллі), *Мері* (Еллен

Довішич) і *Сверанца* (Франсес Ельгі). Остатня мала великич вплив не тільки своїми віршами, а также і політичними творами, так напр. вона зложила в 1848 р. дуже звісну прокламацію (привиниш лист) „Lacra Est Alea“ („дкоти кипуть!“ — гра почалася!), обцяву воїни англійському уряду.

Тим часом і серед „Молодої Ірландії“ не було конечної згоди між усіма членами і як настала доба революційного руху в 1848 року, то в товаристві провадились два напрямки. Один, під провомом Мічеля хотів зараз почати повстанья, другі знов з Смігом О'Бріеном і Мігером, бажали перш краще підготуватись. Уряд звелів бою арештувати всіх трьох, та тим часом не зміг обшинувати двох останніх і був присуджувані судити самого Мічеля і присудити його на 14 років засилки за море. Народ був зібрався на вулицях Дубліна, щоб його увільнити, але уряд звелів таємно і під великим конвоєм перевезти Мічеля на кораблі і зарз рушити.

Такич поступу уряду страшено розсердили лудето всього острова. Сміт О'Бріен і Мігер теж вистали до того, щоб воїни повстанья в августі місяці 1848 р. і почали їдати по краю, проповідуючи ту думку і збираючи лудег і оружья. Тим часом, уряд вже в уліі скасував на час в Ірландії „Navas Cogrus“, т. і. заборону арештовувати кого побудь без суду і звелів зарз же замкнути Сміта О'Бріена і інших членів спілки Молодої Ірландії. На той час О'Бріен був в повіті Вексфорд, але зарз поїхав в Тіперарі, де він надіявся зібрати більш лудег для оборони. Лудег сразу було справді зібрався досить, та швидко прихоридили католицькі попи і почали одговорювати мужиків од бунту, кажучи їм, що без доброго оружьяка і шворядкованья воли рібно не подійтуть з вірхоу, що О'Бріен і Мігер справді чесні луде, але нічого не розуміють у воєнному ділі і т. д. Більша частина мужиків поспухала поповісальні одговорів і покинула О'Бріена, а з ним лишилося всього кілька сот чоловік. Швидко вони зустрілись з поліцейським обходом, котрич замкнувся на фермі біля Баллігарі і почав стреляти по лудах, котрі були з О'Бріеном. Не змігши влязати ферму пригнотом, мужики хотіли її підпалити, але О'Бріен заборонив це робити, бо він знав, що на фермі було шестеро малих дітей вдоли, властивиці того будищу, котра стоїучи на колінах прохала його не підпалювати хату. Луде О'Бріена дуже жа його прогнівались за таку його милькість, бо їх думчі не розуміу, і маже всі покинули повстанья і перохоридились по своїх домах. О'Бріен з трьома товаришами мусів тікати в гори. Шлішче трохи він і Мігер і О'Долог були пізнані і присуджені до смертної кари через пошішья і швортування, але були помдувані на висилку за море на вік життятя. Ділон, Догені і кілька сот інших членів Молодої Ірландії мусів тікати в Америку або в Францію. Між осталими був і Джеймс Стевенс, молодіч вишнер пораненіч поліцейю в час

осади ферми в Балінгарі 29 жовтня 1848 року і котрих через кілька років став головою змови Феніції.

Після голоду 1846—47 років і невдачного бунту 1848-го став чиншовік іще далеко погіршав, тим часом одначе де хто і в англійському уряді став звертати увагу на всю ту несправду, котру ірландці терплять від своїх панів. В тій частині Ірландії, де вже єсть найбільш протестантських колоністів, т. є. в Ульстері, іще з прошлого віку між панями і чиншовіками відносини були трохи ліпші, ніж в остатніх місцях острова. В Ульстері пані не могли проганяти чиншовіків, коли їм те було вгодно, але повинні були витримувати до строку умови і сплачувати чиншовікові всі його видатки на полішання ґрунту. Така умова звалась „Ульстерським звичаєм“ і через жоу в Ульстері строки аренди були по більшій часті довгі, бо пані, під страхом уилати за полішання ґрунту, іноді по довгу не набавляли ціну на землю. В остатній Ірландії білих 500,000 ферм були арендовані „на волю“ (at will) т. є., так шчо панові було вільно прогнати чиншовіка, коли схоче.

В августі місяці 1850 року в Дублині був великий зїзд членів ліберальної (вільнодумної) партії в Ірландії, на котрому було постановлено впорядкувати велику спілку чиншовіків (tenant league) дла того шчоб добитись права аренди (tenant right), т. є. права чиншовіку держати ґрунти в аренді, поки він платити умовлену з паном ціну, і заборони панові більшати арендну плату. Така спілка справді була впорядкована і під впливом Деві і Лукаса діло перших два роки пішло дуже добре. На ліхо воно пізніше попало в руки нещирих людей: Дакота Седлера і Вілліама Кега, котрі пристали до уряду, позаямали важкі місця і страшеннію хитрощами загубили ввесь той рух. Седлер був уже міністром фінансів (скарбу) в англійсьім уряді, коли отворилося, шчо він підробляв урядові папери. Лому не можна було ніяк уже одкритись і він отравився спийливою ксилотою. Це було в 1856 році в сенаті і випадок цей мав великий вплив на новіє стріє революційного руху серед ірландців, котрі іще краще побачили, шчо з урядованими людьми не варто їм мати ніякого діла. Далеко пізніше вже, в 1870 р. під міністерством Гладстона був виданий арендарський закон (tenant act), по котрому ольстерській звичай розширено на всю Ірландію. Але ж цей закон не забороняє панові виганяти чиншовіка, а тільки потрібує шчоб це робилось **законом порядком**, по ревізії особним поземельним судом умов між паном і чиншовіком. Англійський уряд в загалі вміє видавати такі закони, особливо дла Ірландії, котрі не виконують своєїєї мети навіть і на половину. Так напр. в 1869 р. коли Гладстон провів в парламенті закон про розпродажу маєтків англійських панів (урядової протестантської церкви в Ірландії), то справи в сіх скарбовано вольго на 70,000,000 карбонацій із загалного маєтку в 160,000,000 карб.

Тим часом, особливо після 1848 року, в Сполучених Держаках пі-

нічної Америки набиралоєсь усе більше і більше ірландців. Вони звикли там до вільніших порядків, мали волю і змогу впорядковатись у спілці, де які між їми нонажакими чималі гроші і так як вони в загалі не забували своєїєї сторони і піддержували стосунки з родичам і прїятельми в Ірландії, то швидко почали мати великий вплив на тамоні діла і зробились дуже страшенними діла англійського уряду. Як почався бунт індусів, то ірландці теж зможли, під проводом Стефена в 1858 році таймею революційне товариство знісе під ім'ям змови Фенікса. Тим часом дла змова була швидко розкрита і злітчожена англійсьім урядом, частинною навіть за помічу католицьких панів і деяких між членами вольною ірландською партії, котра в той час ще була супротивна вольному революційному руху. Змовленники були строго покарані, деякі до десяти років ваторжної праці, але Стефену знов вдалося втікти в Америку. Там він упорядкував нове велике товариство з значаюмою подібу таймених спілок з кількома ступіннями послати в тайні революційного руху і за надто великою централізацією. Усе спілка дла в усьому сухалась перевеликою головною радою, котрою Стевен заправляв, як сам хотів. Усе товариство в кулі стало зєзись „Фенігаму“ на пам'яті от колишнього ірландського козацтва і його гетьмана Фіна, кишиного тому тисячу і сімсот років. Хоч фенії в загалі були католики, то все ж вони ніколи не зєзидились з католицьким поштовом, котре ніяк не хотіло доволити мирянам складати таймені спілки, члені котрих були б зєзидані між собою вилатани. Не дружили фенії теж і з ліберальною поступовною партією, так знашим Home Ruler (Домоправцями), котрі конституційні і мирним шляхом хотіли здобутиє права мати в Ірландії власний парламент і місцєю самостоєятіє. На ревіт фенії не були і громадськими, бо вони не устоювали дуже за чиншовіками і пажитями і боялись розирати стосунки з панями і багатою ірландською буржуазією, від котрих вони найбільш користувались грошми. Таким робом феніаство було рухом тільки політичним і національним, та і то почали не в загалі всім народом, а не дуже великою спілкою людей, правда дуже ширчих і революційних, але не певних народопраців і іще далеко не громадських. Через те рух цей і не мав дуже велиного числа прихильників і не кіг здобути своєїєї мети, наренгі навіть не міг жеї ясно поставити. Це напр. видно з того, шчо најгромадичні між ірландсьими революціонерами в Америці, котрі в своїх газетах, друкованих в Каліфорнії і в інших державах одверто пропонували 1000 карбонацій награди тому, хто зустрієть такого то лорда (ім'я було названо) в Ірландії, тим часом не знали, чи стоїати їм в Америці за волю негрів, чи напротив жеї. Як почалась в Сполучених Штатах междусіба війна, то фенії розділились і кожний пішов з своїм шгагом, т. є. не рідко ірландець проти ірландця, навіть фенії проти феніа. В 1865 році Стевен, при помічі своїх товаришів: О'Лері, Лобб, О'Донноган Росса, О'Конора і інших за-

вів велику часопис „Ірландський Народ“ в самому Дубліні і сам став жити під Дубліном, ховаючись від уряду і підготовляючи повстання. Оружжя для гроші шли найбільш в Америку, тамешна сілська феодія більшала і чим далі нашірок жеї робився більш народоправним. Стевенс почав називатись „Впорядчиком Ірландської Республіки“ і до початку буття лишилось вельоу кількох тижнів, коли уряд через свого шпія, Шєра Нєгльа, одного з найбільших товаришів Стевенса, дізнався про всі ті заговори. Зараз же були зроблені обшуки в видавничстві „Ірландського Народу“ і в найдовішніх між членами спілки феодіїв Стевенса зразу не знайшли, бо не знали ім'я, під котрим він жив; за те арештовали О'Лєр', Лєбі, О'Донована Росса і багато інших. Перших двох присудили на двадцять років каторги, а третього по вік життя. Тим часом знайшли і Стевенса і посадили його в Річмондську неволью, але не змогли його там удержати: через два тижні він утік і швидко був уже в Америці. Весні 1866 рік пройшов тихо і покісно, але в 1867 р. феодії в Америці знов хотіли упорядковати повстання, на цей раз уже не під проводом Стевенса, з котрим вони поварились, через його занадто гордий і дееспотичний характер. Від того часу про революційну діяльність Стевенса вже нічого не чути, але не пашлось у феодіїв і нішого чоловіка, котрий міг би зайняти місто і через те повстання 1867 року дуже швидко було задумано.

Після того феодіанський рух ірландська тільки деякими дрібними вчинками, напр. взривом Ктеркенгельської турки в Лондоні, при чому вбито 12, а покалічено 120 кочме неоновиних людей. Певно, що такий спосіб діяльності не міг мати доброго впливу на розвиток революційного руху в Ірландії. Частиною через те, частиною через трохи оміняний закон, виданий Гладстоном в 1869 і в 1870 роках, найголовнішим же робом через іпорядкованість в 1870 р. Домової управи (Home Rule) феодіанство потрапило більшу частину своїх прихильників. За остатні часи, особливо за остатні два роки, питань про ґрунтово-власність, про відносини чиншовиків до лордів, знов стають на першому місці. Случаї убивства лордів чиншовиками тепер знов такі часті, як були тому 30—40 років: за самі остатні часи устрічені лорди Лєйґрїм і Монґморрїє, не говорючи вже про велике число інших павів, не стілько запіомних. З другого боку одначе треба признати, що і осмінені патріоти ірландські виходять по троху на простішу дорогу. Вони іпорядковали так звану „ґрунтову Спілку“ (Land League), котра хоч далеко поміркованіша від феодіїв, по способам своєї боротьби, але далеко радикальніша по своїм думкам про громадські справи. ґрунтова спілка бажале корінного переробу ґрунтової власності в Ірландії: вона хоче, щоб уряд викупив у павів, або яким иним робом наділив власним ґрунтом чиншовиків і наймитів і раз на завжди покінчив з використанням кількох мільонів фундета кількома тисячами великих власців ґрунтів. Тепер уже єсть кілька ірландських виборних, котрі і у парламенті і на

великих містінгах (борах), в різних містах Ірландії, одверто ставлять питання корінного переробу поземельної власності. 5 Нєбєра 1880 р. уряд навіть назначив суд над Парнєлем і чотирма другими виборними і зьома иними членами ґрунтової спілки і заміривсь скасувати на час грамоту Habeas Corpus.

„ґрунтове братство“ одначе не перелаякалось і де далі, тим гостріше стає його боротьба проти великих ґрунтових власців, по більшій часті чужкиців серед ірландського народу. За остатні місяці 1880 року найбільш говорили і писали по часописах про англійського капитана Бєйкота, котрий своєю задрістю і неправдиштьоу пробудив до себе ненависть усіх чиншовиків доволі великої округи. Ірландії положили на його правдуно забороноу. Бєйкєсь відомети від таймоної управи ґрунтових спілок ні один робітник не міг ставати до праці на полях Бєйкота; і один чоловік не смів у його арендувати ґрунт, навіть усі кунці в містах зрєклись продавати йому який небудь товар, або в його іщо закупити. З ним зрєклись так само як у старі часи було з прокаженими, т. є. його не зблили, а просто викунули з громади і кочне з більшим правом, ніж прокажениго. Але де показує, яка вже велика постаła спільність в Ірландії не тільки між чиншовиками і наймитами, а навіть і з дрібною місцевою буржуазією. Але і Бєйкот був чоловік упертий. Він потребував в уряді цілх дванадцять поліціантів з руйнішниками і під їх обороною ходив сам з своєю сім'єю обробляти свій ґрунт. Але швидко і цього стало за мало. Шоб обороняти поліціантів від раптового нападу членів ґрунтових спілок, треба було зробити особну залізу будку на колісках, котру можна було б перевозити з міста на місто по вельоу поїт Бєйкота. Будка була зроблена на хвартії в однім з великих міст Ірландії, але дла того шоб її перевезти з станції залізничі до маетку Бєйкота, треба було проводити жеї з конвоєм з чотирьох сот жєліїрів, шоб оборонити от патову ірландців, особливо жінок. Навіть з Англії почали приїждати добровольці обороняти Бєйкота з ненависті до ірландців. Уся ця боротьба получила таку славу в Ірландії, що від того часу *заборонити* якого пана звуть *бєйкотувати*. Уряд страшив не одну тисячу карбонанців на обороноу Бєйкота, але то шче був такий безстидний, що запрохав шче 60,000 карбонанців від уряду за потрати, котрі він мав от членів таймих спілок, і Гладстон, на рєшті розсєрдившись, відповів Бєйкоту через секретаря свого, що і так уряд пособляв йому бляти, як треба.

Тим часом суд над Парнєлем і його товаришами став на черзі і так як рух серед чиншовиків в Ірландії не втхомиривсь, то і питання про скасування на час Habeas Corpus робилось все гостріше і гостріше. Уряд на рєшті ще надіявся, що суд присяжних покарає Парнєля і його товаришів і тим залкає ґрунтове братство. Але вишло шакше. Присяжні не згодились між собою і після п'яти годни розмов і сварок, десять чоловік з них подали голос за увіль-

неменьша оскаржених і тільки двоє за кару. По англійському закону треба в таких рідях поновити згоди всіх пристражних і через те їх знов заперли, щоб вони між собою змовились, але вже на короткій час і тільки дла виду, бо уряд боївся шчо на ренші дескати чоловік переконануть длох, а це був би западто великий успіх дла Ірландії. Тим часом і так оскаржені були увільнені і уряд тим розгніваній поставив на чергу зараз же закон про скасуваньна на шівтора року Habeas Corpus.

Тоді ірландські виборні поставили собі як можна довше затягувати в парламенті розмову про цей закон, котрій відіде все людство Ірландії безборонно в руки англійського уряду. Але Ірландських виборних дуже не багато, бо в Ірландії із 5 1/2 мільйонів людства, всього 900,000 чоловік належить до таких сімей, котрі мають право вибирати послів, т. є. 1/4 всього людства, між тим як в самій Англії маже ціла половина маже те право. Та і в ірландських виборних тільки 37 чоловіка стали за одно з Парлемем. Усе ж таки спосіб боротьби виставив на кілька днів, бо парламенті один після одного, прохали слова, і промови їхні були дуже довгі, так шчо інші засідання парламенту тяглися от двадцять і навіть до сорока двох годин. Як ірландські виборні, так і їх супротивники англичане перемінялись через кілька годин, шчо б міти витримати таку довгу і гостру розмову. Але певно, шчо як парламентів ледве одна шінадцята частина, то вони швидко зморились і через те, може перш від англічан, почали виходити з рямців звичайної парламентської бесіди, починаючи говорити западто різко. Може це так тільки і давалося парламентському начальству, т. є. председателю і його посібникам, котре складається з самих англічан по більшій часті, але в кожному случаї одного з ірландських виборних, Віггара, навіть силою виведено з парламентського залу.

2 Феврала 1881 р. в раниці, після того, як парламент просидів більш сорока годин, — председателю, проти всяких звичаїв, сам закінчив розмови про те, чи пускати читати закон про скасуваньна Habeas Corpus, чи ні. Перевісці запротестували і вишли з зали, а парламент порішив, — читати закон, котрій уже ввійшла напечатата в газетах теж проти звичаєм. Гладстон вів новий закон, шчо б председателю вільно було в звісних випадках склчати розмови в парламенті і примушувати членів претупати до голосуваньна. На другій день стало відомо, шчо начальство заарештувало Михайла Девіта, одного з најродовішших чиньальників „Грунтовної Співки“, котрого було приєднано на 7 років каторги за єпанство і в котрого перед тим видішено на волю до строку з умоваю, шчо б він не робив противно законам. Ірландські члени парламенту добивались, шчо б Гладстон одповів, за шчо взято Девітта, а Гладстон не хотів про те говорити, а замість того став говорити про новий закон про права председателю парламенту. Двох ірландців виведено з зали за те, шчо перебивали

Гладстона, — а далі парламент поклав вигнати з зали всіх ірландців, котрі не слухались председателю і не голосували тоді, як парламент голосував за те, чи вигнати їх товаришів, чи ні. Всіх тоді було вигнано 36 ірландців (звісно тільки на тої день, а не на завше) і виведено з зали за руки.

Вигнати ірландські виборні зібрався особію і зложили маніфест до ірландського народу: Ось шчо в іому говориться:

„Земляки, в тої час шчо сила уряду ірландського касує закони і бажає у вас відняти кожну діяльність в упорядкованій нашого краю, проти нас, наших виборних в громадській палаті теж прикладають грубу силу, замість закона. Бажаємьна відрентнеси от звичайного і законного способу дла розмови в парламенті і рішити нашу сторону і тих вільностей, котрі вона і досі мала, накладає на нас такі обовязки, от котрих ми відступитись не можемо.

„Через те ми противились постановам уряду, не виходили, на ренші, за рямішні звичаї і законів парламентської розмови. Тепер урядові треба переступити власній свій закон, шчо б нас прислушувати. В прошлу середу (2 феврала 1881 р.), не шанували законів і вільностей парламентських, нам заборонили говорити. Зробили це не за тим, шчо б видати який добрий закон дла *англійського* народу (котрому ми завше ради пособити), але дла того, шчо б прислушувати до лихого закону дла народу *ірландського*.

„Того вечера прогнали силою з палати тридцять п'ять чоловік наших виборних за те, шчо вони устоювали за нашу правду. Такі ріді робились тільки в најгірші часи Стюартів.

„Вони покористувались тим, шчо нас не було, шчо б прислушувати палату до закону проти Ірландії, котрій дла самодержавну силу вільком особам, а в нас отпінчуть, в нас, наших виборних, усяку охорону дла вільности нашого слова і дла. А тим часом ми чуємо, шчо в Ірландії обставини робляться все гірші і гірші.

„В противность закону забороняють громадські збори (митінги) і арештувають кожного, кого їм забажеться. Не далі як учора один чоловік, котрого і ви всі добре знаєте (Михайло Девіт), чоловік поміркованій і терпеливій був, арештованій і відсланий на каторгу (на 7 років).

„Земляки, ми просимо нас середь усеїєї цієї неправди бути покійними і витримувати дла того, шчо б верх лишився за нами. Не робіть непорядку, не зачинайте сварок, особливо не дозволяйте собі ніяких переступів, але ж і не піддавайтесь суму під впливом часового пануваньна тероризму. Вірте в свою силу і правду, і нарешті верх буде за вами.

„Ми обертаємось теж і до наших земляків, шчо живуть в Англії, і просимо їх, шчо б вони затримали тнів свій і не сварились з англійськими громадянами, між котрими вже є чимало голосів нам на користь.

„Земляки, в кожному случаї ми робитимемо в тім напрямку, котрій

лічитимемо најіаішим дѣла добра нашего народа і просимо вас піддержати нас поміркованістю, порушністю нашого шпорядкованья і упертостю в боротьбі, котру ми маємо почати“.

Щі цим маніфестом підписані Парнелл, Каргі і шче тридцять п'ять ірландських виборців.

Заразом з цим протестом появилася відозва от жіночого відділу Грунтового спілки, котрій одне тільки був упорядкованці, під вишвом усіх неправд, упавших за останні часи на голову ірландського народу.

Щі тоу відозвоу підписані: Анна Парнелл, Анна Стріч, Намі Ліч, Гаріет Берн. Як ми вже бачили навіть і в дивніші часи, в сорокових роках, в Ірландії жінки мали великі впливи не тільки в письменності, шчо, як звісно, діється і в Англії, але навіть і в політїці, шчо в загалі окрім Франції, не часто трапляється в Західній Европі. Таким робом замір скасуванья Habeas Corpus не тільки не залькав віацій рух ірландського народу, але навіть випав на світ нову його прояву, велику жіночу спілку, від котрої можна надіятися багато помічі дѣла копечного розвитку самостоячесті Ірландії.

Треба до цього шче додати, шчо в Ірландії в загалі, навіть найменші освічені люди, дуже поважають жінок і шчо кожна дівчина, або молода жінка может сама і безопомогі проїти усю Ірландію. В загалі число переступів, не проти осіб, а проти власности, в Ірландії далеко менше, ніж в Англії, і навіть менше ніж в Шотландії. Не дивлячися на велике число так званих аграрних виників, т. є. убивства лордів і їх офіціалів, боїкотажу і т. і. все ж в Ірландії на 5 1/2 міліонів людства більш як у два рази менш лихих виників буває шчо року, ніж в самому місті Лондоні при людстві меншій від 4 міліонів. Усе це багато говорить в користь духовного розвитку і моральності ірландського народу.

Останніми діями рух в Ірландії знов приймає гострішій напрямок. Так напр. виборці *Донна*, на зборі вигнаних з парламенту депутатів, вже одверто пропонували видати маніфест до всіх чиншників, шчоб вони заразом усі перестали платити аренду лордам і іншим великим грунтовим власникам. Навіть у Лондоні 7 февраля був великий збір ірландців і англійських пародиправців, в Траувальгар-Сквері, шчоб опротестувати поступки уряду проти ірландських виборців. Збір шворав од себе кілька послів, котрі б пішли до Гладстона з прошепцем шчоб він узяв назад закон, шчо касує Habeas Corpus. Але поліція, в великій числі, не допустила навіть тих послів до палату першого міністра, котрій знаходиться в уряді Доннана. Між тим парламент уже спокійно, ніким не перешкоджений, розмовляв про те, як краще зничинити остатню волю в Ірландії.

Конче не можна бути певним, шчоб Грунтова спілка добилаєш мирним шляхом своєї мети, але в кожному випадку, хоч і буде дѣла того потрібно оружіе повстанья, воно матиме тепер під собою далеко більш правдивого ґрунту, ніж у 1848 р. або в часі ревілїн.

В загалі можна надіятися, шчо як тільки ірландці стануть на чинро громадській ґрунт то при їх революційному напрямку і гарячому характеру, громадській рух в Ірландії шче швидше і стане кращим, ніж в Англії, де, правда, більш освіті і спільности, але далеко менш значаю до бунту і прихильности стояти за правду навіть проти закону.

С. Подолянський

МОІ І ЛЬУЦЬКІ ГРІХІ,

А НАНСЬКА ТА ПОИВЬСЬКА ПРАВДА

I.

Настало у Львові арештованні соціалістів.*) Присялає до нас пін падамари: раз, другі, ба і треті!—по мене. Я не пішла, бо м знала, чого: він певно гадав, шчо аж тепер мене відмонит, аби ја не слухала того, шчо брат розповідає. Кажут миші мама: „ану-ко ти іди до попа, чого він так в водно присялає до тебе, хто знає, шчо ти того, — може він вичу потребу має до тебе?..“ А, коли, кажу, він має потребу, то нај приїде до мене — не ја до него!“ Присялає пін четвертї раз уже дьика, аби м попала соціалістичні книжки, як маю; бо як їх наядут, то всіз в дому заберут до крємінаду. „А миші, каже дьик, аби ја і не признавалася, шчо ја вам вуюко, бо і мене замлуту“. Кажут шче вуюко, шчо пін-дї дав братови 30 рельєсах, як був слабий у Львові. „Видите, каже, і ја зему робив добре, а він от шчо!“

Далї пішла скрївъ погодоска, шчо брат арештувал. Зачьни скотитися люди: „ба шчо то такого, шчо Іванового сина арештували?“ Одни кажут, шчо може він касу обірав, другі, шчо може підробувал гроші? „Бо шчож, кажут, за виче ми карі не знаємо, як за підробуванї гроші? ба за крадік та за розбїтство! Але ми не можемо сказати, аби він кого збив, бо він не подїбний до розбїтників.“ Декотрі шче і кєскуут: „ото, кажут, дав Іван свого сина до крємінаду, то певно комусь на окуру!“ Приїшла недїля: пін отець донувї кажут на казань в церкві, шчо Папника арештували, бо в него наїшли три єїрі книжок казаних, а тих другїх арештували, бо він з-а границі і належі до тих книжок. Люди, зув бесїдуут: „ба, то не инакше, кажут, личи тот з-а границі, то певне закрадї десь з Друкарні книжки і привезли до Папника.“ а инчі говорі, шчо то може такі Папник обірав у Львові друкарню, бо з-а границі везти три єїрі книжок, то би більше коштувала дорога, як тоті книжки“. При-

*) В початку 1877 р.

ході до нас с церкви люде: „ци то правда, кажут, шчо піп говорив?“ Ми кажемо, шчо не можемо знати, бо смо там не були.

Никола. Та де то може бути правда! Та же подумаємо собі, кільки то книжок помістив би на одну фіру, не так на три!

Андрії. Та шчо ви говорите, Никола, аби наш піп брехав?

Никола. А ви гадали, шчо попи саму правду говорят? Попи найбільшо брешут. Адже лиш міркуєте по цім, шчо наш піп хвалитесь, шчо якби не він і шчо якісь там другі піп, то би Павлик був не віршій, і знов, шчо в його нашіх три фіри якікохсь книжок, і шчо с тих, шчо тут арештували, то дали кільких на Сибір.

Андрії. Та пошмайте, Николаю, може і то правда все.

Никола. Ну, я ни так дуже і випраўсь, шчо то ни правда, бо я там ни був, але боршо буде шпирода, як правда, бо і піп ни повинен говорити, коли там ни був. Василь, добре ја кажу, ци ні?

Василь. Ну ви маєте рихт, шчо і пи ни повинен говорити, коли там ни був, але бо він шчо каже, шчо він шпирз робив добре Павликови, от, каже, дав 30 р., а Павлик то...

Никола. Ну, шчог такого попови Павлик? Ми тільки знаємо те пер, чому піп каже, шчо піп робив добре Павликови, бо мав дати 30 рецьких, але шче с того не знаємо, шчо злого попови зробив Павлик?

Василь. А то би варт напращу запитатись самого попа?

Ја. Ја знају, шчо піп дав братови тільки 5 р., як був слабі, але ј то не його гроші.

Иван. Адь! јака правда. А ја вам скажу до того, шчо хоть би він дав і 100 р., то піп ни значит, бо тоти гроши він своїми руками ни заробив. Јак дав, то людских, не своїх, бо попом дехко приходы гроши: от, піде на оди погріб, поглянає трохи та кадлинцев помагає, тај маје 10 срібних,— а нам треба богато робити на 10 рецьких.

Андрії. Ја би галинав цілий тиждень та каднв, лиш коби хто платив.

Василь. А шчо ви такі ліхи на попов?

Иван. Того, шчо обмовіјут другого. Людем заказујут, шчо то грїх, а сами, видко, не бојаясь грїха. О!

Василь. Та чеже не всі такі брехливи, як наш?

Андрії. А скажіт же ви, кільки сираведливих?

Люде говорили то сын, то так, а далі каже оди:

— Ану, гади, по домах, ми засидїлись, а завтра би вставати скоро десь, та заробити руками, не так як попи — галиканим. А то ми шче будемо знати...

Минуло пару дєнь,— дивимось, де шандар до нас. Ја зараз здогадався, шчо переїшли мїй лист до брата, в котрім ја писала, шчо читају людїм книжки о рївности всіх і шпирдаї на свїті, та ј за то, шчо шпиробіјут у Косові людїм попи та пани.

Входит шандар до хати: ја сиджу та шпїу. „Це, каже, ваші допка— Анна?“— А це!— Даје він мнїні зирьядунок^{*)} до канцелярїї і такі каже, аби ја з ним ишла до старосты. Прихожу,— панїв шче нема. Приїшли, шпїтали мене за тот лист, списали протоку та ј пїтају:— јакі ја мају книжки? „А, кажу, мају великі: великі, малі. „А ми, кажут, ідемо подивитись“.— „Проме“, кажу. Приїшли до нас, передивилесь, і позбирали дејакі с тих, шчо друкованї в Кїєві, та ј „Друга“. Кажут мама: уни шче прїјдут до нас на рованїју. Молодша сестра каже: „ану-ко ја понашєују шчо, аби я знала, ци дурїи ви, ци розумїї?“— „А јакже ти будеш знати, кажут мама, јак ви?“— А так, каже, шчо јак будут забирати того, шчо ја напишу, то буде значити, шчо будеш знати, а шчо,— то розумїї.— А-ја, ни мали би шчо брати, та твоје писанї, кажут мама.— Пошмазувала шна такі шчос на паперцях, тај поскладала до столика. У два дни, дивимось, а то таких драпїжників иде, шчо боже твоја сила! Вваляли в хату: таке бурнајут та первертајут, в хатї, в одній і другїј, в сїнях, на подї, по за хатов, в кошницї, в загородї. Ов, гадају собі, јака тверда рованїја!— А тату кажут: ја злодїство не проважу, та ј незнају, чоґо це в мене шукајут?— А хто тобі шпїен, каже оди підпанок, шчо такоґо єдиного сына мајеш, шчо розогнїєсь в крємінаї, або на шибеницу піє?— Але адїјут боршо д лему: Цїх-хо пани— тераз шибениці нема!— Мама тоґди спитавати та ј кажут: „Ја знају, шчо мїй син був добріј і добре єш вчив, за але јого не могли взяти, а тоґо, шчо він хоче, аби всі люде були рівні, то він приїшов на добріј разум, бо так такі маје бутн.“ Пани лиш глїш оди на одного. Обшукали він скрєз, а далі кажут вєсім с хати шхидити, лиш ја аби шпїталаї тај два свїдкї. Обшукали мене; навїт черешни казали адїјити тај шпирталєши в них, шїби ја там разум схова-ла, ци шчо? Потому кїлчут најмолодшу сестру: ану, кажут, робернєш, та покажи нам, шчо мајеш в кишонї? Вна лиш ростасала свїдцину, тај показує, шчо нема нічо в кишонї. Пїтає адїјут: а мајеш ти другу свїдцину? А мају, каже, шче двї сховаїні (вна шїби шпїтєсь, шчо не знає, за јаку він свїдцину пїтає, а він пїтав, ци шче шїби на собі не маје?). Обшукали далє другу сестру, маму, татови навїт казали єквїтати постели, і там шукали. Поспитавали, јакі в нас книжки, позабирали тотї паперцї, шчо сестра јїм налагодїла, вєвлял шїшок, спакунвали то все, запечатили громацьков печїтком, адїли одному на плечї, тот потєлєпавї с книжками. — Ја, каже адїјут, перешкуају шче в канцелярїї, бо мнїні треба јти та арештантїв вїпускати.— А він не пішов до канцелярїї, але шїши до другїх людїї первертати господарство так, јак у нас первертєди. У другїх, јак шукали, то казали, шчо шукајут краденїх та шпиробїваних гроши. А то, кажут, потому люде, јакі ви мудрі: кажут, шчо шукајут гроши, а забирали паперї та книжки такі, шчо миши не дої-

*) Попов. Німецько—Verladung.

але терпів за правду, бо по правді учив нарід, а були такі амі льуде, што правді противились, тај за то замучили Христа, так як тепер за правду поарештували.“ Василь „Даруйте мнш, браты, што ја вдавав, што нічо не розумію, бо ја вже таку натуру маю, што все других на перед пусаяю, а сам сіи лишайю з-заду, аби почувти добру раду. Ну, жерт жертот, а біда навчит льудеј розуму! От, послухайте, што ја вам буду казати. Іду ја раз у Кирилів Ворх, коло Семеловой хати. Семен напращаје тачки. Кажу ја йому: боже помагај! а-будь ти хочешся брати до весни?—Він каже: „та де до весни! от жінка ми дуже слаба, та як, не дай боже, вмере, то ја ни маю за што попови віру пам'ятати, а чују з льудзі, што се такій піп, што ни хоче до нікого піти на похорон, доки йому віри ни наїми: то ја поїду по него тачками.“—Ја зачыв сміяючись з него, тај кажу: ој лихо тобі шче жінка слаба, коли тобі жерт в голові!—Він каже: „та се ж ви за жерт берете, а ја такі се на правду кажу!—Ја кажу йому: таже с тебе льуде внемляјучись, як ти поїдеш по пона тачками; будут казати, што ти дуран!—Він каже: „не бітєсь!—ја вже говорив с ківькома!“—Ја кажу: таже, маїш ти, чоловіче, їхати тачками по пона, то ја бим льіште тебе радив, аби похован без пона. —Він каже: „та же бо то кажут, што піп не даєт процесьї с церкви, як ја би ховав без него.“—Ја кажу йому: не слухай того, піп не сміје процесьї сперті, бо то процесьї жи ни попова, а громацьки!—Кажу: а як би конче вперси і ни хотів дати, то мож і без того поховати, бо шчо ж зазначит кавалочок червоної, або якоїт там шматки на друку?—Він мене порозумів тај каже: „дај нам боже здорові, бо шчо ни мене покшили, бо ја журивсь, шчо як позичу грошију з жиди заплатити попови за погріб, то не знају, відки бим віддав жидови, бо шчо сіи заробіюје, то мущу купувати харчунку, —а довг би усе стојав, та шче коби ни ріс, але бо то біда, шчо тоти провенті борао росту!“

Льуде поросходились. На другій дєнь приходит до нас один чоловік з Маскалиці, говорив трохи не про-що, а далі каже: „то лиш аби попів та папіп ніхто не боїався! Як уни до тебе беруться остро, а ти до них шче остріше!—Каже: „от ја скажу вам щіваву річ, лиш послухайте. Тогда, коли то була зарва на худобу, шчо гнїла; а то тогда була така біда, шчо в кого загинєо одно, то там шили і стрільми вєлу худобу, шчо і здорова була. Чују ја одного разу, шчо стрільајут уже коло нас, на Маскалиць. Гадају ја собі: а, се біда, коли стрільајут в льудзі, то і до мене прийдут, бо і в мене жі слабі! Дивясь,—идут! Ја вєзвм добрий ків у руки, тај пішов јем до загороди, ид худоби. Гадају собі: вже або моја смерть, або жіх, а ја своју худобу ни дам стрільти! Приході шапдари, тај шче јакісь, а ја стоју с колом, тај кажу жіх: як хочете, аби виїхались без лиха, то заберітьє по добрій волі. Кажькі: ни як де јакій чоловік заслабне, то вже треба јого добнати, або јак умре одно, то ци вже треба усїх тих забнати, шчо коло него були? Кажу: заберітьє, коли хо-

чите, бо буде біда, як не лишите мою худобу! Ја до своєї худоби сам паи!“ Він вислухали мене — тај пішли, а моја худоба подорошлась тај жила.“

Минило шчєсь більше як тиждєнь: раптом зрєбнєся крик межі папани та попани: Гані! Паллчича, „Гані! Паллчича!“ — а ніхто не скаже, што ја тако зрєбила, лиш крик, шчо „Гані! Паллчича.“ (А то то переписали у львівськїх судїх мїј лист, тај прислали до суду коєського, а він поперешували шче, тај то ходило по вєскїх папанах та попанах.)

Алеж бо і то крик був на правду страшиј, так як би ја кого вбила, або місто запалила! Ја боїавсь не боїала, бо м добре знала, шчо м ніцї злого не зрєбила. Іду ја одного днїи в місто, здивајуєсь на цвинтари з Журчов, Гордишного Журка жьїнок. Вєдрїя шна мене тај каже: „хвала богу, шчо м тебе вєдрїла! Таке там у містї таюј реївах, шчо страв, шче кривчє: шчо Гані! Паллчича!“ Каже: „ја то вчула, тај гадају собі: ітїј на вас, ци нас хто потрєвіј, ци јакє вам лихо стравїє, шчо Гані! Паллчича!“ Каже: „ја в місто: в містї зрєврутьє на мене таке, як би на яку комаїду. Приступајут до мене двє дивчїни, кажут: „во мнє отца і сина та духа сьматого! Ми гадали, шчо ти де полєтїла до неба, шчо тут крик такий за тебе, а ти собі ходив сумнојю таки по землі!“ Пішли даль, тај регочуться!.. За пару дєнь приходит до нас від антирїи служницї тај каже: „а ти ж дома? Ја гадала, шчо ти хто знаје де, шчо наробили такого крику?“—А шчо ж ја, кажу, такоого злого зрєбила? не кажут?—А хто жіх там розуміє — ни кажут...“ Крик усе був, але шчо раз менїцї. Давь*) чутка зрєблєся, шчо у Львовї анос арештујут. Приходжу ја до Тети Озєни, а він такі смутні, шчо годь. Ја собі зиваюјо вєседа — питајуєсь жіх: „што ви такі смутні? Він стали плакати, а дальі кажут, шчо у Львовї анос поарештували, тај Міхась знов арештували, а Міхась помилывали з розумом. Ја кажу: хтож вам се казав?“—Кажут: ни дєлено сидите від міста та нічо не чујете, а ја близько, ти вже м добре чула, шчо то і шопи говорили!—Ја кажу: „ој, ни лиш слухайте јєромєєвци, то не трохи напачетєсь за дуно!“—Приходжу до дому, застају тету Касунь, шчо сидїан з мамот, та так плакала, шчо і слова заговорити не могли до себе. Мала ја в кішені коверту з данного листа, шчо писала до мене пријателька с Кутів. Вітїгају ја тоту коверту з најєселывов мнов і кажу: „а от мају лист від Міхасьї!“—А вже не питајуєсь, чоги він плачут, бо знају, шчо того, шчо і Озєни плакали. Тєта кажут: „а-ја, маїш?“ Ја кажу: „та же видите, шчо мају,“ та і показую жіх коверту. Він перестали плакати, але слєзми шче капали по лиці, лиш то вже з радостї. „Ану-ко, прочитај нам“, кажут Касунь. Ја кажу: „нај розберьєсь!“ Розбїрајуєсь ја понала, тај думаяю собі: „ој,

*) Юн, 1877.

буду ја вам читати, не знати што?⁴⁴ а самі мнш так тужко, што, як то кажут, мало серце не пукне — а все намогају бути як нај-вездешнов. Розвралася ја тај кажу: „ја прочитага лист по дорозі і подерла та книгула, лиш коверту м принесла, бо м собі гадала, што може буде репайла, а ја не хочу, аби від мене забирали листи!“ — „Ну, то роспайа ж нам, што Міхась писав?“ А шчос росказувала, сама вже не знају, што, — доста, што м так жі розвездела, што пішла до дому таді, як би з якогю весіля. Мама кажут: „јак би то правда, што Міхась замкли, тај што він помилувався з розумом, то хоро-ба вже жіх бери (знов плачь...), але дочекајтесе чей і він по своїх дитех такој потыжі, јакюј ја дочекала, бо то добре кажут, што хто під ним јаму копаје, то сам у нју паде!“ Ја кажу: „ану ја појду до Львова!“ — „Нај бог бороніт — ни треба жіхати нјукуди!“ кажут мама. А мнш так гірко, бо то весди вже пішла погодоска, што брата арештували, што він зійшов з розуму, тај што його віддали до шпитаљу до Піяріа. Јакосв ја нгулялася від тата та від мами до Коломијі. Пішла ја тут на пошту, тај хочу тельградувати до брата до шпитаљу, а він мене стали винтувати, ци то рішніј брат, ци може јакіј канцляр?⁴⁵ — „От, думају собі, вам лиш того в голові!“ — спротивилася, подерлам в жіх очех картку тај пішла переночувати, а раченько попросту сылам, тај појхала до Львова. Львів мнш відајесі јакосв так, јак би мн уже була в ным. Здобајтесе за јакосвв бабов, што продаје овочі. Шчос мн загворилася, а мн мнш каже, што чула с паньів, што брат утік перед арештуваніа до шпитаљу, та ј відајесі хорим. Відштали мн јакосв брата, поговорила ја з ним с шв години, сылам знов на коляју, тај пријдажу до дому. Кажу: „була м у Львові, тај була м з Міхасем“. Мнш мнш не попірли, так ја на крузі вернулаесі. Ја кажу: вірте або ні! — а ја конганта, так ја на добре довадала, што то все брехня! — „Коби то ти знала, јак ми сьі тут насмјіли!“ Ја кажу: та с чого?⁴⁶ Мнш кажут: „Говори, та-же тут була репайла.“ Таго сыла на дужко, тај стали росповідати. Кажут:

„Та же тут пријшов Іван Панів і сидіть собі на скіяци та лядуку курит, а ја сперсі на дужко, та ј собі куру лядуку. Дивномосі, а то јдт перервети. Увійшов Антульскіј из шандарем, а Іван борше с зубіј лядуку віхонив, а сам ншів відаје, што бојтесе та скудилася, јак тот зајец під корнем — і сидит тихонько. Ја сперсі на дужко і мн підимајтесе, і лядуку с зубіј мн вікдају. Пн-тајесі Шпантульскіј: „а де ваші донька Ганна?“ Мати каже: „а десь итчала, а не знају де!“ — Мнш каже: „а шчож би ни жіј за мама, аби сте не знали, куди она ходит?“ — Мати каже: „а, ја лиш тогди знала, коли м шче јејі за руку водила, јак она була маленьков, а тепер ни знају, бо з не в ни хожу; ја рада, што она вже са ма ходит знаје!“ Мнш покмнтя, што мати на смьх јого маје, — питаје він мене; каже: „то ви повинни знати, де донька?“ —

„Ја знају кажу, так, јак і ви (а сам гадају собі, што знају, што она казала, што јде до Коломијі, а не хоче мнш сьі казати, бо тоби від мојеј донькі засьі!). Стали він шукати, а сами ни знајут, чого. Мати каже на смьх: „ану-ко, каже, прону вже, скыліж мн мнш, чого ни шукаете? може би ја борно најшла та вам дала, бо ни в чужіј хаты ні знајете, куда шукати?“ — Антульскіј обертаетсе до матери тај каже: „ми таких, а дивіт, кинкечот шукаете!“ — Мати каже: „е, ја гадала, што ни чого иншого шукаете, то би м була може најшла, та дала, а до кинчок ја ни берусь, бо читати не вміју!“ А ја гадају собі: Говори Гринчу небелшчу, коби сте хотє знали, јакних ви кинчок шукаете, але бо то біда, што шукаете, а ни знајете јакних?⁴⁷ Надбігаје Олпанна с дитинов на руках та дивитесе, јак перевертаету. Антульскіј каже с тшвом: „а што ви тут таке сходитесе!“ А она јому: „от-то ни бісї (не біјена), а шчож тако? мнш ні можна пријти до суєсди!“ Ја ходила, јак што вас тут ні було, та ј тепор буду ходити!“ А то Олпанна так бороз віговорила, јак горохом вшпала. Він каже: „коби ти менчїј пнесок мала!“ Она каже: „от-то, ни бісї, ба шче што!“ Ти вже знајеш Олпанну; што она вже ншкюмо не стерити, јак ншчо ни вина, та ј за то добре маје: коби і вшї жшпи буди такі, јак она, — ни бојалш! Шандар був розумніј, і сам він смьїнаесі. Обшугали він, вшмили жі картці, а Антульскіј на відходој каже: „јак ваші донька приде, то виј приде до старостна!“ — тај забрало то сьі на зломану голову. Ми з Иваном та с ничим балакали шче трохи. Каже Иван: „але дивитесе, јак јім вуха ростут до гори, јак видь, шчо хто жіх бојтесе; каже, ја вшнесо так удаван, што напущилася, аби жіх трохи носити.“

Була ја на дивитари, јак у нас був празник. То пнш Маскальскіј стојав тогди на столку с червоными книжками в руках, тај казав казальї. А жіпнл сиди на муранках та смьїтаете с того, што ни підтојаје в гору руки с червоными книжками, показујут јак то він робит, та приповідају: „а дивитесе, што в мене јн!“ А одна там была така, што шчо скаже, то јак шшвом прибе. Встала она на ноги, роспестерла руки, тај каже:

„От ляду, подивитесе, јакніј ја свьітїл:
Тяк би м врила мав.
То би м до неба зарвав!
Коби ж мнш бог врила мн дав,
То видю ни хоче, аби ја агав...
Але правдїтесе, јак ми вшї сьїні:
Хочемо, аби ляду буди сьїні.“

Стоју ја знов с дівчятами, аж стали с церквиј вхидити сестриці⁴⁸ с тацями, тај приході і пам: „ану-ко, дівчята, по грецїаркови та

⁴⁸ Жшпки, што належуть до церковного брства.

по два скинцеські та дайте до матки божої! Одне дівчинка шукає в кішені, тај каже: „о, коли ја загубила гроші!“ Другі стали сьміятись та кажут: „а матці божі на што гроші?“ А сестриці каже: „о, дівчинка, ја виджу, што ви не маєте на сьміх, а то годітсь дати і до матки божої, і до сьв. отца Николаја, та і до всьх свьітих.“ Дівчинка ставсь сьміятися на голос тај кажут: „а ни ж не можете порозуміти і сами, што чо свьіти, тому гроші не треба, бо свьіти: доста ми вже того, што свьіти!“ Жінка засьміялася тај пішла даль, але не знати, що собі думає?

Пришла ја до дому, і лиш што сіла, а тато дивись в вікно та ј кажут: „Мајеш гостя, Гауль,—ади на Ковалевім.“— Приходит п'яний шандар, та ј дає миш'я визнані до староства. Приходжу ја там за кілька ден, а Антульськй питає мене, де ја була?— Ја кажу, што ја вже с тиждєнь дома, а він каже, чому ја ни приходила до канцелярії?— Бо м ни мала визнані.— А деж ви ни були, як ми в вас робили рев'язію?— Ја кажу: „а шчок не знати, до кому ходити? Ја ни питаюсь нікого, куди чо ходит, та ј мене ніхто ни має питати!“ Він каже: „а, бо то доносиш нам, што ви були у непорядній дому. То ви скажіт, де сте були, бо тото не знаю, ади на вас говорили такі річі!“ Ја кажу: „все бреше, а вітер несе: брехати волно, тото миш'я не зашкодит, але ја такі ни скажу, де ја була!“— „А коли Антуль не хоче казати, то ми дохотри приведемо!“— „Овва, кажу, то ви такі за розумні!“ А ја вам кажу на розум, што нај ми сь лиш дохотр покаже на очи, то і јему очи відру і пам!"— Він замовк, тај показує миш'я карточки, што брат писав саме десь наперед того, як ја була з ним у Львові,— та ј каже: „а віткі ця картка?"— „А віткі, кажу, як ни с пошти?" (а ни сперли картку на пошти, та ј зробили, што наїшли в нас на рев'язі). Він знов замовк, та ј показує миш'я дві книжечкі „братства втрємєзности.“*) Каже, де наші подьліські, што учи ни наїшли? Ја кажу: „ја ни мала такої книжки, бо вна инші ни здатна — ја горілиць, ані ніякого острого трупку ніколи ни пила, і ни гадају пуги — тај миш'я јих ни треба, а тих, што в нас були, як рев'язія ни вьзла — то ји дома.“ „Ану-ко, каже, проше јти до дому та принести суда јих!"— Лу ја до дому по книжки, тај думаю собі: „коби ја јих наїшла, то запитаюсь Антульського, певно він хоче покнутити пуги, та ни маје де вьзяти таких книжок!"

Відїшла ја вже від канцелярії далеко, аж до мьської церкви, дивуєсь — летит за мнов подьліцян, тај каже, аби ја вернулась

до старости Сабата. Приходжу, а пан староста каже: кидь пані нечєше powiedzieć, gdzie była, to zostanie w takim ciemnym pokoju, że tylko słońce widać!“, тај віддє мене кльчичкови Вајемалови. Попровадїши мнє, тај утворив таку будиґарину, де було цалком порожно. Посходишкє подьліцянки, та ј ише каєсь, та ј див'єсь на мене, як на комедію, а даль стали питатсь, за што мене арентували?— А кльчичк каже: „за розум!“ А один з них каже: „агі, шчок се таке? ја шче ни чув, аби за розум замкнули!“ Кльчичк каже: „якиби вна розум ни мала, то би тут ни була!“

Замкну мене одну та ј відірвали кльчю від других і держали особне. Мала ја коло себе папір і олівць, мислю собі: „аа, што би то написати до дому, аби дома ни журились?“ Примисла і написала так: „Миш'я пани завдали таке заждані, што ја ни могла відру лєкцију адати, дла того мусіам тут вьстатн!“ тај просла м, аби принесли до дому пуги і постыль. Перевєнала ја першу п'єч на голых дошках, бо там ни було ані шматини. Думају за собі на другий день рано, ким би то передати? (до мене нікого не хотїли допустити, аби сї з мнов видїти). Приходит кльчичк, проносит конюку з водов. Дала ја јему тоту картку, аби передав до дому. Він перевєсає, аби принесли, што треба, а картку дав назад. З дому принесли, а кльчичк каже миш'я: „а правда, што ја дав писмо до дому?“ Ја кажу: „та же вже кажу добре переконані, што сте дали, бо принесли,“ а сама гадају собі: „говори, ти ише лиш від мене брав писмо, як ја вже знала, што ти з ним зробили!“— Дєсь так коло о півночи приходит раз до мене подьліцянк тај каже: „дирцији тато, аби сте сказали, де кльчю від скринь?“ Ја дуже добре знала, што то ни лиш тај змонилсь, бо ја була замкну скриню, тај сьводала кльчю. Кажу ја: „а деж тато?“ Він каже: „нигајт за брамов!“— „Ану, нај придут суда!“— „Та, ја би пустив, але бојуєсь, што чо видрит, тај мене би замкнули!“— „А на шчок татови кльчички?“— „Бо зарєз пани послајут шандарів, і подьліцянки, аби принесли куєр суда, бо там бул на рев'язіи, тај куєр запечєтати, та хочут притавити тут,— а тато хочут розмкнутит і вьзяти, може там ји чо такого, аби ни наїшли. Борше, каже, каже, аби хто ни надрїв мене тут, а тата на вулиці!“ Ја сказала, бо в куєри ј так нічого такого ни було. Перевєдала ја ту п'єч, бо миш'я јакєсь ни бралось на сон. Рано кльчєт мене до канцелярії, а Антульськй каже: „о!, не chciało się powiedzieć, gdzie klucz, a tu już jest kufel i klucz!“ Перешкували у куєри, та ј позабирали тоти книжки, котрі вже мали кілька раз у руках, як були на рев'язіях... Держали мене дуже остро, а саму — як палец. Як випуєвали на прохїт, то с подьліцянком. Раз ја јакєсь сказала на жерт: „овва, мене, подьліцян сьотити, а ја могу тај утєши, што ніхто ни годєт знати, де ја подьліські!“— тај від того часу два подьліцянки сьотили мене. Миш'я приносили јїсти ружні м'удє. На одного з них зробилось підворїні, то ходили робити рев'язію. За

*) На цих двох книжечках вьмавало вїднє, написано вірши протів попів і підхрєнено від хату коєського (з маєстрєтєскоу) попов. *Мислєнчюк, котриј видїно јих до Коєському уряду в сьнізї з Маскальським попом Сьимєнчєм з додєт-ком, што то певно зробила Анна Павлин. М. П. 15. II. 1881.*

шандар мины каже: „ви ни мајете чоґо гнѣватися на нас, бо ми сами с својејі волѣи ни пријшли, лиш нас прислали з суду по кувѣр...“

Мајже нчо другојі дини прислали до нас шандарѣв, ци ја ји дома, але ви мене нѣколи ни заставали, бо ја вѣс пѣду то до Кутыѣ, то з дѣвчатами в лѣс на гриби, а мама ј молодца сестра все сѣмјѣтѣ то з кажут: „це с панами судовыми, і с тобов такке, як с тов небеднѣв, нчо то кажут лудѣ, нчо јак хто кажут першиј раз гадну, то аби сказати: „јак ја в поле, а ти в лѣс — јак ја в лѣс, ти в поле!“ Тако і с тобов: јак ти дома, то ви ни приходи, а јак ти в лѣси, то ви тоґди приходи.“ Був, кажут, шандар. — „А ни казав, чоґо ји мене?“ — „Та, ја власне питалѣс шандарѣв, а ви сѣмјавѣс та казав, нчо то пан староста Сабат наважнѣс, аби с нѣґде не ходила.“ — Кажут: та сѣмјалнѣс та шандар с такоґо чуда!“ Кажут: сиди ж уже тепер дома, аж покѣ хто ни пријде з суду, та тебе ни застане, бо ви тепер, видко, зачѣли добре бојатнѣс тебе, коли так кохати...“

Робимо ми дома кожде своју роботу, дивномѣс над вечѣр — бѣжит полицѣян Антоес, нчо го звет Хринком... „Ну, каже, хвала господу, нчо ви дома, бо вас питајут та шукајут... Иду ж ја, каже, тепер, та скажу, аби ни бојатнѣс, нчо ви дома.“ Ја зараз пѣшла до видолојі сестри Катерини, тај-ѣм була там два дни, а тим часом, росказујут, лазили до нас шандарѣв по 3 по 4 рази на дину, бо ви ни повѣрили Антоесѣ (вип нам своје), а староста дан на шѣмѣ до громадѣного урядку нѣгови тамѣј наказ, нчо, нчо би то у громадѣ за порядок, аби ни знали, де ја подѣлаѣс? тај наказав мене кочне відшукати. То ви ни приходили до нас, та насѣмјатнѣс јак конѣ і з старости, нчо, кажут, приславо до нас, аби вии тебе видѣли на својѣ очи, а ви ни сидѣли довго та реготалиѣс та ј сказыли старостѣ, нчо тебе нима, а староста розказав сѣрѣш шандарѣв та полицѣянкѣв, аби тебе шукали. А до нас тут прислав варту, аби сидѣли, аж покѣ ти не пријдеш. Вартѣйник був до тепер, а тепер пѣшов та казав, нчо зараз пријде другѣ, бо ви ни став цѣлу ніч, екотнѣв так, јак би мали до нас опришнѣи пријти, а староста вѣвч та дав варту, аби ни беспечнѣ булѣ.“

То ми це з мамов говоримо, — дивномѣс бѣжит полицѣяник. Уходит, тај каже мины, аби ја јшла до нѣта... „Ја, кажу, з нѣким не понаважнѣс, аби мнѣ до нѣта јшла.“ — Ви каже: „та же бо вии хочут видѣти, ци ви је дома?“ — „А на шчоґ вит хоче видѣти мене?“ — „Витови ни треба, але там ји шандар, та хоче, аби видѣти вас.“ — „Хѣба бнѣм, кажу, розуму ни мала, шчо бнѣм ншла до кого, аби дивнѣс на мене!“ — Полицѣян пѣшов сам. Приходѣл два чоловік с татом та сѣмјѣтѣ: „Иј, бацьку, кажут, коло вашојі Ганѣв вартѣйникѣв, јак коло якојі министровојі!“ — Тато кажут: „а нчо? мины беспечнѣ, нчо ни бојусѣ, аби злодѣјі вѣкрали!“ — На другѣјі день за-

вѣзали мене до суду. Приходжу, а вии закликали фотоґрафа, аби мене відфотоґрафували, але вии ни могли згодитися, тај казали мины пријти на другѣјі день. Кажут мины вѣвчо: „кодиж уни так бојася тебе, нчо аж хочут абреувати, то ти аби с захмуриласѣ, а вии јак будут кому показувати тѣј абрѣ, то аби нчо гѣрше бојавѣс...“

Ја була слаба на другѣјі день і ни пѣшла до канцельарѣјі. — Дивнѣс: летит шандар... Принѣс мины вѣзачѣ ј лѣт від брата, в котрѣм ни пѣсав, нчо дуже голодује в арештѣ... Мене відфотоґрафували, а ја кажу, нчо хочу јѣхати до Львова, до брата. Староста каже: „а то без карти ни можна!“ — „Дајте ж, кажу, карту!“ Староста ни хотѣв, казав чикати 14 днѣв, а потому вии позовит мины појхати на штери дни до Львова — а бѣльше ни можна. Гадају ја собі: „говорѣт, вам добре тут пити та јѣсти, та казати, аби ја чинала, а брат там голоден сидѣт!“

Збрала м сѣ на крузѣ, тај појхала м до Львова просто до карного суду. Мене „просили сѣдати“ і ждати. Тут чикав јакѣс кѣвонд. Дивнѣс: приправдали јакосѣв пристойного мужичину, а ни такѣј бѣльѣј, јак у соли вѣмочени. Гадају собі: це певне с тих, — тај пришло мины на думку, що брат досѣ нчо бѣльѣшнѣ, і мины такѣј жнѣль зробнѣс, нчо лиш за вѣгд ни плакала м. А тот скаржнѣс сѣв перед кѣвондом, нчо слабѣ; — потому жеґо відправдали, а привѣли брата. Брат був дуже мѣвринѣ, чорнѣј, і сумнѣј такѣј, нчо ј говорити добре зо мнов ни мѣг. Нашавс вии карточку до п. Федоровичовојі, аби мене тимчасом пријмили на станѣју, нчо вии јѣ за все заплатит, јак нѣде. Вна мене пријмити ни хотѣла. Најшла ја собі роботу у бѣднѣх лудѣј, нчо робити краветнѣ, і за то, нчо мнѣ, мнѣ робила день і нѣч, — носила м јѣсти братовѣ та ј нчо одному товаришени. Але ј тут мины полицѣја не дала сунюкою: лазили до тих лудѣј, зазирали мины в очи, а господѣри питалѣс полицѣяни, ци ја де не ходжу по ночех (а ја опрѣч того, нчо мнѣ носила јѣти на будни, тај нчо ходила м в нѣдѣлѣ до брата на вѣнту, — нашіт нѣґде с хата ни виходилам). Господар обрушнѣс за мнов, тај мене трохи понутѣлнѣс...

Але носити јѣти не було з-за чоґо, та ј ја јакосѣ појхала до дому за харѣт, та ј мене знов засадили... Кажут лудѣ: „Та вже коли јѣх посадажували, то нај јѣх хороба бере — ми такке шчоко будемо мѣрвувати! Нас уже, кажут, старѣх посадурували, але молодѣ поголопнѣ не даѣс сѣ јѣм загуманити!“ Мужичи мене знов тим питанѣм: де ја була? а потому чували... Перед процесом ја пријхала до Львова, а нѣм јен тепер вернула до дому, то вже мене питали і ходили шукати мене по два шандарѣ. „Де, кажут, сестра?“ „Ја јѣн ни стружум, аби с знала! каже најмолодѣца сестра, Пазина. — „А брат ји?“ — А же нче не вмер, ји! — „Ми кажут шандарѣ, тај гзе-снѣе рѣтаму сѣ, а нам сѣ одповѣда навуґнѣт!“ — „Ја инакше ни вѣју, а јак вам ни подобалоѣс, то абиште другѣјі раз ни питали!“ —

Вин розгнівалися, тај пішли... Наш піп хоче вибиратися від нас, бо каже, що у нас люди безбожники: ані службін ни наймајут, ані „ниши повинности“ ни робїї, все лиш починајут з-мудра...

Якогс то були мама у нотарушової (за неј було в моїм листї), а вона каже, що як би вин минї були мама, то би взяли мене в руки, або би віддали, або м такє ни виробила; а мама кажу, що за јїј ни могу нічо забороунувати, а далє питајут: „а ну-ко, прошє панї, скажіт ви минї, што вна злого робит?“ Панї втекла...

Košiv, 25. VII, 1878.

II.

Приїхала ја до Львова відсиджувати кару, што засудили за „таїне крајове товариство“.*) В Косовї, ані в Коломиї сидїти не позволив львівський суд. Пан радєць написав картоку і дав „дїлов“, аби попровадив мене до арешту. „Ба який же то буде ścisly areszt?“ думају ја собі по дорозі. А то дали мене до такої казни, де було сразу 12 арештанток, потому додали шє, і нас було усеїх 20. А так нам було тісно, што нікуди і вбернутися. Арештантки кричє: „што се такє, што тут напакували тільки!“ А ја думају собі: „ага, то се називајєся ścisly areszt, што нам так тісно!“ Ја с початку була заслабла; доктор завєсав був шпитальний вїхт, але керкермајєстер не хотїв дати; ја знов хотїла просити шпитальни, але арештантки сказали:

— Дайте супокї! Школа јїм сьє кланати по кількє раз за дурно! У них чоловик не значит і за пєс; от, кажу, якогс не загинєте!

І одна мїньшєса зо мнов шпитальник; другї ходили на роботу та приносили мїні ба жабулє, ба мјєса, а де до котрих приходили на вїзит, і приносили де чоґо, і тоти мїні давали, што лиш мали, так што ја мусїла усьако відмовитиєся, што: „то минї шкодит, а того не льубїу“, бо ја јїм купувала лиш цїбулу, оди ј хлїба... Далї питајут сьє мене арештантки: за што ја сиджу? —„От, кажу, писала м, што нема правди на свїтї, та ј ја за то мене замкну“.

— Ну, кажу, та бо це таки правди, што дла бїдного народу правди нема: шчоґ јїм сталоєса, на што за це замкајут? От, кажу, ми, то доктор за крадіж сидмо, то м трохи ј вини, але однаком з роскошї не јшли красти, лиш з бїди — але се, то нам дуже дивно, аби за правду карали?

— Ага, кажу другї, ми вже знајємо, чоґу ви карајут? То тоґу, аби других правди не вичити, бо як би усі льудє знали, то би пани,

*) В 1878 р. суд обновивав М. Павлика і шчо других в такому товариствї.

тоти, што у судї, пішли пєс пасти, як би не хотїли робити!... А правда, кажу, што то вже рік минув, як ревісія шукала книжок, і богато було отут мушчин поарештували, ніби то за ти книжки, хоть јїх не видїли?

— Правда, кажу.

— Ну, ну, кажу, ми то дуже добре знајємо! Дај тим, боже, здоровїє, што зачали думати о льудькїј нуждї, і дај јїм, боже, тот разум, аби не покїнули сї думки, коли вже такї добрі, што думајут за бїднїј нардї!...

— Правда, каже одна, што хто добриј, то богато не жиє, а хто не добриј, то жиє довго і роскошє через шєхрајєство. От, каже, скажу вам за одного дїдчєвого сина, Скулімовського. Скулімовський мав трєх сїпш, — моја крєвна служила в него: то два сини збиткувалиєса над слугами, так як отєц, а одєн був дуже доброго сєрцєа: з слугами обходивєса, як з родинов, і всїх простжє мав за рівних. То він не мїг дивитиєса на то, як то родина кридила бїдних і сьветиєса сам на-щє через добре сєрце: виїшов із шкїл і покїнув родичєв, —сам пішов помїже льудє і помогав, што мїг, льудєм простжє купував јїсти, пити, як лиш мав јакї гроши, а јак грошеј не стало, то він продавав одїж за себе і за то купував. Одного разу ја була у коршнї, у Бєлци; динїєса: увїїшов јакїєсь одєн, от јак би муляр, так убраниј, і ськазав собі дати кїшнок горїлки, та ј јїсти, а жидївка, што говорит до него, то все каже јєму: панї Скулімовський, панї Скулімовський! А ја собі гадају: ајїј на неј! што вна се говорит: панї Скулімовський до јакогєс лахабунди? —ја знају Скулімовського, дуже богатого дїдча, і знају тут, у Бєлци крєвних, але ј то богати, не так убрани, як сєс. Ба, за годну, дивїєса, приходит льоґај, і просит того лахабунду на обїд; лиш тот не хотїв їти, почєстував того льоґаја, тај питајє:

— А ви вже јїли обїд?

— Та де, каже льоґај: пан уже знајут, јак мнї там је!

Тот ськазав жидївцї дати обїд, і посїдали обїдза с льоґајєм, зїли обїд. Потому каже льоґајєв:

— Ідїт, і скажіт, што ја дякују за обїд, — а хто каже, што ја дурнїј, то нај сам удаїрїє!

То ја не могла втїримати, питајєса жидївцї: куди то јєґо просьє на обїд?

— Ох, каже, до крєвне, сє дїдчє син, пан Скулімовський!

— Ну, думају собі, јакє він добре сєрце маје! А правда: одного разу такоґо сьмїху нарєбили тот Скулімовський. Сидїла ја в арештї, та ј шче там сидїло богато. Приходит Скулімовський до полицїанта і каже:

— Чујєте, ја хочу, аби стє усеїх льудєј випустили з арешту!

— А, каже полицїант, і ја би так ськазав, але је такї, што не кажу!

— Ну, каже, покажіть мені, де тот мешкає, шчо каже людєй замикати?

Полицан показав, а він кричить до арештантів, каже: — Чуєте, люди, зараз виїдете на світ, — ја дү до уряду, аби нас випустили!* і пішов.

Люде сьміються та чекають, шчо є сего буде? Приходить він до суду і каже:

— Ја хочу, аби усі арештанти випустили на волю!

У суді зиряли його від ніг до голови, шчо таку лахабуд прийшов і розказує, аби пустили на волю, а даї урядники ј його казали замкнути, — але видно випустили. Потому він знов упоминає за бідним людьми, знов його арештували, і випустили в зимі, коли найбільш мороз був, а він був лехко убрані, швов та ј замерз на дорозі...*)

— Так, так, кажут арештанти, бог би тих побив, шчо замкають — не одного вини из свѣта зглядя доброго! От, кажут, недобрі — то жиють добре! Наприклад, подумајмо собі так, шчо лиш урядники мајут за користь з крєміналі? Тут, кажут, у Львові є шчос *шесть* таких каток на людєй: в поліції одна, — то *сімка*, бо відти лєжа людєй; — оцєс крємінал країнові — други, то є народно-збирні дїм, бо з свѣтї є тут людєй; Бригади — третї крємінал — то понас дїла урядників, бо там сидя сами мужики, носозсуджуванї по на кілька ј по на кільканацять років, і там робя усаки фабрики: ткацтво, слусарство, столярство, ковальство, доста того, шчо вєсаку роботу, а с тої роботи урядники мајут понас, бо арештанти берут собі лиш *дєсєтє* частку с того заробку, а урядники 10 раз бїльше, хотє јїх на то руки не боля... *Марїя Мадалина* — четвєрти, дїла жнок і дївчат: то нїби називаєса дїм попарни, але то повинно знатєса — втримає законїщи, шчо хочут заслужити собі, аби стаи свѣятими. Арештантки робя усаку роботу: один шїшт, други перут, третї паночкы робя, четвєрти — пудєлка на сїрпни і так далі — а свѣятї законїщи берут за ту вєсу роботу гроші, а робитницям дајут лиш по 2 кр. на день. Свѣятї законїщи мајуть 45 коров, і с тої

*) Ми не знаємо дословє, чи неј чоловік арештованїй був за то, шчо впоминає за простяни людьми, але вєс такі з него описали надко, шчо прєстї людє мајутьєса, шчо вїмнєтуєса за ним вєчє, дїла того, шчо *дївєстї* лудє в темнї і не знає, як лєхотити дїла себе у лив вєра, як зарано кажут лудє в Коломаїчїнї, а лудмајут запєво вєсуд, і чєрв-тє пераз вїдмєтујуть такогє доброго свѣтого чоловіка, шчо вїмнєваєса за ними, як у мнї случаю — Скудїмольского або того, про котрого далї розказує мужик Фелорук. Ми прєсно наших товаришів розказали докладнїше про Скудїмольского і про побївх јому людєй з вичах стївнї. Роскази такі повказали бє, як „правда“, ванїт бєз соціалїстичєвої проповїдї, добравєса в најрєспїмїлчї закүтї і јак сам хїд жїтїя розказує галїцкєу станову громаду.

Прим. М. П.

праці, шчо арештантки заробя, отримуют ти корони, і арештантки робя коло тих коров, — а свѣятї за ту роботу ванїт не вважают на арештанток: не доста тої карнї, шчо в зимах сидя і нїколи зїмї не палєа, — уни шчє шуку кару додајут, замакајут до казєньї, та јїсти не дајут за шчо-небудє, от јак лиш котра би арештантка запєвала вєсєлојї, або за каваляра, а сами вини не вважают на грїхи: от јак то там пераз походоєса попи, і вини сьїнајут з попами, јакојї јїм схочєса, і ванїт танцуют з ними, — арештантки підгадыајт... *Пїд Фларїаном* прїатїй арешт — *штаркаса*, бо тоти, шчо там сидя, то јдүт замїтати мїсто ј дороги, та шчо мајут урядники најматї до замїтанєа, ј платити з каснї, то арештантки зробя за дурно. *На-є-бєнцїрку* шєстїй арешт, але се вєжє лиш забава, бо там сидя за сварку, а пани, тоти, шчо не мајут роботи, то винїтујутьєса, јак одєн другого називан, і засудуют за то: — от мајут розривку...

— Ој тако, каже, арештантки, — бідних людєй кривдїа, а сами за то добре жиють, а такі потајї, шчо бє страх! От одна дївчина сидїла в арештї, і не хотїла признатєса до вини, посајака то була вина. Јејї держали два рокы до інквізиту, далї хотїли шпукєвати, але шчє порадїєса, і одєн пан перебравєса за попа, други висади дївчину до сповїдї, дївчина на сповїдї призналєса, і јејї засудили на три рокы...

— Га, кажут други, — пани гадајут, шчо тот поправєса, шчо сидит кілька рїк в крємінал, а то шчє грїшї стајут, бо шчо би за ти рокы заробили собі, то вичєдєа своју суду в арештї, а потому вїдјут, та не мајут сєа до того знати, і берутьєса до крадежі, та ј мєстєса за то, шчо јїх тримали тїлько в крєміналї...

— А такі так! скрїкнула одна, — мєтєса, і будут сєа мєтїти! От ја, каже, служила у жидїки богатојї і злєдїжєк не була м, але та жидїка навчила мене ј красти; — посїлала мене у панєскїй горєд красти траву дїла коров і буракы; то ја служила, докїн шлужила, а далї не схотїла бутї, бо мнї було за тьажко в шејї... Думају ја собі: не ја служила, та ј грошеј не мају, бо вина повітїагала за найменуку шкодє, шчо ја не хотїла зробїла; далї гадују сєбї: „є, коли нїа, бо гачка, посїлала мене красти, то чому ж ја, бїдна, не мају красти?“ і шчєсє кручєса судїи-не-гудї, і вїрала 6 р. у шејї самојї, бо вина мала доста грошеј, але ја богато не брала, лиш тїлько, кілько мнї було концє треба. Жидїка потїамувала бєрозї і засєрєжїла мене до поліції, і мене арештували, та ј узали мїј куверєк з лахам, а тепєр мене засудили на пїв року і казали, шчо муну шкодє вернутї у дубєлт (у двоє). Шчо ж ја собі тепєр, бїда, пораджє? (ї стала плакати). Вїдїи ја ому грошеј у дубєлт вїдїати? Може тут у крєміналї заробїу, чи шчо? От, каже, як вїдјут, то добре сєа пїмнчє: озму собі добрїй камїнь у руки, і буду јтї коло канцєларїјї сєкотати, покїн тот пани не буде јтї, шчо мене так засудїи, јак будє јтї, — а ја камєнем у голову: тогдї нај робя зє мнов, шчо хочут!...

— А ја, каже друга, ја, как буду виходити, то замельдуйся, што тепер не буду красти, але буду рабувати!

— Ну, думай собі, отож пани добре робя з каров, што, што би мали казатися, то шче гірше учася.

Далі арештантки кажут:

— А не дармо то j піеши така jest:

W kremenale siedze, nie na tym nie strace,
S kremenalu wyjde—w dubelt sy zaplace...

— Стучаючіе, каже одна, панowie уредники з порządного зробя злодziejа. От, jedna dziewczyna byla w Wiedniu, i tam u jednej pani ktoś ukradł 3 koszul, та пани zaskarzyła до полици niewinnie dziewczynie, i te dziewczynie trzymali до inkwizytu 14 dni, а на miesiąc zasądziłi. Siedziała она między злодziejamy, i ją namówili, żeby nie darowała tego, co за darmo siedzi. Dziewka byla dosyć tega, wyszła z aresztu, i wciąż pilnowala, kiedy ten pan będzie szedł, co ją zasądził. Jak zobaczyła go raz, że szedł i miał на sobie oberok, tylko tak zarzucono, она помалу szła за ним — за ним, i uchwyciła z niego ten oberok, та она poszła pomóc ludzi на drugą ulicę. Pan, choć widział, kto то uchwycił, ale nie mógł за nią pedzić, potem poszła, żeby ją odszukałi... Ја odszukałi, tylko oberoka nie odszukałi, бо она sprzedala, а pieniądze straciła. Pytają ją: на coś uchwyciła z tego pana oberok? А она powiada: „А to за то, że nie ten pan zasądził за darmo, bom siedziала, i przez ten czas nie nie zarobiła — а teraz zapłaciłam сы за to!“ Potem ją znów zasądziłi, а она znów się pomściła, i teraz така злодziejka, że trzeba poszukać takiej...

— Ну, ну, кажут арештантки, — уно инакше не буде, лиш будут сы мстити, бо не один за маришню сидит, або такі цілком за дурно. От, кажут, у Відни тримали одну бабу шчось 20 рік в арешті, i та бідна дуже постарілася, та j силн вже не мала до роботи, как жеј винутили з 20 років, а вона сіа серед міста, тај стала заводити, каже: „якэй цісар злодј і шкрај, таких слуг тримај! Обдирајут і кринда бідних людјей усі разом, аби сама жыла добре!“ І жеј знов узяли до кременягу, та j сиділа вна, поків не умерла.

— А от, кажут другі, — то, што вна говорила навмисне, то правда! Бог би јіх любив, што вни так не по правді карајут за слова! От-тепер тут сидит одна грабина, што говорила на цісарі, але лиш маје 14 день, а јак би так бідній говорив, то би засудили на богато; — от тут на долній маје за таке саме простій чоловік — 2 роки...

— Слухајте, каже одна, — а то ж на цісарі не можна нічо говорити? А от, бог не то, што цісар, та шче говоря, а бог ніц злого не робит людям, а нуж би на цісарі не говорили—та-же цісар такій чоловік, јак і всі людје, лиш ніби більше вчени, але миг би котрій

будь чоловік навчитися так само, јак цісар, лиш аби мав аза чоґо. Ба чи коли буде правда на свјаті, јакот арештантки, i рівности?

— Га, кажут другі, була би, јак би то всі вломналися за правдою: чи німці, чи польаки, чи русаки; — коли бо то людје не дуже до того берутся!

Ја кажу:

— А от у нас людје сьпівают уже такую сьпіванку:

Чи польаки, чи русаки — Тыжче лиш јі викопати —
Будьмо собі рідні брати, Тыжко воду пічерпати.

За правду сья вспоминајо!

Ој ми людје лишнь дбајо,
Всі однако раду мајо,
Јак однако рада буде —
То сья правда розобуде.

Де сья киврица копаје,
То там шора прибуваје;

Бо јак воду прибувајут,
То сьє шори прибувајут,
Прибувајут шчо раз блаше, —
Людєм воду брати лишне.

Ој ми усі лишнь дбајо,
На сьє приклад уважајо:
Јак ти шори прибувајут
Так сья людје поривајут...

— Видите, видите, кажут арештантки, — уно до правди мусит дјити хоть ми того не дочекајемо, то дочекајут наші діти, та j панысь.

— А господи, господи, каже одна, — дај тејі правди на свјаті, тај урядникам розум, бо вни хоть учени, то лиш поперховно, а ридного розуму не мајут в своїх головах...

— А так, похощала друга, — уни јак би мали розум в своїх головах, то би добре розбирали, за што карати людјей, за што ні, — а то вни своїх розуміе не мајут, лиш вибирајут розум с тих параграфів...

Усі арештантки говорили де про шчо, лиш одна тихо сиділа, так јак тоти сьяјати бог, шчо пошоробуванні з дєрєна.

— Ци вна не розуміје жадної мої? питајуца арештанток.

— Та де, кажут, вна розуміје, але вна бідна так думаје, бо маје сидіти 10 рік в кременјак.

— А за шчо? питајуца.

— От, кажут, она шла зими на коліју з маленьков дитиню, тај коліју втратила, i пустилася јти піши, бо то не було дуже далеко. Вна јшла i та дитина замерзла јјі в русах. Глинула вна — а то дитині вигнало оні на верха, тај дуже блнщася, i губни віддало — щцковє молоко замерло на губах... вна напудилася та j кинула дитину... Ну, потому најшли, i жејі арештували, а в арешті одна порадила жејі, аби вна казала у суді, шчо була підана та ј ту дитину задушила, i кинула. Вна дурна подужала i так казала; — тепер за ту дитину маје 10 років.

— Гај, гај, сарачи, доужајо собі, — јакій то суд розважлї!... А шчо јо то буде робити дома без мамі маленька дитина, шчо лиш пів-третя року?

— Видите, кажут арештантки, — чи ж не мститися на урядниках?
— Ах, мститися, мстити! скриннула одна, і стала приказувати:

Бодяі пани-урядники сего дочекали,
Щчоби уни в крємінаі салямаху заїдали!
Друпа. Бодяі пани, господочку, сего дочекали,
Щчоби уни в крємінаі на подушках спали!
Трєпа. Як уни не дочекајут, дочекајут дїти,
І за своїх сих алах батькїв то будут терїти
Чєвоєрца. Ој треба, шчоби терїти, треба, шчоби знати,
Як то над бїщиши людьми батьки старювали...

Далі посїдали тихо і задумалися, потому кажут:
— Господи, господи, як то гірко сидїти: днина роком стаје! От,—
кажут миші,—вам добре, шчо хоть щось списуєте, та все день борше
зїде....

— А як, кажу, не стане писанька, то шчо буду робити?
— Ну, кажут, будете так сумно сидїти, як ми!
— Шчо то ви тако списуєте? питаєся одна.
— От, кажу, списуєт усьаке.
— А ну-ко прочитајте нам!
Сла ја міже них, та ј читају:

От, як за правду карајут,—шчо будім робити?
Треба се всім потувати, тај сїи боронити...
Бо як оден боронитєся, то не је у сиді—
А все ж таїј яго думка усьа людєм мїдї.
Так не оден, котриј добриј, за правду вїмрає —
Бо то правду по всім свїті уряд закравали...
Бог нам усьа не боронит правду відкривати,
Ми сїи найтє сподїємо сами ратувати...
Котрі лудє лиш розумні, нај правду нотујут,
Повїд правду по всім свїті лудєм не потујут.
Як усь лудє потујут, до серця їм дїдє —
Тогдї певне усе панство то за лудьми шїдє.
Хоть то панство а несовоїв буде потулати,
Бо вно уже нагнїдєсь лїше лїзувати...
Лїш ми на то не вїажїво, вїнї панїв робити,
Тогдї панам за роботу будємо платити...
Хоть то панї ј тебер кажут, шчо уни працьајут,
Жакаж тогдї та їх працьа? Шчо лудїе рабујут?
Або панї шче ј так кажут, шчо сьа на то вчїлї,
Щчоби лудєј обдирали, сами добре жилї,
Не штука лудє обдирати, самим добре жити —
Лїш штука то відгадати: лудєд не помагати!
Як то оден відгадїє, другим правду каже —
Того аїж лудє і вьсь уряд у ваїдани вїажє,

Того аїж лудє і вьсь уряд у арешт замїкає,
Лїш другї то все нотує, — а уряд не знає...
То, шчо уряд замїкає, робит собі гірше —
Бо вров в жылх аєтуєдїє, нотуєсї бїлатє.
Нотуєсї, нотуєсї, ј мєсї нотувати —
А на рєшї, то ј буде сї арешт робувати!
Бо тот арешт не придадїл дьлє усьо свїта,
У нїм лудє лиш мурајут свої довї лїта...
Ви, дїчата ј мозодїці, до мужикї вїажїтєсь —
Котрі метє правду знати, другим вїопајтє.
Як дїчата ј мозодїці будут сїи мїшати,
Тогдї правду по всім свїті борнє будут знати.
Як же правду всі вїопајтє, трудно ј закрити.
Сами пани тогдї скажут: „шчо будім робити?“
Урядники сами скажут, будут жалували,
Щчо вни лудєд на всім свїті правду закравали...

Ја сїнїчила, та ј кажу, шчо то в нас розсказував один старїи чоловік,
Федорчук:

— Знав ја, каже, панка дуже доброго,— даннєшо се було,— і вїн
не хотїв за злїми тягнутї, упоминався за лудьми, а злї пани замучили
јего. Ја, каже, видїв на свої очї, як јего шковали і брали до крєміналу.
Вїн нїчо не говорио до панїв, лиш обернувся до лудєј і каже: „лудє,
не дїшуєтєся, шчо мене берут до крєміналу,— моїх шару сїв не вдалося сїдерени, і за то мушу вмирати!“ І повезли
јего. „Господи, каже Федорчук, як собї нагадају того пана, то ј те-
пер миїі банно за ним...“ Та ј це набрїти того азовєна сьїпанька...
— А господени дякувати, шчо то лудє скрїє думајут за тих,
шчо в неволи... Ану-ко читајте нам шче! кажут арештантки. Ја чи-
тају далї: „Иду ја јакоєї а сестров їа Кутїв до дому. Зидбаємо кол-
дїдники, братство на Старих Кутах,— то було на рїдїдїанї свїята,—
та ј адївали ми шче одного чоловіка. Каже вїн колдїдник:

— А вни куди зїбралєна є тапїми палицьами лудєј рабувати? (то
вїн назвав палицьами тотї церковнї лїскї, шчо братство з нїми ходит).
— А се, шчо ти чоловікє, гадаєш, як ми лудєј рабуємо? кажут
колдїдники,— ми робїмо хрїстову памїтку?!

— Ну, каже чоловік, не беретєж ви грошї за колдїду?

— А, кажут колдїдники,— за колдїду беремо...

— Ну, каже чоловік, се значит, шчо лудє одни другїх рабујут,
бо ја вже свїтїам сходиш, і вже м добре переконався, шчо Хрїстос
робїт то все за дурно, унїв лудєј і то прандї вчїв, за дурно, а це
значило відбїрати хлїб книжникам і вєрїсејам, та ј аї лудє замучи-
ли Хрїста за добру наук... То не повинноєа братї жаднї грошї!...

— Ој, кажут колдїдники, — як вїи все учув наш пїп канїонї, шчо
ви говорите — тоби нас вїсповїдї!

— А вни гадајтє, каже чоловік, шчо ја би напудїсьї нашого ка-
нонїка, та бїгме ја бї му то сказав в очї!

"Иду жа знов якоєс до Кутів із однов куцькоч жінок.

— Господи, господи, каже она, шчо то тепер за рабунок на свігті! Тогди, коли ја продавала в Косіві цибуди, то приходит до мене поліцијан, і бере від мене два вівни цибудлі. Ја питају яго, шчо то за рабунок, а він каже: то паляжкати до уряду якоєс мито!" Узымв тоти цибудлі та ј забравси!

Учула того якаєс друга жінка, шчо јшла побіж нас по другім боці дороги, і каже:

— Так людем треба, бо дурні! Јак би люде розумні, то би не далиєс рабувати, бо јак уряд обрабује без даніє раїці (ні за шчо — про шчо), то люде повинна згаїєси, і казати: „вернит нам то, шчо сте взяли“, а не хотиє би вернути, то люде аби і јх забраввали...

— Га, каже жінка, коли то люде купи не держалиє; јак то кажут: одни до ліса, други до біса...

— Јак же нард і бо дурні! каже та, шчо јшла побіж нас. Коли бо він даје вскуда, та ј навіт не поміркује, ци того коче треба? А от, наприклад, дајут парастан ј сорокопусти ніби то змерлям, а попи змерлям не передајут, лиш сами поїдајут все того... А люде тигнутєс з остатиного, наприклад на свички до церкви, а не міркујут собі, шчо јак би бог хотїл свїта, то би у кожде свїтає і в неділью було темно, не свїтило би сонце... А попи забирајут з церкви свїтило і в карти грајут при тих свичках, а всесокї стопујут і продајут вік жидам — гандїл проваді... А подумажо собі шче, кїлько то ји по церквах опаратиє, а то все за лядцькі гроші — ніби попи не могли би вчити ј без опаратиє — а за тоті гроші волїи би люде покупувати собі добрі книжки, але не церковні бібайі: мїј чоловік каже, шчо він напанєсї не порозумію..."

„Гей, гадају собі, а це відики визалєєс така бунгінївнїчкя?

„Дуци є Кутів ја здібалєєс з однов знајомоє Рознієльков бабов.

— А господи, господи, каже она, јак то гірко бідним людем на свїгті жити. Каже: тепер добре попам та дымак, та жидам та панам... От у нас дык *Степкевич* такїя дїхї, јак чорт. А шче обидва з попом (*Заревоє*) прїдалиєсї одиан... Так лядуми комендерујут, шчо зрештов іже і сам бод так не комендерује, јак уни два. То, каже, јак люде робїт весїлю, то молодї мусьї робити повинї цїлий тиждєнь за дурно і дымови робїт. Тепер же, јак идут молодї на протокуд до попа, то мусьї нести попови шїльнїчку горинїк, два хлїбї або колачі, тепер же від молодого рїшнєві і когуту або курку та ј гуску соли, від молододї также рїшнєві і перемїтку, та ј курку — а дыкови окреме. А за сьльуб платїи декотрі 8 р. або 12, і бїльше, а в бідндо бере 6 р.

— О, каже жінка, з лядєво бідних жиїтї, і уваги жадної не мајут на лядєї. От, каже, у нашого попа Зарєвичї слугинї чоловік старїи, ніби був за најстарїшого слуги. Бул він зо 4 роки у попа, а на 5 року мав відходити. Попови жмыї було даяти гроші за ти 4 роки, а він шчо-не-шчо робити, вігадає, шчо старїи слуга понадиби-

рав є кождої кошнїці кукурудзї, а јак учениєвї бідноє чоловіка, јак го став бити та ногоми мїсити, то јак го можно побїи, шчо тог чоловік уже не вставав на своїи ноги, але другї люде занєсли чоловіка на-нів-мертвого до дому, і він јому не замлатив... А дык у нас пелїцї пан: попа не боїєтє, бо ј він учениї (і кажут навіт, шчо він чогось боїєтєс його, бо шчос на него зїнєсї недоброго), і держит собі піддичного, сам не хоче рєнетувати по церквах, бо знаје, шчо то не великоо благодарєство гурди собі сєувати. А такїя недобрї, јак і піп. То був у того Стєтївнїка одєн піддичниї, і јому було дужє ає, бо с-чїєста (часто) бив го і піп і дык; і тот під-дичниї јакось утїк від дыка, а дык пустїєвї на він навздогїтї, бо знає, котроч дорогоч пїде до своєо сєла. Піддичниї јак удриє, шчо тот бїжит за ним, а він забїг до јакоеїєс хати, і борше вїліз на під, та ј драбину витїгав за собов. А дык видїє, куди він забїг, прибїгає до тої хати тај такого крїку шаробїи.

— Де сте, каже, сховали парубка?

Тоти присьїгајутєсї, шчо не видїли, а він агут кричїт:

— Ја, каже, добре видїи, шчо він тут заїшов!

— Ну, то шукајте, кажут лядє...

„Вн јак пустїєвї шукаати, та ј најшов: наїши го добре, наїши, і вбдер до гола, тај лїшїи на поду, а бїднїи парубчїна мусьї свїдїти до ночї, бо встїгнєвї годї ити до дому... А одного чоловіка убив, і була комїсіа, аєе гроші очї заткали...“ От, кажут декотрі, аби ј попів подавати, јак аєе робїт з лядуми — а то не добре, бо піп заткає очї грошїми, а в лядєї шче гірше дре, бо хоче, аби јому поповниєсї теї грошї, шчо він відан. От, каже баба, коби то люде були такї розумні, аби лядбїєсї і зїркувалєсї, то би не треба ј нікого подавати до суду, тогди нај би попи подавали лядєї, шчо не хочут јїм даяти того, шчо він хочут — за дурнїєско. От у нас, у Розновї, ходит піп з волов свичєнов, і кропєс суди-не-туда, та ј за то мусьї люде даяти по піп дєлеткї (чєвєткї) кукурудзї, або јакого лїшного збїжї, і по кїлька повєсем. А котрі біди, то дајут по чєвєт дєлеткї і по двоє повєсем, а котрі ји такі, шчо не мајут ніє, то піп запїше і потому идут відрозувати... Ну, не дурнї ја то люде, шчо дајутєс так здирати! То ніби шчосє значит, јак піп кропєс макуч по хатї раз, два. От, каже, нашему попови помагют другї попи, бо він на штири парєїї. То піпов піп за рїкї з волов по хатах, назїнајєсї Сїнгалевиц; јєго брат дєс на Максалиєц за попа, — тај в однї хатї насїлпава жінка боршу ч ямеку чоловікови, а чоловік тїлї в вікно, аєе иде піп з волов, а він лїшїи борчїт і схованєсї, бо він був у чорїї сорочкї тај подєртї... Піп увїдиє до хати, подївнїєсї, шчо маје з собов мало води, а він борше умочиє маку ч у тот борчїч і вихлїпаєв уєсь борчїч по стїнах! Ну: та ј за то дај попови збїжї і повєсем?"

їх били, коли льудей мурдуют по арештах! Господи, кажут, дай, аби студенти гет суд розвадили, аби лиш дегла була порозкидувана...

— А вы со мысліце? они на то ту сіє зесли, жебы сіє земсеї!

А арештантки як озмут ічє лішне в долонї плєскати та тащувати, шчо иже в своїй нужді забули цілком. Далї дивномоса, а то провадза б студентів до арешту, а арештантки кажут:

— А от, як сїх бедных провадза в неволїє!

— Dobrze, dobrze, będziecie widzieli, co z tego będzie, bo oni się boją, że urzędniki.

— Ну, та чєго сіє боја? питає одна.

— Ach, boże jedyny, jeszcze się pytasie, czego się boją? Tażeż widzicie, tyle tam obstopiło sąd. A każdy pewnie chce zemsty, bo coś takiego zawinił ci studentci, co ich tu prowadzą?

— Ach, boże, boże, dopomóż im wszystko zrobić tak, jak myślą! zakrzykali всі.

— Słuchajcie, Kochani, сказала одна, — oni teraz taki rozbiją kreminali! Ach boże, boże!

Дивномоса в вісно, а то все більше народу сходиться і все тиснуться д судони, далї з другого боку восьмо обступило.

— Aj, jaj, jaj! шчо то буде, як восьмо замче бити студентів?!" крича арештантки.

— Nie bojcie się! каже одна, они студентів не będą бїć, бо więcej mają rozumu niż policja, а ot ja słyszała na dole, że oficyry bronia studentów od policji.

— Chwała bogu, chwala bogu, kiedy tak! zakrzykali всі.

Далї вже добре смеркоса, чуємо: такий крик коло суду, ружнижи голосами крича.

— A patrzcie ludzi, patrzcie, каже одна арештантка, як dwóch urzędników uciekają tutaj na te furteczkę do kreminali! A patrzcie, jeden nawet bez czapki!

— Ot sını двом дось душа на нотилици сидит! сказали кілька разом.

Далї сдухаємо, а то камінем у браму до секретаря (керкермајєстра) бонх, бонх! і все крик по вулицях.

— Отак, отак треба, кажут арештантки, нај валя суд і креминали всі! — і таке ходза, таке тіпаса, якби мали иже на волю виходити. Чуємо, а то нісна трос, трос! лиш сєло силєсєса.

— A dla boga swietego, а to gdzie?...

— W sądzie! zakrzykali всі.

І так цу ту ні в силни арештантки, все тіпнєсєса, гадали, шчо при божі помочи креминал розібут і вни понхдєса на волю... А мнї тогди приїшла на думку та сподіванка на бога:

Нони кажут, шчо би нардє са молни.
Шчоби бог від воїни боронив, —
Нардє усе сєла молит.
Бог від воїни не боронит!

Льудєк треба так робити,
Бєз бога сєа боронит,
Во хто ж де тах то знає,
Де то наш бог проинає?
Вєснї нам дужки прибула:
Можє і бога в арешт замкнути,
Шчо до нас не агалдаєт —
Нїн нам не помогаєт?...

Как мене випускали (зараз на другїй дєнь); то арештантки приспє-
вували такої:

В креминале былам, ніє мнїє не зробилї,
Чєго ніє уміала, — то мнїє паєцуй!...

— Тепєр, кажут, аби сєє писали ічє лішне за льудєк, бо білше пужди видите!...

— А певнє, кажу, шчо здало би сєа ічє білше писати!
А вни тогди кажут:

Ото з жаров наробили —
Вїду собі зачєпали!...

Льїв, 29 нєабрєва, 1878.

III.

Вїдбувши у Львовї кару за своїй грїхи, приїхала в до дому і привєзла в шару книжок соціалїстїчних; привєзла і тако ж шчєсь штири екземплярї виданєа брата, під назвов „Двоїн“. З снїи ж книжками ја не крытєса, бо м чула від львівського суду, шчо за соціалїзм карї нема: так, на конто тої бєсїди, нїч ічє м приїхала з Львова до дому, то пієсала м одну книжку польску до знайомаї до Косова. На цїй книжцї написала м так: „Posylam tę jednę księżeczkę i proszę drugim rozyszczać: niech każdy coś myśli o socyalizmie“. Була се книжка „Opowiadanie starego gospodarza“. Ја жеї тогди ічє сама не читала, тїлько знала м, шчо соціалїстїчна. Коди м уже була дома, то приходили декотрі льудє і питали, за шчо мене львівскєї суд засудив на мїсєць? — Ја, замїєст роєказувати, давала м „Двоїна“.

Дїшло ж то до косївського старости, шчо ја в „Двоїн“ писала за него. Дав вїн твердїй наказ до шандарїа, шчо би ходили по льудєх і відїбравли „Двоїна“, јак де надут. Приїшли до тетї Озєни, мамїної сєстри і звали „Двоїна“, котрї лєзав дурїєнсєко, бо вуїко, ані тетї читати не вїмїут, тїлько суду мали, шчо знав трошки читати. Сєє слуга дуже льубувавсь в книжках, надбав јїх кільканацїть і тримав јїх в сєбе. Були се книжки дрібнї: „Мотїль“, „Ластївка“, „Житє чесного чоловіка“ і такї подібнї. Приїшли на ревізїю, забрали книжки і слугу замкли. Тримали кілька дєнь, а мнїє доносили з тїх, јак то льудє кажут, підхлїбних, шчо би ја утівала з сєго краю, „бо,

кажут, слугу замкли за „Дивоно“, што лиш тримав у себе, то што ж вам буде, што-сте писали?!“ Піхлябіні з хати, а другі луде до хати:

— А, се,—кажут,—комедія реїтера в севдзьовських головах: конче хочут, аби нас збудуєса відци та заходьа штуками: замкли вшине Штефанового слугу, аби ви напудилося і виїхали гет відци!

Щче инші луде сказали, што косівські судці дуже цим гризутєся, што нема причини арештувати мене.

Но долго провалося: приїшли на пошти книжки, до мене заадресовані, так зараз мене замкли, взыали до протоколу.

— А, на што,—питајут,—впронадрили-сте тілько собі книжок „Молота“?

— Ја, кажу, не сироваджувала.

— Јак то, ні? а от (і показујут) кільки до вас книжок приїшло!

— Ну, кажу, та приїшло,—а ја за ними не послала.

— А, хто ж це вам прислав? питаје судја.

— Не знају.

— Се прислав брат.

— Ну, јак знајете, то не треба питати!

— А на што брат прислав тілько? чому не одну?

— Се хіба би брата ситатєся.

— А сєсьу (і показује „Opowiadanie starego gospodarza“) послали-сте кому?

— Послала м.

— А се писали-сте, аби кождиј думав о социализмі?

— Писала м.

— А, јак ви то розумјете?

— Се затримају дља себе.

— А, мали-сте в себе до јакі книжки?

— Мала ј мају тепер.

— А, давали-сте до јаким лудом?

— Давала м всім, кільки же на світі, а јак мене не було щче на світі, то луде не мали книжок.

— А, на што луде мајут мати книжки?

— Коли ви, мај іїби розумініци та ј старші від мене, не знајете, то ј ја не можу знати!

Протокул скінчивєся. Замкли мене до казни. В казни питајут:

— За што вас замкли?

— От, кажу, согрїшила м, а грїшницј чоловік, знајете, што до некла јде!

Всі зареготалиєся, лиш одна сидит оумна, а така мізерна, што лиш шибра та кості. Ја ситала арештанток:

— За што вна сидит, што така оумна?

Всі разом відповіли: „За вїсторок!“ і ще гірше зареготалиєся. Вона ситала.

— От, кажу, ви з неї смїєтєся, а мнї жеї жалє!

— Ми, кажут, з неї не смїєтєся, лиш з судаторів, што за вїсторок декрет дали.

— Јак то, питају, за вїсторок?

— Таже так, кажут: вна, видите, јака страшна, а јак ходит, то потикаєся, јак пїана. Надивав жеї шаадр ци поліціан і ситавєся раптом: „Шчо ині за день?“ Вна сказала: „вїсторок!“ а то була се-реда і за це, што помицїлася, заедули на 14 день. Та не доста того, што тут сидит, але щче ј мунгт платити за то, што јїсти дајут раз на добу: от, сами робѣ лихо межн лудьми!

Сиджу ж ја вєк пару день: закликали знов до канцелярїї.

— А, хочете, аби з вами справа була тут, — питаје судја, — ци жаждјете до Коломиї?

— Хочу тут.

— Лише,—каже другїј,—відкликатиєся до Коломиї!

— Ні, кажу, нај буде такі тут, у Косові.

На рєштї берут перед третого.

— Жадає,—каже третїј з гївом,—до Kolomyi, bo u nas wiele jest do czynienia, to predko nie będzie sprawa!

— Ну, думају собі, каже-сте ся так наважили, то нај буде ј до Коломиї! Пристала м.

За 14 день відослали до Коломиї. В Коломиї ниц не питали, лиш відослали до Львова.

У Львові, нім щче замкли, просидїла и пару минут у керкермајєстра. Керкермајєстр писар каже:

— А, на со до таких рзечы мieszac się?

— Пилну,—кажу, пан својей службы, а до tego się nie mieszaj, со nie rozumiesz!

Писар загнѣушиєся і зараз мене замкли.

Третого дня закликали до протоколу.

— А, што, госпоже,—каже Kriegseisen,—ми мајемо знов сѣи дїти і розмовјати з собов?

— Та, кажу, се ниц злого: сходитиєся ј говорити.

— Але не так!

— А, кажу, инак ни би зов мнов пенєне не говорили!

— Ну, каже, сидјте собі! і подав криєло.

Ја сїла, ниц загнѣв руки позад себе і покоджује.

— А, не знајете, каже, хто писав до „Дивоно“?

Не знају.

— А, сїсе (і бере „Давн“, тај читаје то, што ја списала, свої ј лѣцкї грїхи)... не ви писали?

— Сїсе ја писала.

— А, на щче-сте таке писали?

— На того, што и таке чула ј видїла.

— А, хто писав „Моја стрїча з Олєкојоу“?

— Не знају; але дивїтєся: там муонт бути підписано!

— Та, коби було, але бо нема!
 — Ну, як нема, то не будемо знати!
 — Мусите міні се сказати! Бо на што ж хто такі річи пише, што аж фе? Кажіт: на што?!
 — Хоть би вам шче десять раз гірше не подобалося, то ја за то не мају відповідати, лиш за своје.
 — Та же бо і ваше погане: похвалюјете соціалістів, та і сами хочете бути соціалістков, — чи як?
 — Ја соціалістков буза і тепер је.
 — Як же ж то ви хочете?
 — Так, што би буза једність: аби в кожнім повіті, гміні, разом обробляли землю і рівно тим ділилися. Словом: аби бузи собі рівні.
 — Як то рівні? (з гнівом вже говорит): чи, аби всі в зелених сукнях ходили, чи в червоних, чи, може, аби всі одного зросту: га? Кажіт!

— Як ви мене не розуміјете, то ја вам не мају што казати.
 Він походитьује мовчки, ја сиджу. За кільканадцять минут каже (і вже змиька):

— Ја розуміју: ви хочете, щоби всі рівно вчилися і всі рівно роботу робили. Правда, што так?

— Так.
 — Ну, добре. А, малечество, як хочете, аби було?
 — Над ним ја шче не думала, хіба буду.
 — То ви, хоть замкнеші, де не покінете?
 — Певне, што ні, бо не знају, як то думки мож повинути?
 — Хто ж це нас учин?
 — Ніхто, ја сама знају.
 — А, говорили-сте свої думки лудем?
 — Говорила м.
 — Јаксте говорили?
 — Так, як јем вам казала.
 — А, бльше што сте говорили?
 — Говорила м, што би русин на польака не нарікав, а польак на русина, шчоби було мижки польаками і руснаками порозуміње, аби і свіјата разом обходили. *)

— А луде што вам на це казали? шчо хочут так, чи шчо відповідали?

— Луде говорили мижки собов, а міні відповіди не давали.
 — А, як сва тоті луде називајут, шчо приходили до вас?

*) Назвав Косова, јак і скрив в Галичині је українці латинського обряду, котрі коті і не знајуті не польски, а говорять по українськи, то все такі звуть себе польаками і вважајутся чимс виничим від українців. Такі польакі і русини з простого народу дуже веројутъ на себе із на віри і обради, і про таких найбільше і мусно бути ромови, особливо на Маскаліні. М. П.

— Претці ж ја з них протокуд не тьагну, шчо би м знала, јак сва знут!

— Чого ж ви приходиа до вас?
 — Кождиј за својим; але се хіба би кожного питати з-осібно.
 — А брали всі луде від вас книжки?
 — Деж ја всім лудем годна настачити книжков?
 — Та жесте казали в Косові, шчо-сте давали всім!
 — У Косові ја казала, але тут преці повинни бути розумніши від Косівських: повинни це змиркувати, шчо книжки бузи в лудей, јак шче мене не було на світі, і мене не буде, а книжки будут!
 — Ажесте „Двін“ роздавали, бо відобрали в Гиданаі? Чи Гидані просив?

— Гиданови ја дала сама, він не просив; але м богато не мала шчо роздавати, бо м лиш мала штири екземплярів.

— А, „Opowiadanie starego gospodarza“ богато сте роздали?

— Лиш цю, шчо м пісала по пошти, а бльше, хотьби м рада дати, то м не мала сама.

— Тут відобрана від вас маленька книжечка „Передне слово“: чи-сте мали богато таких?

„Передне слово“? — ја не тьамују такој!
 — Таже најши, јак ревізіја буза (і показује): от јака, лиш верх-нојі картки нема („Нова віра на Україні“).

— Таку мала м одну, чи дві.

— Відки ж мјаете „Opowiadanie starego gospodarza“ і такі — „Передне слово“?

— Від пареното.
 — А, де тот нареченій і чим?
 — У Росіі, учитьса на пона.
 — Але це насправду говорите?
 — Та же певне, шчо на правду говорю.
 — Та бо в ціј книжці писано протіє поіше: то, јак же ж миг ніп дати?
 — Та же бо то не всі поині али і дурні: је і такі, шчо розуміјут світовн луду.

— За такі книжки поісали би в Росіі!

— Та же бо тут претці не Росіја; а зрештов міні ніц до того, бо ја јіх не відала, навіт не читала шче.

— А, „Двін“ — відки?

— Від брата.
 — А, брат де?
 — Не знају.

— Мусите знати: вам казав Франко або Терлецькиј?
 — Ја з Франком не була, ані з Терлецьким, і ніхто міні не казав.
 — А, він је тут заудженіј. *)

*) Ја був тоді в Жешеві. М. П.

— То наї буде.

Зписав він протокул і мене замкну. Стали ж мене тримати гірн якого збродняря: навів того з вікту не далаи, шчо други! Одного разу дала мнї жидїнка того молока, шчо її вваували: він довіданься і від жидївки відобрав молоко. Сиджу ја вже зо три мїсѣацї: на силах усабѣ м, бо терпїла я голод; лиш тїлько це мене тримало, як нагада м, шчо м нікому шїц злого не зробила — і так мене тримають!... Стали мнї на голову дїти вєсѣкї думки: нагада м собї, шче то як-єм мала з довїстї лїт, як луде говорили, шчо судїї — здї луде; шчо не хочут, абї нарїд був просїченївї, бо, котрїї наїдєсѣа такїї, шчо би хотїв прояснїти, то карають без жадного чувтѣа: не оден через нїх і помїшаньє дїстав, ба навїть і житьє скїнчїв; бо, давно, говорили, бувало, не вїльно було хлопам давати дїти до школи; а котрїї впомїнавься, шчо можут і хлопскї дїти так ска вшити, як і панскї, тот мусїв терпїти; але, хоть терпїли, то претїї прїїшло до того, шчо вже вїльно. Тогда ж, хоть-єм прїслухувалєсѣа лудскїї бесїдї, то м не могла зрозумїти, а тепер прїгадала м — шчо до чого? Далї думажї: „Не жалую, шчо сиджу, бо м нїц злого не зробила; але дуже мнї дивно, чому то судовї луде лиш такї за добрїї мудрї, шчо карають, хто думає про помїшїньє на свїтї?“ Так мнї стало дивно та чудно, шчо аж подумала м, шчо не знаю, чи бог же? На цї думки дїстала м заворот голови; друге, дуже м вєсѣла за голоду і вїдала мене до шїтальу Марїї Магдаленьї.*) Тут дали мнї добрїї вїстї і лїкарство одно на друге, і ја прїїшла до себе. Тепер, берут мене прїложенї (монахиї) того арешту до попа сповїдатєсѣа. Прїходжу д попова і клякажу, як всї.

Шп: Коли с єва сповїдала?

— Не сповїдала м єва кїлька рокїв.

— А, то чому?

— Тому, шчо ја того не могу зрозумїти, шчо то одни слова в молїтвах до прїчїстїї в польскїї і руснскїї,**) а не оден закон.

— А де ж ти була мїжї польсакам, чи руснакам?

— Нї мїжї польсакам, та нї руснакам, лиш дома.

Він зостановивєсѣа кїльканадцѣтї мїнут, а далї каже:

— Закон, — се лиш така памѣтка, шчо би луде памѣтали Христа, бо Христос терпїв за нас: то, чому такую памѣтку не прїїмати?

— Або кєсїондї сповїдаютьсѣа?

— Ми сповїдаємосьѣа.

— В кого?

— В арцїєпискупа.

— А арцїєпискуп — в кого?

— Шче в старшого.

*) Львївська жєвочѣа гьурма.

**) Т. ї. католикїв і уїнатїв.

— А тот старшїї — в кого?

— Га! сєє, як нікому нічого злого не зробив, то не має тьгару на серцї і лиш шщїро аїтїко до бога: і така його сповїдї!

— Ну, ја так само: тьгару на серцї не маю, бо знаю добре, шчо мнї нікому злого не зробила — і тому не сповїдаюєсѣа.

— Не може бути на свїтї такїї чєловїк, шчо би жадного грїха не мав: мусїт хоть єсє кого помїїтѣтєсѣа!

— Правда: ја смїялася ї смїєюєсѣа з помїєвского казањѣа, а то тому, шчо говорѣа о страшнїм судї, небї ї пеклї; кажут, шчо ангели берут до неба, а чортї до пекла: а ја в то не вїру!

— А, шче якї грїхи маєш?

— Не маю жаднїх.

— За шчо ж тут сидїш?

— Не знаю, бо мене шче не судили: сиджу в слїдствї!

— Јака ж прїчина була арештованьу?

— От прїїшли книжки на поштї, до мене заадресованї і зєзр арештували.

— То, може, шї — Павлїк?

— Так же: Павлїк!

— А, бо то ви писали до „Дзєвона“! Ја читав ваше ї другїх: там вїражаєсѣа по прїзївщїу: а то, хто бере чєсть, наї бере ї житїє!*)

— Ну, як хто за чєсно постунає, так за него луде говорѣа, а другї знов — пишут!

— А, як то луде — неправду говорѣа?

— Луде неправду говорити не можут, лиш то, шчо видѣа ї чу-тїт. Бо, дѣя чого не говорѣа, шчо бул в небї і говорїли з свїтїми, коли так єва не дїє?!... А, за кєсїондїв, то це все — правда. Јак постунають, таку чєсть мають! А мнї здѣсьєсѣа, шчо, коли вони же заступникїи Христа, то повиннї ї дїлами так робити, як Христос. Христос не згортѣв маєтєки для свого добра, лиш так робїв, шчо би мїг жити: не крїдїв нікого! А мнї кєсїондїам так дїєсѣа, шчо лиш кожїї дїдї себе горше! А то повинно бути порозумїньє такє: Котрїї з дому, вїд родчїв богатїї, то абї дїстав парѣвїїу мєншу, а котрїї бїднїї, то — бїльшу так, абї мїстїлєсѣа, шчо би могли рївно жити, не — оден абї мав знаждо, другїї — нїчо! При цїм розумїтєсѣа, абї булї шщїрїми дѣла на роду: не — *показувєсѣа* лиш „памѣтїки Христовї“, але абї ї дїлами робил так як Христос: словом — абї лудем вїдобрїлї за то, шчо з лудеї жїють, абї булї шщїрї дѣла на роду з науков, не плєли небєзнїв о страшнїм судї, небї ї пеклї та ангєлах, коли самї того не видїли!...

— Та же то страшнїї суд — на цїм свїтї, небо ї пекло тут, чортї

*) Хто дїстає вїд кого нечєсть, тої нехѣї допїсувєтєсѣа за то вїдбїрає житїє. Бєсїда про допїсї в „Дзєвнї“, до всїх паванїв по ївѣу. М. П.

і ангели — то само;*) суд вам відомий, бо вас судили. Тепер же: ангелами назвали люде тих людеї, котрі обстають за оскарженими, аби кари не мав; чортами — тих, що б'ють на оскарженого, аби карати; а то, що с'я говорит, що в пеклі горя, то значит, що як — по-замикані, то б'ються з думками і їх серця тліють в тім пеклі і горять; тепер знов: котрі не мають жадної долегливости, добре їм с'я діє — то је тебо і раї.

— Сисе ја давно розуміла так; але, мніш дивно, чому то всему народови так випадило не можна ясно говорити? чому за правду карають, як от, нас, — соціалістів?

— А! бо то ви хочете в богачів майетки забирати і роздавати на бідних, а то — відки так приходит: забирати від того, котрій собі запрацьував, і давати тому, котрій ніц не робит?!

— Сисе не так в соціалістів іде! Соціалісти власне, што того хочут, аби ніхто ні від кого власної праці не брав, лиш аби кожиді робив на себе; дазі, што би ніхто нікому *тою* вичинку не зробив, што јему не мило самому, а — не так як дурні приставають до відбирань майетків і револьуцій! Претім ж ми то розуміємо, што життя — кождому мило, а бича то не је справедливість, лиш — дуренькин поступки.**) бо, на што ж це може правдатися, аби одні других забивали?

— Дяа чога ж в ваших книжках — за-острі річи писані?

— Шчо до книжок, то так: Котриј господар яке насінје посеје, тако јему сходит; не може в землі зробитися гіршим, ані ліпшим, лиш — таке саме, яке посівав. От ж так само з книжками: як на світі діється, так с'я пише, а змінити не може, бо, наприклад, як најме хто собі оранника, і дає јому, аби посівав пшеницьу, то він не сміје обмінати насінје: замість пшениці посівати овес! А знов: хто даєт овес, то хіба би дурень був (оранник), аби посівав пшеницьу!

Поговорила ја з ксенодом доста довгий час, і ми розійшлися без завдання покути і причастія.

Не за довго мене відосали до того (свідчого) арешту, де м була. Тут сказали мніш, што до мене грони приїшли, лиш не сказали, від кого. Тепер стали мене ліпше поважати, як вперед. „От, — думая собі, — як не думати про світ, коли лиш тих людеї поважається, котрі мають грони, а котрі бідні, не мають ніц, — тих наштуркають-ся на всі боки?!“

Одна арештантка дала мніш тут книжечку польську, під назвов „Аpostolство серца Jezusowego“; отворила сторони 94 і каже:

— От јаки то папіє за мідры: чего сам не розуми, до того

*) То само — також.

**) Бича — не справедлива, а — конечна для соціалізму тільки через поступки верхних стаян.

сисе миза! Wydal list do biskupów całego świata, aby sie ludi jedne od drugih modlili, to jest niesocyalisci od socyalistów!

Подумалася ја до сеј книжечки; написано на итј „Аpostolство Serca Jezusowego. Związek katolicki dla tryumfu Kościoła Św. i zbawienia dusz ludzkich. Intencya miesięczna. Marzec 1879. Cena 2 centy (4 fenigi). Imprimatur (pozwolenie drukarskie) Antonius (sprawski) emickon. Nakładem X. Michała Mycielskiego T. J. W Krakowie, w drukarni „Czasu“, pod zarz. J. Lakocińskiego. Or што прочитала м на 94 і 95:

Intencya на місяє Marzec.

Abь P. Bóg obronił siebie od socyalistow.

Powstała на świecie bardzo niebezpieczna sekta, która się nazywa sekta socyalistów. Ci socyalisci są to ludzie bardzo złi, bezbożni і bez żadnej religii. Za nie sobie mają przykazania boże і wszelkie prawa ludzkie. Ani pomyślą о życiu wiecznem. Szukają і прagna szczęścia tylko на тій ziemi. Według ich rozumu szczęśliwym jest tylko ten, kto może używać wszelkich rozkoszy cielesnych і uciech tego świata, kto ma pieniądze і dostatki. Ze ci socyalisci są ponajwiększej części ludzie niezamożni, lakną więc і прagna pieniędzy, zazdroszczą tym, co mają lasy, pastwiska, pola, co mają bogactwa, chcieliby im takowe wydrzeć, odważyliby się на najokropniejsze і najstraszniejsze zbrodnie, odważyliby się nawet на то, co się działo у нас в niektórych miejscach в r. 1846, to jest на rabunek, rzemie і mordy, aby się tylko cndzym majątkiem wzbogacić. — Główna ich nauka jest, że czlowiek nie powinien mieć ani swojego domu, ani swojego bydela, ani swojej roli, ani żadnego majątku własnego, ale wszystko, co posiada, powinno do wszystkich ludzi należeć. Prócz tego powiadają, że nie należy słuchać ani zwierzchności duchowniej, ani świeckiej. — Те naukę głoszą przez swoje gazety і książki, jakie drukują. Głoszą ја także ustnie, osobliwie по фабриках, warstatach, і między ludźmi ubogimi, co то ciężką pracą на kawalek chleba zarabiać muszą. Najmilszem ich miejscem, gdzie werbują ludzi до swojej sekty są szynkwownie і karczmy. Przy kieszku, lub szklance najłatwiej czlowieka obalamucić, і do wszystkiego zlego naprowadzić.

Przeciwko tym socyalistom wydal sam ojciec św. 28 Grudnia zeszłego (1878) roku Encyklike, czyli list napisany do XX. biskupów całego świata. W tym liście potępia ojciec św. socyalistow, którzy chcą до góry nogami wywrócić ten porządek, jaki p. Bóg między ludźmi ustanowił; nadto przykazuje wszystkim katolikom, aby się nie ważyli з tą niegodziwą sektą łączyć, albo jej sprząć. — Przeciwko tym niebezpiecznym ludziom mamy і my podnieść broń naszą, а tą bronią jest modlitwa. Módlmyz się gorąco przez ten cały miesiąc і prośmy serce p. Jezusa, aby nas і wszystkich ludzi zachować і obronić sekcie od tych socyalistów.“

Прочитала ја це, посміјалася, ј собі та ј копец.

Не довго проведося: закљикали до протокоду.

— А што, каже Kriegseisen, — добре сидити?

— Мнѣ добре, бо ні в чім злім не чујуся, але рѣшно *) би м вам не жыла таког добра.

— А, не лише було сказати, што: „не хочу вже до того належати“, што „покину!“

— Нїд-јем злого не вчепилася і не знају, што покинути?

Він похажује, ја сиджу. За кілька минут бере лист в руки і каже:

— Від кого сес лист до вас, з Јаблонова?

— Не знају: претці ја него не мала в себе ј не читала м!

— Тут шше, аби сте порадили, яке положиті лише на сорочизі, біле, чи кольорове? і за калісоині. Шчо то значит?

На таке питање мене смѣх зібрав і не далам нїякојі відповіді.

— Ну, коли не хочете сказати, то це сѣя пішло до Печенижана і там шшитајут.

— Та, добре: шче ј ја, може, би м сѣя довідала!

— А тепер скажіт, котре ваш нареченїј? Чи не сес? (і показује фотографїју).

— Цего ја не знају.

— Як то: не знајете! Таже-сте мали разом процес! Подшїтєся, який вѣзїшї хлопєц: це Котурїнциј! Ци не був він де з вами по процесї?

— Не був.

— Франко казав (?), што нїн був.

— Ну, може, з Франком був, а ја не виділа.

— Ви шїчого не знајете, та нї видите, а тут је вже ј Гїлдана з Косова замкнєнїј.

— Та, што ж мнѣ до того, што замкнєнїј: нїби то ја замкла, чи шчо??!

— Скажіт же мнѣ тепер: чи в тих кнїжках, што від нареченог, — добре сказано про соціалїзм, чи як?

— Нїц не могу казати, бо м јїх не читала.

— Та, коли бо то нї ј без читаня розумїете!

— А, нї ж хотїли—јак: аби м не розумїла?!

Господи, як мїј Kriegseisen не своскаје носом! Схипївєря з крїєла і, сердитїј, шше протокула. В протоколї списав богато ј таких рїчє, котрї ја ј не говорєла. На одну рїч не хотїла м сѣя піднєсати, нїн поправїи: — рєшту пропустїла м, бо м не хотїла з нїм богато сѣя переговорїувати. Піднєсала м сѣя і мєно відпроваїнїти та ј замєкла.

Сиджу ја вже з пѣят місяцїв: прїяїли на нїшту ј потїшїли: сказали, што вже не задогог буде справа, та ј керкермајєтер сказав, што брат прїєзав пару рївєнєких. Арєштанткї взули цю втїху і стали прєсїтї, аби м борзо јїх доуцувала коруїнкї та вставкї робїи-

*) Рїшно — однаго.

тї. *) Ја до нїх нїц не відповідала, бо стала м думати, чому Kriegseisen неправду говорїи: казав, што брат тур, а то—з свїта грощї прїєзав?! Арєштанткї говорєла далї: „Тепер, вїдај, наша наука провала!“

„Не бїтєся, кажу, то шче не так борзо ошїчїтєся, як сѣя говорїт!“ За кілька тїжкїв знов закљикали до протокоду.

Kriegseisen: „Скажіт мнѣ, чому то у Косовї лудєј пїтали і нїхто нїчо не хоче євзати на вас?“

— Це, хлїб бї лудєј самх запїтали сте сѣя, чому не кажут, а мене нема што пїтати, бо ја претці негодна лудєм казавати, аїнї пїнаїшїтї!

— Правда: Казали сте, нїчо мајєте лїстї від нареченог? а там були на рєвїїї і не наїшли!

— Ну, бо ја добре сховала, і не хочу, аби від нареченог хто лїстї читав, котрї до мене!

Далї пїтав то само, ја то само говорїла.

Тепер прєсїдїла м доста довго і дали Акта. Дивїусєя: в актах нема Гїлдана ошкарєженог, лиш покїнїшїнї до свїда; а ошкарєженїх було трєх опрєч мене: Ја — перша, Кїнальук—другїј, і Пїнтєк, што був у нас нїтог, та ј вујко—Штєфан Пїстєцкїк.**). Були це лудє добре мєнї знаїомї, але нїкої ја з нїми не розумїєла о соціалїзї. Јїх заскарїжали жїдї. Але однако з того не треба думати, што всї жїдї зїли: тепер межї нїми богато најдєсна доброго сєрдєца, што брїдєвєся ког скрївдїти, але лиш тоти, котрї не спускајутєся на науку рабїнїв, але своїмї рєзумом робїа, все з тїх, што мај бїльшо розумїјут; бо мене, напрїклад, богато у Львовї жїдї радїли і в Коломїї, але лиш з тїх, што своју нїру не трїмајут, і такї жадуя, а думајут по новому; та ј мїчї прїєзавтїли, што нас судїли у Львовї, було богато жїдїв. А мїжї тїми прєстїми жїдїма, то знов нїшї порядкї, бо јїм рабїнї плєтут небїлїцї, як хрїстїянам поїи. Не треба таже, за нашїми поїаня, парїкати на жїдїв, што Христа замкнєли, бо теперїшнї певнїна тому нїц, што давнї лудє були злї; тај то Христа заскарїжали жїдївкї старїшї, што старїнували над всїм жїдївськїм народом, як теперїшнї нашї поїи над нашїм народом. Отже, кажу, тїх манастрїєвїх лудєј заскарїжали косївськї жїдї. Кїнальук прїяїжє же був шєвємїнїчї, а лї два, то не зналї шєвєма. В сїдїстї вујко сидїли трї мїєацї. Кїнальук пїятє мїєацїв, а Пїнтєк цїлком з вольнїх нїг.

Упїшло сїм мїєацїв, осьмого закљикали до суду, до адвоката. Адвоката шче не було. Пани стали нїбито мене жалувати:

— Biedna, кажут dziewczyna: będzie ten miał wielki grzech, kto zbalamuciał!

— Ој, — гадају собі, — нїхто не годєн мене збаламутїти, аїнї нав-

*) З жєновїјї работї — шїтєла.

**) Тєтїн Олєнїн чоловік.

чити, як ја сама не розумію! Гадаю собі: „говорите ви, що други мають гріхи, а сами гріха не боїтеся, що за дурно мучите!“

Панала м сьа з адвокатом і мене замки. За пару днь заклинали знов, але мај шче „розумітиці“. Ці „розуміці“ кажут так:

— Простим людєм не говорітьца, бо ви ни кидаеться на то!

— Таке, — гадаю собі, — і вам, аби очі заіпава, то би-сте на што-небудь заштопалися і мусіти внасти; а з роззяваними очима кожді видит, *што і як* переступити маје?

За пару днь зачалася розирава перед судцями присьаглыми. Тримало то три дні, і ці людє мене уідьчили і других. Адвоката мада м Јадковського. Сєс чоловік так афшо говорив, што аж дубо було слухати. На кожду річ так тлумачив, што кожді дивувалься яго бесіді. Мині ж це було дуже дивно, чому то вченим людєм так дуже треба тлумачити? чому сами не можут розіязати всего?

По скінченіи процесі за два дни приїхала м до дому, а тут мижи людьми на ціліи Косів бесід.

— То ж, — кажут, — претці хоть від присьагалих мож шче правди сподінаться! не так, як косівські Саломони премудрі: з неба сьа спускають і постоли губја!

Далі стали мині саміи доносити, што, як мене вьзали до Львова, то богато людєй стьагали і все питали, што ја з ними говорила? Коли від кождого вчули відповідь, то сьа дуже злостили, казали:

— То, psia krew: żaden na nią nie powie!!

Далі знов казали, што і грішми прищачували, што би лиш пересіджували наш дїм. Один чоловік сам казав мині, што йому казали так:

— Буде тобі плачено на дни, лиш аби є дозирав, што за людє і відки ходя до Павлички?

— Ја, каже їм відмовив сего, бо пригадав жєм собі, што то лиш так невірї Христа пересіджували і відавали на муки, а фарисєї щачували грішми.

Далі знов казали, што, як мене вьзали вже до Львова, то сами судаторі не ходили по ревізїах, лиш послали побігущчих.*) Побігущчі ходили і сміялелься. В нас дома, сьазали родичі, што ревізїї не було, хоть сподівалелься. Ја знов пригадала Kriegseisen-а, што вальшино підходив: казав, што „Нову віру“ вьзали від нас, а то неправда, бо в нашім дому тогди не було.

Довго ја не могла бути у Косові, бо м не мада роботи, другиј раз тому, што мині говорилься такі річи, котрі моје серце ражали. Вибрала м сьа до Коломиї, та і сестру вьзала м з собою, што би м сама не буда. Тут најмила м станцію і трудилась м сьа рупно работом.

Одного разу: дивьуєся — хидит јаксь мущина, по цілїяному убраниј і шїби то оглядає станцію. Це виглядало дуже по дурному, бо претці кожді може лекшо зрозуміти, што вьластитель дому не мо-

*) Побігущчі — гончіи.

же когось провадити до тої станції, котра вже најмлена. Сєс мущина став шиптувати, відки ми і де родичі? Ја сьазала. Шипов він до господаря, наговорив, шчоби нас сокотилелься. „бо це, каже, страшні особи — соціалісти!“ Далі наговорив, што би господар уважав, хто до нас буде приходити і што робителься буде? Господар приобцьав, што буде уважати; сего мущинчу вьрядив, а сам сміялелься.

За шїптора мьсацьа доносєя мині з Косова, што когче хочут у Косові точити процес за то само, што м мада у Львові. Ја з сего сміялелься, бо м не давала віри. Потому приїшов до нас пан І. Ја цю історію розказала. Пан І каже:

— Чув ја, што то косівські старосты когче хочє штуку зробити, аби укарати; хочє містичнїи за то маєло, што-сте писали в „Дниш“і. Ви, каже, тьаждє аби вьдрїли нас у Косові, а там, будьто пенш, што вькарають, бо там же *Богуєвичи*, што приприваждкує розпирати; а він — з тих богатих; не знає, що до лихо, значит, і караєе дудєй і за дурно. Вже ж, каже, він людєм давелься добре в знаки, коли людє аж співанку зложили на него таку:

Снігит сонце јасно, уєі людє бачут:

На *Богуєвича* арештантїи плачут:

Арештантїи плачут, кождє шпюває,

Шчю тот Богуєвич ажє серце маје!

Задє серце маје: шпючю і говорити!

Липець з мертвих парадервїи знає він судити!

З мертвих парадервїи він так авше судит:

Своїми думками притомнїи будит;

Дужками він будит: сам не напнїтає,

Кого він і а шчю в арешт ваникає?!

Видати мь судаторів дудє в євнї много, —

А шче нам євн не травєло видити такогю!

Ми такогю не видан у зацьких новнїа,

Јак сєс Богуєвич дудє ацї на євнї!

При роєрвїа, кричїт моцно шїбуєрїи —

То так вьглядає, јак би був єкажені;

Јак би був єкажені: бнєстро сьа кидає;

Суда-туда обернєся — вже і декрет читає!

Засудженїи јак то озме о ресуре просити:

Він вам не дає аніи слова собі говорити!

Не дає говорити, хоть би шчю сьа стало,

Бо, видко, контентїи, шчю му сьа так вьдало...

Јєму сьа удає, — така јєго вхота:

Кому декрет прочитати — то лєхка работа!

То работа лєхка, при тім бізїи ј руки,

Јак кого судити из злостїи на мукї!

Він судит на мукї, аніи подумає,

Из за кого то він бізїи руки маје?

Бїзїи руки має, та і пасєсьа јак він...

Коби хоть судити він єсмаїшо вінї!

А то то не віє! Бо йому роскони,
Що лудеє карає, а то бере гроші!
За то бере гроші, та і собі гулає...
Не знати, чи приза Христа пам'ятає,
Як Христос сумлінно, нічро упоминая,
Що би кожиді верховодє до лудеє сердце мав?!
Тепер азії судаторі то посабували!

Шкода, што ви християнски здана сь назвали!
Тепер азії судатори лишне в лудеє жор п'ють,
Кло лудає на закуску у крешал берут!
Берут вло на закуску, бо не їм емакує...
Така тепер правда в світ!... наж му жє мордує!!
Але сьса ласуєтє борє їм удани,
Як з нас, простих, до них ешло кождї сьа наставити...
Таж се треба конче до них добре сьа ставити:
Яку виш нам честь подайт — таку їм відати!
Тяку сьму честь відати, нічо не змшати:
Як уни нам, простих, перчи, — так і їм перчити!
Треба добре їм перчити, наї перцу коншут...
Котрі ж сьму мут противні, — то сьа алами чуїт...
Бо такого чоловіка се не розганає,
Котрі в світї до шаро чєдє сердце має,
Хба лишне се роздражит у світї такого,
Як Богусейтє надбали в алого...
Цє ж то злого надбали м! Віш аніг гадає,
Що виш волєсє а сего свїта умирати має...
Як же ж умре, і вже буде у землї лежати:
По чїм жего будут лудеє в світї споминати?!
По чїм будут споминати, і як сьса буде,
Що виш в світї з а живота лишне карав лудеє?...
Хоть виш, може, і так гадає, в душі сьа тумачит,
Що сьса лудеє не карає: наї кожде вибачит?
Але сьса тумачиць кожидї з простих знає,
Що, котрі є сам сумлінні, — таї не вскарає!
Бо хто ж може вслувати? які в світї лудеє?!...
Тепер цїж вже спмїнаюць наї і конєц буде!

За півтретя місяца приходит шандар з Косова і каже нам обидвом з сестров збиратисє до Косова. Сестра ж була оскаржена, то мичо чула з Львова, што вігочил процес, а ја — б'уєса з думками: чого мене спроваджут?!... Ідемо до Косова; ја питаю шандаря: „чого мене спроваджут?!“ Шандар каже, што „їм жалє, што у Львовї увільнили, то сами хочут ушарити! Нам, каже, супокоєу не давали, ба з прозьбон, ба з грозьбон, давали конєц на білїм, аби вас спровадати!“

Приїхала м до Косова; шандар запровади до канцелярїї. Тут Медведчук став казати:

— А, заїно, аби аж шандарї спроваджували?! Не могло сьа так приїти?!

— Та, як, — кажу, — мали м приїти? Ніби ми знали, што тут нас треба?! Було дати фєрмьдуци!

— Ну, — каже він до шандаря, — odprowadzić do innej kancelaryi, bo to do mnie nie należy!

Шандар запровади до шпїжї; сєе також зтис плечима і сказав:

— Ja nie wiem! Rób pan, co chcesz!

Шандар запровади до третїї. Тут пісали до якогось пана. Приходит — грубїї, чорнявї! На коли ***) на вздир: став з утїхи руками терти. Далї крикув приразним голосом до мене:

— А, gdzie się było? (што би не не сказати ані *mi*, ані *ci*!)

— Czy ja mam protokół składać? питаю.

— Protokół, nie protokół, а ја pytam tak!

— No, а ја tak nie powiem!

— Pisz, pan, protokół! сказав до писарєа.

— А, — кажу, — вперед сказати: котріє суд старшїї, чи львівські, чи коєсїєцькї?? то кождї будє складати протоку, шакне ні!

— Zaraz do aresztu, — крикує, — bo to nie chodzi o protokół, tylko siostrze za świadka! ***)

— Ов, думаю собі, то се добріє спосіб: спровадити якоє свїдка шандаряма та і арештувати!

Запровади нас обидвоє з сестров і замки. Сестри не питали ніє. Були ми в одїї казни; постелили і пошгадали. Чуїу, — втворюєтєся дверї:

— Ano, starsza Pawlik, zbierać się!

— Ја збираїєса і думаю: „куди не мене берут так пізно?!“ Збрала м сьа і виїшла з казни; сестра лишасєа. Берут мене двох і провадьє до гїни. Запровади і пісали по віта. Приходит віт, уни стави казати:

— Беріт Павличку до себе, а завтра приходит з нею до суду.

Приїшли ми з вігом до него; він сказав жінцї, аби дала їєти. Жінка дала і постелила добре. Ја попечерєвала і лягла. На другїї день віт не спїшивєса до суду, бо в него був празник. Стали до него лудеє сходитисєа, він лудеє приймає. ***) Ја бїльше була на дворї, як в в хатї, бо тут мнї було горьче. Дивїєса, — їде поліціан. Ја виїшла до хати.

— Ану, — каже поліціан, — идїт борше з Павличков до суду!

Приходимо до суду, дивїєса: а тут постєгаган бїльше лудеє; мене вьзали до канцелярїї, а лудеє чєкаєт в єнєх. Приводє сестру, таї став сєе грубїї пач читати їїї Акта. В Актах було сказано, што вна „Давїн“ роздавала та і „Молот“.

*) На-коли — як тільки.

**) В Австрїї крєшим на крєшних вїльно цїлком не свідчити, і него від сестри тїм менше можна було спровадитєса панам. М. П.

***) Приїзати — угодичати.

— Ов, — думаю собі, — як то за-справедливо їде: вна „Молота“⁴ ж не виділа навіть, як виглядає, а тут кажуть, що — родилася!“

Жа завважала, що писар, *Мисаїло Тиміак*, став близько нас і вважає на нас з сестрою, хотів би сіа чимсь прислужити, — то ја взыала, вмисне втыгагла нотатку з кішені, тай пишу, аби мав чим похвалитися панам:

„Хто за це заскаржит, то дурень, як цап:
Він лиш *вілько* знає, што у світі рот — хан!“

Сестра сказала так:

— Коли ја Актів не дістала, то не скажу ніц, лиш прошу відати до Коломиї.

— *No*, — крикнув пан, — *obejdzie się bez twego gadania! Ale zegnijesz w kreminalne: rozumiesz?!*

Обернувся д мні тай каже:

— *Świadek co gada?*

Мні жал зробилосьа за сестрою, бо вна дуже стала плакати. Думаю собі: „Буду і ја просити до Коломиї, бо тут, виджу, які за добрі і розумні, то, бо і је, аби сестру не засудили, бог знає па-до-ків?!“ Ја попросила, а мні борше засудили 10 днів, шче і сес грубий накричав, шче через мене богато грошей відали. Ја до него таки вбаваласьа *) тепер:

— Ніби, — кажу, — це гроші з вашей кішені? або ја вам кажу, аби-сте віднали, чи што?!

Крикнув він на ключника, шче би борше замок. Ключник запровадив і замок. Арештантки питають:

— А то на кілько?

— На 10 днь.

— Та, за што?

— Або ја знају, за што?!

— А, перед котрим були-сте судатором?

— Не внају, кажу, — якісь грубий, чорнявий!

— Це, кажут, — Богусевич!

— От, думаю собі, не дурно ж і співанку аложил! Та ј стала м арештанткам розповідати, јаку. Одне сказала, шче чула від јакогось вольского чоловіка.

Тепер прихода д мні, тай відбирають нотатку:

— Ото ж, думаю собі, вже і прислужилася Тиміак!

Відсидла тих 10 днь і мене впустили. Сестру не судили.

Тепер борзо поїхати не могла до Коломиї. Притримала м сьа дома і заробјала м грошей на дорогу. Через ці дні прислали шандарі до нас, плашне шчо другий днь. Люде доносили мні, шче чули, шче вни (шани) вмисне так постановили докорнати, аж потів не вїјду з

*) Вбаватися таки до кого — з серця опинувилася.

цего крају. Ја цим людем казала, шче нај пани їдут, а ја не по-їду нікуда.

Не за довгий час приходит до нас Богусевич і два шандарі, тай бльше, як люде кажут, побігунчих і робја ревіају. Богусевич подав мні писмо від старости. В писмі староста скаржит, шче ја з сестрою була в Кутах сего часу, як нас спровадили з Коломиї і з Кутів лист писали м до Косівської громади, — і казав нас арештувати. Зробили ревіају і нас забрали тай замкли. Богусевич наказав ключникови, шче би нас так тримав, аби м не могли відитися. За три дні заклизали мене до протокауд.

— Шчо то, — каже з притиска Медведчук, — чи хочен, аби-с заше була в мутах?

Ја з жалю зтиха сказала:

— Сама м тут не пришла!

— А, на шчо то говорити таке, шче „братися до них без рукавиць, так само, як уни до нас беруться?! Шчо би була честь за честь відана!“

— Таке нікому не говорила м, а честь за честь кожиди знає відати.

— Јак то: ні! Таке-с була в Кутах і лист писала цими дньами до косівської громади?!

— Коли ж могла м бути в Кутах, коли претці тут сиділа м 10 днь, а знов ці дні, шче м зїтала випущена, то мају на то свідка, шандаря: він до нас ходив, то нај скаже, чи не заставав заше дома?!

— Котрий шандар?

— Когут.

— Но, то-с ким до Кутів передала!

Ја собі подумала:

— Ба чи це вни на правду идурли, ци вмисне так напастајуть?!

і знов з жалем сказала м: „Це не најдесла!“ *)

— Ану, сидјай і пиши!

Ја сіа і написала пару слів, котрі він казав з того листа. Далі він сів і каже:

— На нас з братом нема вже одного такого волоска, аби люде не прокльвали, бо через нас мусьа сидіти в креминалах!

Мене жал обгорнув і станесна мні!“. Бо ми претці не кажемо людеј замнати!

Далі каже знов з притиском і загорнив ногу на крило, та ј изьав-сьа руками за коїно, — ја добре змркувала, шче то він так з нуду, шче не може відважитися крикнути, бо ја шче вперед чула, шче він і бје людеј при протокауд:

*) Не було доказано.

— Ја, каже, такође је русин и хотић би м, али то јакош було, што би рускеји народ не пропал!

— Ој, гадају собі, говори, Грицьку, небилцищу: јак не разумјеш, то мовчи!

Списав протокул и замкли. За 14 день відтаскали до Коломији з двома шандарьами. Тут замкли. За тиждень вѣзали мене до протокуду. Пан А. став питати, доста дречно: коли м приїхала з Львова? і кільки буда м дома? та і відколи в Коломији і в кого на станцији? Списав протокул і замкли. Не за довгий час замкнали знов. Дивуєся: а мій куфер в суді, притаскали з станцији. Казали мнѣ творити. Вторила м, передивилєся, і знов замка м. Списав пан А. знов шару слів протоколу і замкли. Тепер уже: сиджу оден місяць, другиј. ба і третій: не чути нії!

Одного разу приходить президент на візю. Зо мнов сидла якась мала дівчина за крадіж. Президент каже:

— А ти ж за што тут, така мала?

Другиј сказали: „За крадіж!“

— Ну, каже, ти не можеш пампнати приказанє боже, што „се-ме — не кради!“?

Дівчина нії не відповідає, лиш сидит. Президент пішов, а вона каже:

— Набирає він мене, што ја не пампнѣтају приказані: „се-ме — не кради!“ а він, чому не пампнѣтају „милосерні учинки“? Там сказано: „внии одушкати“. Уни не могли мнѣ відпустити, азе засудили!

Тепер стала розмова між нами сеіма.

— Сѣдзіowie, — каже одна, — то тлько до того пргвзвучэзайони, абы лудзи караѣ, а розсадіж справедлиwіе, czy człowiek на то заслугує то не маю часу, бо јим треба заглядѣ до пиwиарни, граѣ в кregли, в карты: от, рознаіте своје розгrywki маја!...

— А јак бо вие, — каже жидівочка, — судзеє справедлєво, то бо нікого тут не було.

— Bardzo, bardzo wiele jest takich, — каже перма, — же невинніє cierpieć musza. А сѣдзіowie не могу розсадіж, же то calemu swiату szkodzi, бо, naprzykład musza zciagać z całego swiata на wikt więzniu; teraz же, musza trzymać duzo dozorców (policajów) і musza każdemu płacić: а skąd to? Wszystko з народni!... Teraz же: dobrze, naprzykład, że pani, — а мене, — dali dobry wikt, а więziń inni tego не маја, а lewerend bierze dobre pieniędzy за то!

— Це такі правда, — каже мішчанка — што за што-будь берут до крєміналу. От, ја сиджу за то, што м з одним паном сварилєся. І што ж таке провинила м? „В злости — нема милости!“ Јак він мнѣ, так ја јему!

Ја розказала своји накинєні гріхи.

— Ја це чула, — каже мішчанка, — шче, јак не буда м тут, бо тато належі до суду присяглих, то знајут все добре. Казали він,

нічо замкли двох дівчат і шче јаквхось профєсорin *) позамикали, тај казали, што тут тепер не буде розправа перед судом присяглих, бо судији звичайні і того дуже жалюјут, што мншвог року не судили сами, але віддали до Львова і перед присяглих. Тепер, кажут колумиєські пани, што „у Львові јїї вилєкло, а тут сїі не вилєче!“

— Та це, кажу, нії диного, што кажут, бо, кожде разуміє, што, чим нижшиј суд, тим менше знає. От, наприклад, у нас, у Косоні — малиј суд, то ј не чути, аби котрому арештантови сказали *ви*, лиш *ти*, та ј то з криком, а тут вже, виджу не раз наша *Касєцкою*, јак приде на візиту, то јак фажо вважaje кождому!

— Ну, каже мішчанка, вважaje він на лудеј, та ј луде на него будути!

Наступила недѣля: пустили всіх до каплиці; ја лишилєся, би інквїзити не пукајут. Приходѣ з каплиці, та ј стали розповідати за поині.

— Poszłam до kaplicy, czy co niedrogo nie wstyszę, ale jakos obeszlosię. То м на свєієcie raz od jednego popa słyszala dobrze. Mówił, że chciałby się już tego doczekać, aby wyszło z tego szepciania do ucha; mówił, że najlepiej by było, aby wszystkim razem odpowiedzić, jakie to są ważne grzechy і opomąć wszystkich zrozumiale, aby kaźden rozsądził, co dobrze, а co źle, і zlego nie czynił; mówił, że wtedyby і nas, powóv nie wzięło, і ludi.

— Ба, чому то польським попам не мєцало сѣа женити? питаје мішчанка.

— Не вільно, кажу, бо так: з данна постановили, а, јак би попи на то не пристаји, то би ј нікто не вєсплывав, бо лудби нікто нікому заборонити не може.

— Ну, та, певне, што нікто заборонити не може, бо, јак би миг, то би не тримали собі кошкни. Котрі не тримајут дома, то ходѣ до них.

— Та јим liepie, јак tym, же бiera szlub, бо, јак żyć ze sobą nie mogą, то možna się rozjeść, — каже друга.

— Та же то ј сльубні походлєся, јак не можут жити!

— Dobrze, ale już з innymi nie żyją!

— Ба, јак би то було, аби можна сѣа розвїнчувати і жити з инчими?

— Выглядѣло би, кажу ја, так, што, потів була би жінка млада, то би człowiek жив з неѣ, а, јак би трохи постарѣлєся, то би позинув і најшов млоду; бо, знајете, што жінка борше мєрїєнє, јак człowiek. Шче котра дїтєј не маје, то тримајєся, а, котра маје, то борше мєрїєнє: та, јак би він розвїнчуєся, то człowiek би миг жити з иншом, а жінка ні, бо нікто би јєј не хотів.

— Та вже, — каже мішчанка, — вона би сама не хотіла иншого, јак би першиј давсѣ добре в знаки!

— Добре, кажу, што вона би не хотіла: а, діти — јак?

*) Франка ј Генєка.

— Дити, ја би казала, што би належали до него!

— А ја, *zebum* i *zagaz* rozlazczyła się ze swoim mężem, to bym dzieci koło niego nie zostawiała.

— Ну, каже мишчанка, то аби було, як чија воља: котра жінка хотіла би дити забрати, — аби чоловік дав з мајетку на дити, а зрештов, як дорослі, то вже кожде шукає само, як жити.

— Ну, кажу, то правда, што кожде шукає само, як жити, бо родуміє кожде, што тато і мама нічо жити не будут.

Далі привели якусь Гудуку з Косова. Ми шчось зговорились, а вона каже:

— Там, у Косові, всіх жінок клякали до протоколу, як нас з сестров забрали в'їтти, та питали, што сто в казни говорили? Жінки, як не сказали ніц, то їм грозили, што підут суди (до Колодмиї). „Господи, каже, што то можут: хотіли би, што би лиш другого обмовити брїхнями, што би не вілі! Там, каже, такі сі, не дај, боже: як ми узяли в протокол тот Медведчук, то так був у голову, што ј тепер чују!

Розмова з нами не уставала...

Упшло пару місяци і дали мнї Акта, а сестру і шче кількох вїпустили. Мене оскаржили з жакимсь Фокшејами. Цї Фокшеї були мнї цілком не знані. Прочитала м в Актах јїх справу: тишло мене і смутило. Тишло то, што м думала, што суд чеј-чеј переконајеся, што ј без мене луде думајут про світ, не лиш ја — причинов усему; і смутило то, што мене сконмували з ними в'алкивно; што м так дурно свїз час прогајувала і здороеје втратила... Тут, правда, годод не долгавав мене, давали вїст добриј і штри раки на день, але не мнї було не миле дла того, што другі так само не мали, другїј раз — дла того, што, коли ја не поспїшила керкермајстроши роботу, то приходило до казни і вортоти, што м за дурно јести пријшла, што то гроші кунтује. Ја би була відповіла јему, што то не з јего кішенї, але м звернула увагу на то, што, што мало розуміє, тому ніц сја не говорит'! З нетерпеливїстю чекају розпранї і цїваїствов, *што за длет*, котриј наклику на мене? Розправа наступила: закликани мене на самперд, потому штирох мнї не знаних Фокшејї; з вољних ніг — також штирох: два чоловік і жінки, та ј дївчина. Стало нас оскаржених дејать. Прочитали Акта і взыали мене питати за длет. Ја відповідала з жалем, бо м до чего не почувалася; вни подали длет мнї: папір синего кольору, ја взыала читати, а вни відобрали.

— Ten list, кажу, jest podobny do painiego charakteru!

— Та, кажу, i człowiek do człowieka jest podobny: to się można omylić!

— No, to prawda, że się można omylić, ale tutaj myśli te same!

Ја надїла, што вни ј сего не пам'ятајут, што то луде думали, як мене што не було, та ј жалї зїбрав мене і не тдумачила м. Вни стали питати Фокшеї. Було це зраба. По полуднїку знов Фокшеїј питали. Стали казати, што Фокшеїј говорили, што слуб не треба брати. Фокшеїј кажу так:

— Ми казали, але инакше: там у нас је такиј оди, што дуже лихо живе з жінок; казав, што јей на смертї убоје, а ми казали, што, як маје хто убивати на смертї, то ліпше би було, аби можна сја розвїнчувати!

Далї суд оїяниву, што смїјались з того, як піи полкекїј співаје в косяволї „*sacculi saesilogim!*“: чому казали, што то вигладе так, як корова рикаје? Фокшеїј сказали, што то було такоже инакше. „Говорилося, кажу, што тако слово видїлесея лудем смїшне, бо не розумїут.“

По Фокшејох наступило до мене знов. Взыали читати сєс накинєниј длет. Чују — а там сказано, што добре луде в Манастирськїм зробили, што, как піи не позволи через цївитарї јїхати, замок брами, то повкрчували колоди і јїхали. Далї слухају, — а то на Богусьєвича співања, лиш не було все так, як ја чула. Тепер у судї стали казати, што це таки не було все паде за дла того, што мене в Косовї *Богусьєвич укарав несправедливо, што ја на него співању, кажури, з жалїю зложила*. Далї сїпнали, чи м була в Крассєчуга на празнїку? Ја сказала, што пі, і з цим оїшнїлесея задла того, што то вїт так звасєса, до котрого мене косяволї судцї віддали були сами на празнїк, а ја не знала, што піи так звєса? Ја перед судом сказала, што м оїшнїлесея, але мнї віри не дали. Далї, кажу, друге, што вїт припав, што тогди луде у него на празнїку говорили за брами. Ја признала, так јак правда, што м на Богусьєвича чула, а у віта не прислухувалесея лудьшїј розмовї, бо там було горьале, а ја бітне була на дворї, как в хатї. Вни кажу так:

— Та już jest źle i to, że wszyscy krewni powiedzieli, że świadczycь nie chcą!

Мене жалї обгорнїв і трудно було што говорити.

Кавещиј мене багато боронїв при роспранї.

Тепер наступило до свїдєк до справї Фокшеїј. Свїдци присвїдчили, што того вечера, як вїстрєдено до вїтовшї хати, то вїдїли Дмитра Фокшеїя, што дєсь шнов. Дмитро сказав, што то неправда, што то не вїн був. Показали ј стрїльбу, што в него вїпїли дєсь на городї. Другї знов присвїдчили, што говорив, як то него замкли, што вїтовї не поможут і вїсовнїці залїзи, коли то зїкверту вїдав за книжки!... На Гришца Фокшеїя присвїдчила служачица Дмитра Фокшеїя, што јей памонжав, аби піи на Дмитра не казала. Гришцо сказав, што то неправда. Далї признали, што Гришцо був противнїј релїгїї.

На Василья Фокшеїя то само; Василь сам признавав, лиш инакше, як був оскарженїј. На мене шандар *Коупт* сказав, што м була в Кутях. „От, думају собі, — школа, што м тебе поклоняла на свїдєк,

коли-е лиш такім за справедливим!¹⁴ А што вперед сказав, што ја казала йому, як ходив до нас, што, як би судий луде разумін социализм, то би не брали за але, — то ја це таки казала, то м не жалувала за це на него; але в Кутах не була м, то ми дуже було дивно, што претці яко *и. к. шандар не справедливо присяга!¹⁵)*

За три дні скінчалася росправа, тільки што не сказали вироки; запровадили та і замисли. Тут керкермайстер став кричати, што м не хотіла сповідатися.

На другій день рано встали нас до виroku. Мене сказали на місяць арешту політичного. Ја ж сего не сподівалася, бо м добре знала, што за чужі гріхи мене замки косівські суди, а коломийські повірили і зробили *чим довів*, ¹⁶)!... мене Богумеєм укарав, то ніби ја мала на него співанку довести... Дмитра Фошкеца сказали на шістора року, што підоявлявся з ружним орудієм, Гринца, Дмитрового брата, на 3 місяці; Васяля, також брата, на місяць; Дмитрову жінку на місяць і служкиню на 14 ден. Ренту упустили.

Відбула за сес місяць з великим тваргом, бо м до нини не почувалася. Потому мене віддали на цупас. Пан А., што належит до цупасників, поступив по лудьки: зарав на другій день відслав до Косова. В Косові притримали мене під замком ще одну ніч; на другій день випустили аж коло полудня.

Приходжу до дому, — тата вже м не застала, вни без нас умерли. Жаль мнї зробиса, силкала м; далї робїу роботу, яка је дома. Шандарів все присилајут.

Штось за дві чи три неділи, як мене увїдалини, прихода серед о-піночи, шандарі — цілія остерунок. Мама не пустила до хати. Вни сидїли під хатов аж до дини: Јак сва розвидло, тогди пустили. Шандарі зробили риваїу і нас з мамом узав вахмайстер *Kanev* і приварштував.

Сидимо ми з мамом голодївїсї цілий день. У вечер заклива Ангульскїя перед себе, ніц не питавсја, лиш сказав, што маємо по шість дїб сидїти. Мнї став докучати словами:

— А, каже, і оїєсє през Anusję poszedł ze świata i teraz мамє przyprowadzаć do kary?!

¹⁴) З цего і дальшого Авинього сповїданя на ст. 204 вельмія перекорїєтєсьја, што на 27 і 28 стького „Другогово листа“ ја помилувсја што до Авиньо пункту протїв коломийського і косівського уряду. Помилувсја ја мимокїтїчерю то, што Анну арештували в Коломиї і зразу вола мнї з Косова не писала того, што жеї там увїдалини були трохи. До естрїних оповїдан, котрі прїшли аж тогди, як мї лист давно вже був надрукованїи, — ја не знав, коли саме і за што арештувано Анну в Коломиї (на довесену в Коломиї не було дїла), коли кївно на Кудзку пошту лист і арештувано Дмитра Фошкеца, і черю то мнї здавалося, што естрїя злякю з Коломиї вже за мїною кушкїя лист. Тепер ја не поправлїају, але замїсть того з Авиньї і дальших Нараснихїх сїлв за шандаря Когута, вельмія перекорїєтєсьја, ще лїпше, нїж з того наміленого цїятого пункту, што Анна певно не буда в Кутах і лїєту не упустила. *М. Павлїк.*

¹⁵) Доказували не тим, што...

Господи, мнї тепер так гірко стало, што і промовити з жалю не могу! Силкала м сердечно і подумала:

— Аж тепер сімо могу кождому сказати, што нема што думати о бої, коли вни так напастујут, сами карајут без жадної причини маму і мене, та і все лиш на мене звертајут! Так, як би ја сама казалася замикати, та і другогю з собою!!

Ангульскїя говорит дїди:

— А trzeba chodzїć gdzieś po Kołomyi? Nie można tutaj być?!

— Та, кажу, і ви не сидїте на тїм місци, де-сте сва родили, лиш-сте шукали місца, до би мог жїти?! Так само ја мушу собі шукати! А, як хочете, аби м тут сидїти, то дайте мнї яку роботу, аби м могла заробїти на жїтє: то, не тїлько, аби м сидїла дома, але і тут буду сидїти, коло нас в канцелярїах!!

— Та prawda, — каже Ангульскїя, — że tutaj niema takiej roboty!

— Ну, кажу, видїте ж! Сажїт: за шо маємо з мамом сидїти?

— Мама, каже, за то, што шандарів не пустила до хати; а ты, że żandarmi mówili, żeś namawiała мамє.

Ну, думају собі, бїльше м сидїла за дурно, та і не відбуду, але нас, напасник, не забуду ніколи: сировадни-сте з Коломиї без причини, аби лиш тут знапастуванї! мнї кара ніц не значит, але за нас буде свїт знати, які-сте за справедливи!

Будо це в старостї. Потім відпровадили нас до суду карного, та і замки. Ми з мамом були на своїм вїктї, а другї були на арештант-скїм. Шчоєс ми сва говорили, а арештантки кажут:

— Потїв належїа катоїчка, так *Kejkova* (кїлчїникова жїнка), што варїла їсти арештантам, — то було добре: нікто не був скринженїи, а тепер віддали до рук жидови, то гіршї наш свїт: і не добре, і не даст статком: а беремо скаржити до суду, што не можемо їсти, то пани кажут: Diabiel ich bierz: niech nie jedzą—niech zdychają z głodu!¹⁷ Ми би сва, кажут арештантки, не поминали, як би то за дурно, але бо за то бїут і берут остатне о хати, што тут їстєсьја. Та, вже би не жьвїл платити, як би за добре!

Відбули м тих шість ден, і випустили. Прїїшли до нас луде та і кажут:

— Ми чули, што нас дїла того замки на ці дни, што до Коломиї цїсар прїїхав на вїстану, а вни хотїли, аби ви там не були, і не видїли тої парадїи... Тепер, кажут, так: як прїїде шандар в почи, то лиш дайте знати до нас котрого буда, а мнї вже їм покажемо, як то чїпати без права, і лажити по ноцех!! Вни повинни папругувати великих збродїчарів, а не лудькї думки пасти, бо думки нікто нікому заперти не годен!!

— Ва, кажу до лудї, зверїтї увагу на це, што шандарі сами не чїпајут, а кажут їм, то вни, як слуги, муся слухати!

— Кажїт ви пам це! Кажут луде. То лиш так вни: звертајут оден на другогю, а всі до того навикли, аби лиш кого вкарати! Бо,

скажіть сами: ці ми можемо вас до чого виступати, як ви сами не хочете зробити? Отак з кожним дїєся, а судаторі гадають, що ми цего не розуміємо! От уиц, може, і не розуміють: бо, як вас вziali до Коломиї, то з Коломої приїжджала комісія і стьагали багато людєй і казали, што то в намовляли, аби людє покрутили колоди, як шп не пускав їхати через швинтар. Людє перед дурнями тау-машилися, як перед малими дїтьми: што то ніхто нікого не годен до нічого намовити, як сам не хоче зробити! Вei сказали, што сами намовилися та і покрутили, бо туди адана була дорога і тепер ніхто не запре, бо то громадськє!

Тепер ја вiнтала людєй за незнайомих Фокшеїв з Маскалiнки: як то єва з ними стало, што на звичайнi радом?! Людє розсказали так: што, тогда, коли мене Богусевич засудил на тih 10 день, то хтос вiстрiлив до хати вiта Маскалiнського і запалив його єино. Подозрiвє впало на тih Фокшеїв дiля того, што вни вiтови грозили за фанти (грабiж), што позабирав в людєй за то, што попови не хотiли дати людє на будинок направити. На сего вiта багато людєй ворогувало, бо вни дєв мав хвалитиєся, што з суду дали му 10 ривеньких, аби вiшукував книжки. Людє збиралнєся, какут, єму ровновиєти на розум, што то лиш тi невiрнi Христа вiдвали і продавали за грошi, што би вни зрозумiв, што єе христiяншином, а христiянини повинєн кожди за правду стати. Коли, какут, видил, што — дурєнь (вiт), то казали, што дурна нi треба, аби жиє мизки людьми і грозили, што то убїют, але не говорило багато людєй по-за-оци, а Фокшеї казали в оци, тому їх позамивали. А, хто вiстрiлив, то, какут не мож знати! Стали ревiзїї робити і в Дитра наїшли порох, та і єе насам-перед замки. Дїялось єе тогда, як мене впустили з тih дєсятъох днєв. Косивєскi судцi говорили, што ја намовiжала Фокшеїв!! Староста Сабат сам, какут, лист написав і єспiнуєв Фокшеїв в тih лєтi, аби лиш мене з Фокшеями єкомпанувати; єспiнуєв також, какут, написав, бо дєв мав чєти, і цим способом стьаєна — *компанїя!* Як єе вziali євже до Коломиї Фокшеїв, то, какут, у Косовi таци побождалиєся (пани), роздавали карточки де по яких людєх, аби владгодували єтанциї, што приїдут жонкари єтоїтан; а Богусевич утік з Косова. Єго, — какут, — лудє шєе з Кувтiв пасли!...

Так розсказували ми євде.

Тепер ја кажу сама вiд себе:

Першїй раз, што до єтаростi Сабата. Не можєт посуджувати єєго, чи то акуратнє правда, што *єиц* лист написав, аби лиш мене знапастувати, бо м не єе переконана; тiлько ємiєт можєє єзвати, што м переконалась, што і за дурно карають. Косивєскi пани мене знапастували, а коломиєскi або напреду омишлиєся, або, можє, тачи не хотiли єсправедливо узнати, бо, як мнi сказали в арештi, то дуже за тим жалували, што у Львовi прєсаєдгi увiльнили. Ја ж сама не знала, што буду увiльнена у Львовi, бо м не єподивалась, што би

єоциалим зрозумiли. А, зрозумiли — то лишє дiля них, бо ніхто на них не буде вiдказувати, што правдi протини, і не буде ворогувати, та і до злости приходити. Так то на євгi напреду дїєся, што єрез непорозумiнє бувает єварка і злость, ба і битва, бо єдин скаже так, другий знов инак, і, як єдин другото не зрозумiє, або зрозумiє не хоче, то приходит до великого. А ја так мiркуєт, што лишє би було, аби тот, што не розумiє — не мiшавсь до нічого; а хоче вмишатись, то най добре дивитись, шчоби не вмишавсь, бо, хто єва видит, тот мусит боїтнєся, як у Косовi побоїдалиєся. А то єєє єрез непорозумiнє... Ја в цiм сам єереконалась, бо, наприклад, беру вiд себе, што лиш мене вiдьа, што можє думки розїязати, і, хто єе омишєсь, то звалють на мене, што то ја вчу, а не можєт цего знамнєвати, што ја не жиєт, вiд коли євгi зачавєся, а — кiлькє то єе людъких думок з давних лiт записано!... Ја ж не таєуєся, што думають про людъких кривдi и неправду на євгi, але єпруч мене, то багато людєй думають, і ніхто єшерти думок не годєн нікому, бо кожди євоник приходит до того з того, *што* на євої оци вiдит і на євої вуха чєєт; а, најбiльшє з того людє ршувалась, што неправду в євгi вiдьа, бо кождому євоникови сам розум диктує, а не то — што би єлухав когос!...

Євiчєно з Києвом 1880 року.

Лина Павлик

ОТ ХТО РОБИТ ПОРБAДОК МЕЖИ ЛЬУДЬМИ!

Єдиноєо разу, (1877 р.) коли ја мала 12 рiк, принєснт якiєсь пани паниєрi великi і каже, што то—дiля єестри Лيني. Ја, є єцкавєсти, што там таєє написано, стала м читати. Завчиталась: а там було написано якiєсь иєна мужичини, котрих ја не знала. Стала ја питати єестри, што-то їє? Єестра сказала, што то Актє оскаржєна, што має євi єтанциї до Львова, до суду, якє оскаржєна.

За пару тижкив поїхала єестра до Львова. Ја єоби надумувала єєкє, а шчє м чула з д-к котрих людий, євi єестру не тижько, аби не засудили, бо „за правду гнiвалуєтєи“. Ја не знала, што єе значит: „за правду гнiвалуєтєи“ таї не доштєувала єе, лиш чинала м єестриноєо повороту.

Приїхала єестра з Львова, привєзла кождому дарунки, а мнi — нієто. Задриєла ја в пєрї якiєсь книжєчки і стала м єєї прєєнтити, аби дала мнi прєчитати. Єестра не хотiла мнiєдї дати. Угнiвалась: ја єестру, таї єоби подумала: „не хоч ти мнi дати — а ја јиє украду!“ Јак подумала, так і зробила. Вiдєрала ја в пєрї тогтє книжки, — не памнiєтають євже, кiлькє јиє там було, бо м нi мала, коли єєрезирати, мала м власнє тогдє побрєтє ити в єиєтє, — та і узьала м јиє єе єовє. Думають, што з ними зробити? От, какутрат єближувала м єєї ид *Тимјакоеї* хатї, подумала м: „єттут їи єисьмєни, коби м кого уздриєла та і дам цi книжки, най читают; а унi єестри не скажут, што ја да-

да, бо сестра до них ніколи ні ходити!¹⁴ Вадріла м најмолодшу сестру *Мизаїла Тимяка*, тај дала м јї.

Недовігј чїне проведося: дївуєсь—иде шандар из јакїмось чоловіком. Приходить до хати, сїв, тај нічо не каже. Дївуєсь—иде другїг из шїтом, сїл та ј сїдїл. Ја думажу собі: „шчо це сї маје значити? Може, гадају, ходїли на пољовїш тај повернули грїтїсьї (бо то було зїмї)?“ Аж трохї згодї, кажут сестрї Анї зобратїсьї і ити з нїмї до суду. Сестра зїбралася тај шїшла. Тај тато шїшли з нев. Незабавком вїходї тато з мїста тај кажут: „закмїлї моју Ганьку, не знати за-шчо та ј за-їакє? От, не дајут вїдхуї јї!“ Мама кажут: „не казан нїшо, на кїльо закмїлї?“ „Нї, кажут тато, лїш јакїсь пїсарїше вїшов, тај спїсав, шчо: „лїже не спїсївајтесьї нїколи своју долїнку вїдїти!“ Тај тато спїсавалї. Мїнї сї жьлї зробило, та ј ја спїсавала. „От, кажут тато, бодај јїм на безголоїї! Чорт знає, чоги лїш хочут?! Коби хоть спїсавалї: за шчо? А то, лї сїкажут, лїш їди! та ј не кажи нїчо!“

Вїсїдїлася сестра того часу, 1879 р. вїсім мїсїацїв у сїдїтї та ј по розправї прїїшла до дому, тај каже мїнї: „От, вїдїши: узьїла с вїд мене кнїжки, абї ја нї знала, а ја знају тепер, і кому ти дала, — то за то будеш матї процес у Коломїї!“ Ја сїв трохї задумала, бо м гадала, шчо сестра навїсїне сама мене закаржїла, абї ја другїг раз до жеї кнїжок сїв не брала.

Просїдала сестра трохї дома, нарештї задумала јїхати до Коломїї дла того, шчо дома не було работи жалїю, на чїм бї вїа могла заробити јакїсь зрїєдїл. Појїхала вїа шукати стациї. Најмїла стациїу і стала собї прїлагоджувати рїчи, котрї јїї були потрібнї. Мїнї жьлї було за сестров, шчо вїа зїпо їде з дому. Ја стала жеї просити, абї ушї і мене вьїзла з собов.

Појїхали мї вже до Коломїї. По дорогї подоговїл шандар нас Штїаїн (Stein), — а вїн нас знав, та ј став пїгати фурмана, куди мї їдемо? Фурман сказав, шчо вїн везе до Коломїї на кољїу. Мї повїрїл зурмановї, та ј шїшов замельдував, шчо вже нас нема дома.

Прїїхали мї до заїждїного дому, бо сестра так мїслїла јїхати на кољїу до Львова. Нарештї порадїлїся, та ј шїшла из фактором шукати другої стациї. Ја собї подумала, шчо сестра дла того не хоче јїхати до Львова, шчо мене маје провїдїти нї за довго до суду. Ја стала несмїлїва до сестрї; хотїла мї жеї перепрошувати, але м не ма-ла смїлїности жеї зачїпїти.

Сїдїли мї на рїшну на цїонтрї. Але то було дорога дла нас стациїа — сестра вїпровїдїлїся на другу, дешевшу. Тут мї сїдїли 4 нї 5 недїл. Аж прїїшов шандар *Когут* из Косова, та ј став шїчось розказувати (то було десь комо другої годїни по погудїнї). Нарештї, уже стемнїлось, а вїн став сестрї до вуха шїпїтати, абї сестра шїшла з нїм на спацер (прохїл), а сестра вїдповїдала, шчо не їде, бо мама бї сїв гївалї (бо тогдї разом з нїм і мама прїїшли і сес-

тра Олена). А вїн сказав: „Е, со мама вї, прїсїеїтї мама то не годїши, со ја мїовїе?“ Зачїм зїпоу догучїлїтї сестрї, абї јїшла. Сестра вїдповїдала, шчо хїба їде из мамов та ј до мїнов, а вїн сказав: „Е, со то, со то мама, а со сїстра розумїеїтї?“ Нарештї став догучїлїтї дуже, а сестра сказала из гїшївом, шчо „нїкїм ја не спацїраєх не ходїла та ј сї тобов не пїхї!“ А вїн тогдї вїїмї шїсїмо з урїдїду тај каже: „То ја мїсїзе забрїає was обудївїдїч до Косова до розправї!“ Показав сестрї шїсїмо, тај каже зїбратїсьї ити до Косова. Сестра вїдповїдала, шчо: „Кїеудїш рап не брал за днїа, а teraz ја не рїїде!“ Вїн зразу то просїл, то грошїа, але нїчо не помогало. Сїв вїн уже тїхо, аж справедлївнїг когут (на бантах), переночував, а мї кнїчки роботу.

На другїг дєнь пїсала мене сестра, абї ја поїдїнослїа роботу, котра чїа була (бо мї робїлї крапїсїто). Коло оїнадцїтї годїни прїїшла, а Когут просїл сестру, абї вже зїбралася, бо чїне. Сестра жеїг вїпїталася, чоги маје ити до Косова, а вїн сказав. Ну, тепер ја подумала, шчо то не сестра мене осаржїла за тотї кнїжки, але преподобнїг *Тимяк Мизаїл*. Але дїши мї стало, чоги ја не дїстала Акта осаржїєнїа і чоги моја спїрава не маје бутї в Коломїї так, јак сестра казала??!

Прїїхали мї до Косова, а Когут тепер зїпо став сестру просїти, абї прїїхалїася спацїром почерє мїсто з нїм разом. Сестра не хотїла, а вїн трохї сїв узїїлїл, але сестра на то не уважїла, лїш сказала, шчо: „Јак рап вїсїзе до аресїтї, то до аресїтї, а нїе на spacer!“

Завпродїв мї обох нас з сестров до канцїларїї одної, а вїтак до другої, а нарештї до третїї. Вїдїлї вїдалї калїучнїкови, а калїучнїк завпродїв до канї.

На другїг дєнь зачїмїлася розправа. Читав судїа Акта за „Двїн“, тај за јакєсь „Молотїло“,—бо ја цєго розумїтї не могла, бо вїн читав борозо і с крїком такїм, јак бї на него догїтї падлї,—та ј став мене пїтати за кнїжки. Ја не хотїла вїн у Косовї казати, але м прїосїла до Коломїї дла того, шчо ја добре знала, шчо моја спїрава маје бутї в Коломїї. Вїн не хотїл того нї чути, але крїкнув: „Обєждїе сїє без твєго гаданїа, але зєгнїєш в крїмїналї!“ Јак-жєм то вчїду — жьлї мїнї зробицьї і сказала м: „Шчо ја такє зробила, абї м аж „зєгнїла в крїмїналї?“ Шчє вї не такє робїте та ј не гнїєтє в крїмїналї!“ „Об, гадају собї, коли вже за то, шчо ја дала кнїжки Тимякови, та Тимяк аж так гїбоко мене осаржїл, то, шчо ж бї вїн робїл, јак бї вїдрїл, кїльо по друзарнїх прїодїлїтї кнїжок?!!“

Судїа обернувїсь до сестрї, тај каже: „А, свїдєк на то со ровїада?“ А сестра сказала так, шчо чїду у Львовї, шчо моја спїрава маје бутї в Коломїї, то вїн зараз засудїл сестрї 10 дєнь арешту і зараз казан калїучнїков завпродївати. Јакз лїучнїк сестрї завпродїва, а вїн каже: „То пїа крєв! Lepiej, niech się tam postędy!“ А, до мене обернувїсь, јак крїкне: „Do domu zabieraj się!“

Приїшла ја до дому тај стала м розказувати, што сестрі засудили 10 день. Відішла сестра тих 10 день, приїшла до дому і робила своју роботу.

Шчо другій день приходив Когут, ніби јако „дозрета“. Розказував він, де що чув та видів, от, ніби, аби нас заговорити, аби ми сьві не здогадали, чоги він приходит? Аж наконец сам сьві приповів, шчо його посилајут, аби він знав, котрі до нас люде приходять, та ј чо, та ј шчо вони говорять??

Јак він пішов, а тато стави розказувати за него:

„Тодги, як ви були в Коломиці, то він (Когут) раз приїшов і каже: „Може би ја у вас, Павлику, міг спочити, бо так јем сьві утомив, тими горами ходиш!“ А, ја, кажут тато, знав, вітки він иде, ци з гір ци з міста, та ј чоги він приїшов? але ніби то каже, шчо спочити! „Ну, кажут тато, спочивай! Буду ја видіти, шчо з того віде?“ Просидів він трохи на лави, та ј дав на горінку раз, ба ј другій. Кажут тато: Јак Когут трохи піднісвэй, тај питаје мене, де ваші дошки? Та ј каже: „Ви, Павлику, нічо не знајете: јак би хто так на мене потрапив, то ја би знав, шчо робити! Ја бим, каже, ја, ја так, так!“ та ј заікавсэй, кажут тато, шчо ј кінци не було.

„Уже вечеріе, а Когут уже, знају, шчо добре піпочив, та ј не їде до дому, кажут тато. Ба динуєсэй — а він сьві розбираје, звер лишив у сінех, а шабльку кинув на постіль, та ј каже: „Лісно, Лісно, дайно мені шабльку!“ „Ба, на шчо јему, кажут тато, шаблька? Ого ја динуєсэй — а Когут не дошав шаблька, та — ждох, ждох на земљу! Таке париваг, шчо аж бридло динятесэй. Піднісвэй трохи тај каже: „Е, е, е, шчо-то, шчо-то? То шчо не шкодит, нічо, нічо!“ заікавсэй тај знов — „ве!“ „Та, видосэй, шчо бильмо окови нічо не шкодит, лиш шчо не видит!“ Таке ј Когутуни: нічо ни шкодит, лиш не фажно!“

„Сидів він тодги у нас два дні ј дві ночі, кажут тато, — мусів-јем годувати, јак јакого адекватника за дурно“.

На другій день не циј татовіј бесід, знов приходив Когут, то ми сьві так сміяли з него, але він не знав з чога. Аж третого ци четвертого днйи приходит тот судія, шчо сестрі засудив 10 день, та два шандарі, віт, писад Колинсвэй, Київ. Стаи шукати скривь, — не знајемо і до чога чьису, чоги вони шукали? — а Колинсвэй навэй хотів мукку висінати з мішка, обради здривав і там дивисвэй. Поспечували до шчо і нам з сестров казали збиратсэй і пти. Усі пішли на перед, лиш лишисвэй шандарі Когут і Штаји. Ми збиралсэй і пішли, а не знали м чога? Замкли нас осібно.

Третого днйи закликав Niedźwiedz (Медведчук) на протокул і питаје мене за јакісв лист з Кутві, ци ја не писала? І показа св лист тот. Ја дивиласвэй, а не знала, шчо би то значило, бо ја ніколи ніякого листу не писала нікуди, лиш хіба чьисом картку до Львова, до сестри, јак она там була. А Niedźwiedz каже мни: „Та, powiedz,

powiedz prawdę, czy ty ten list pisała, to zaraz pójdziesz do domu!“ А ја собі подумала, шчо „јак ја мају несправду говорити, коли ја о тим ніц не знају?“^{*)} і сказала јему то. Казав він мни писати слова декотри з того листа. Ја писала так јак там уміју, а він каже: „Pisz, tak jak tu jest ładnie napisano!“ Ја писавсэй скінчила, а він каже: „A, widzisz, ty mówisz, że nie pisała ten list, a to twój charakter jest całkiem podobny.“ Мене плач зданив у гораі і сказала м: „Або то оден ја подобіиј до другога?“ „Та, wy, — каже, — ze siostrą nigdy tutaj żyć nie będziecie, chyba pojedziesz jedna z drugą do brata!“ і сказав мни јакес село ци місто (Женева?), котрого ја ј тенер намајтати не можу, јак сьві називаје? „А gdzie brat? pataje мене. Ја сказала, шчо в Львові, јак правда.“ „Ale ty kłamiesz! Ја pierwiej wiedział od ciebie, gdzie jest brat.“

Скінчисвэй протокул, запровадив мене писар *Пинтук* до казни, тај такі тримаје за плечі: „може бојавсэй, аби м не втекла, бо „на злодїју шаька горит.“ хто такій, то гадаје, шчо веі такі. Увіјшла ја до казни, та ј стали мене питати, перед котрим ја була? Ја сказала, а арештантка питајут мене: „А, нічо тот пан нам не казав?“ „Ні, кажу. „Во він, кажут арештантки, лажім кричати на протокол тај бити!“ — „Е, кажу, то бути не може!“ — „Ага, — кажут — говорі: то јакес ваше швічі, шчо вам нічо не казав! Ану, кажут, запитатисвэй Полагинчичей, јак она була перед ним, шчо казав јїј? Вис жејї так, шчо другі (пані) ніши боронити!“ — „Він мни ніц не казав тако, кажу ја, лиш казав, шчо піду до дому тај не пускаје!“

Сиджу ја оден тижден, — ніхто ніц не каже, лиш писарі підбігајут від двері та дивісвэй, ци ми з сестров же живі?

На другій тижден у ночі, слушајемо: а то такій плач на коритарі. Когут приповидав јакосгв чоловіка ци хлопця за то, шчо надивав на дорозі трохи піяного. „Ого ж погодала м собі, — за шчо він јего приповидав: шчо лиш кришку був ціпани, а чогу јему вильмо було пити тодги в нашій хаті, шчо аж ризав!“^{**)} І стала м розказувати за него арештанткам. А одна каже, — стара вже жінка, — він, каже, јак приїшов мене брати до арешту, то вдарив мні по лицю два рази і наставивсвэй д мни з бюджетом;^{**)} казав, шчо зарез тїя прибуї! Кажі, рсія Крев, де бльше о воіла? (Тота жінка сїдила за кокурудзи, шчо була вказла з другов в свого кривного). — Јан приїви мене до касарні, то так сокотив, шчо навіт не дав мни а сьві з місці ринула; а, јак приїви до суду, то такае наговорив перед судом, шчо ми сьві опирали јему, шчо м сьві ставили до него! (а сам, — каже жінка, — так сьві захмури в, аби ніби показати шчо він добрий слуга; а, јак иде дорогом до својеј льубасвэй на Воробец від царині, то такій охочи, шчо би ј ніхто не пізнав, шчо то він!)

*) Параска, видко не знала, шчо ја како був тодги в Женеві. М. П.

**) Штеком.

— Та же,— каже трета,— він ходит до неї поперед мою хату! Је-го посилајут до служби, а він ходит до неї, а бити дє плано, то, кого на дорозі пайдє, та ј бере до арешту, та ј каже, шо він був там, де јеґо послали!“

Сиджу ја вже далі 14 днєв, нарешті сказали, шо завтра поїдемо до Коломији. Збирајомєсь рано: ји два шандарі нас провадити, Штајн і Халуз; дві віри — на одну сестра, а на другу ја длаво того, аби м єсь не зрадили (змовили). Зо знов єв Халуз, а з сестроу Штајн, тај поїхали.

По дорозі питає мене Халуз: „А, macie rodziców?“ (ніби так, аби не сказати ани *ти*, ани *он*). Ја на це ніц не відказала, лиш зпернула увагу на ничє. Він другиј раз не питавє, бо, може, здогадаєсь, о чім річ иде.

Приїхали м до Коломији, запровадив Штајн до керкермајєстра і сказав: „То, просзе замкнєć osobno, żeby sie nie pamowiali!“ (То замкнєć: значит, о якїєсь річи він говорив, шо би ту річ замкнути!) Пішли ми на гору — замкнули особно.

На другиј дєнь приходит керкермајєстр *Савчинський*, (тот керкермајєстр — дуже злий) та ј став кричати на мене: „А со, каже,— лад-не chodzic i ludziom oczy wudzierac, ladnie! Teraz sy posiedzisz! I znow zamkniesz: ludziom oczy drzecz, h...!“ Ја собі подумала: „Агї, шчєсани! Ніколи мнє цє і на гадку не приходило, лудєм очи видирати, а він мнє говорит јакєсь небилуцї?“

Через чимє приходит дохтор із ним і показав на мене.

„А то за со?“ спитав го дохтор. Не знају, шо він сказав, бо м вже не чула, а дохтор оберувєсь до мене тај каже: „А јак, а со? а добре ту сидзєć? а добре сє браć до łakich rzeczy? А nie lepie sie skucic i nic nie wiedzec!“

Ничого м на це не відказала, бо м не знала, до чого цн бесїда могла єсь дохторомє придати?... Записали нам із сестроу шпитальку (віст ліпшиј, јак берут други).

Ја сидла дурно, бо м не мала жадної роботи. За пару дєнь вїдали мнє від керкермајєстра роботу. Арештантєвє сказали, шчо: „може нам заплати за роботу?“ — „Або нам, кажу, не плати?“ — „Ој тако, кажут. Ми єсь јему заробимо за дурно, та, ше, јак борзо не робимо т ј бє ше до того!“

Не могла м цєму віру дати, аж покїєвєм сама не удрїла. Вішом він на гору, та јак заже уєхз за попомом бити за то, шчо одна мало направила: „А, ти, — каже — здождї, одна з другов: не можєш борзо прїєсти, а за дурно хлїб јїн, а за дурно тоби платєтї?!“

Јак пішом, а одна оберувалась до мене: „А, видите, — каже, — ви не вірили!“ — Та ј уєї такї позлапукуванї. „Та вже, кажу, виджу, шо тут геј збујї: кожїдї лиш здрїт, аби цдарив другоґо, а крикови і кишци нема!“

Провелось, не знају вже, кїлько, — замкнули мене до протоколу. Вшпитали дуже грєчно, не так јак в Косові та ј знов замкли.

Сиджу одєв мїсїц — пришла вїстка (рєвїзїја). Ја прошу аби бор-до була справа, — бо, думала м собі, шо прєцї за дурно не можут тримати, бојали би єсь бојє!

Сиджу другоґї. На третиј замкнули до фототрава відєотграфувати, аби ја значна була, аби м не пропала. (Раз потому мене писала сестра до Коломији відєсти роботу, а шандар Коломијєвєдї мене уздрїв і зараз запровадив до старости. У старости ніби сказали, шо не ма за шо судити, лиш сказали зараз з Коломији вїдїцати, аби м Коломију не перєвернула до гори гогами. Ја зараз собі подумала, шо го мене шандар пізнав є фототравијї). Четрєртоґо приївон президент і сказав, шо вже Акта дїстанемо не за довго. „Ну, добре,— гадају,— але ми дивно, чому то і задурно сидзї? прєцї ја ніц не лїнина, ніц јем не зробила, та ј за шо Акта дадут?!“ Не вже ја подумала аж тепєр, јак мнє розсвадувала арештантєвє, шо одни пак судонїј хотїв з нев поступити негрєчно, а вна не хотїла, то засудив јєї на три мїсаци за пусто, за дурно, а сказав, шо ніби вна сварилаєсь з соїдом.

Ба, вже наступила сповїдє перед великодїем. Пішла ја до тої сповїди. А ніи питає, јакї ја грїхи мају? — „А јак, — кажу, — знају, шо то — грїх?!“ А він каже: „А за шо ж тут сидиш?“ — „А ја кажу: „То, хїба би запитатєсь в судї, за шо, ніби ја знају? Казали, кажу шо за јакєсь шєсьмо, а ніби ја знају, шо то за шєсьмо?!“ — „А ше, јакї грїхи мајєт?“ запитав піи. „А ја, — кажу, — не мају тај не знају жадного грїха!“ — „А не лубини ти кого?“ каже піи. — „А јак, — кажу, — лубоју, то мушу сказати?!“ — „А кого ти, — каже, — лубини: жадногоґо ци паробка?“ — „А ја, — кажу, — не вїбрају: јакїє єї на-траєнт!“ — Мнє єї ємїшно зробило, чого він таку дурну річ питає, та ше мене?! — „От гадају собі, — ја, вїд коли сповїдалась, а цнє м цєго питанї не чула ніколи. От, — мїркују, — шо понам в голови: јак-сає лубов?!“ — Перєрєствєв він мене, цн, вїдаї, ні, — бо м не ува-жала, — а покути за лубов не дїшав жадної.*

* На осїбїј варточї написано було шчо за одну сповїд. Ми не знајомє, до чого бє причєтнї і длаво того другуємо в увазі. М. П.

„Пішла ја до тої сповїди і думажу собі: шо ја буду казати, коли ја нічо злого не зробила нікому? Ну, гадају собі: ја єскажу, шо м грєшї вкарала, бо єскажу, шчо за нічо мене замкли, то не буде віртїти. А він каже: „А, де є тоти грєшї подїла?“ — „Ја, — кажу, — дала на бо-же!“ — „Ну, синку, добре, добре — бог тоби грїхи уже прости, коли-є дала на боже!“ — А ја собі подумала: „От, сарачї, јак то: јак вам дати, то бог простиґ усе, і дє і добре, а, јак би дав другоґому, то би був грїх!“ Аж від тепєр ја подумала, шо сповїдє ніц не значит, шо то єсе — лиш пустї забавонї.“

По великодні відали Акта лиш сестрі, а миші — ні. Узяла ја, перелигла, а там були јакісь людє ошкаржені разом із сестров.

По Актах мене винесли і ше якіхось професорів, котрі сиділи за печенія лід, так само як ми з сестров. Сестру не винесли, але тримали до розправи.

Мене дали на пунас. *) Ја шче ј контента була дляа того, що ја не знала сама дороги до Косова, та ј би була боялась сама віднайтись в дорогу. Відповодни мене карила з криміналу до старости, від старости на поліцїи. Тут, на поліцїи, ме мене замкил і говорили собі, шо миші варт було дати у інспекторовї канцелярії 5 рлєв, „аби ја знала.“ Не знају, шо аби ја знала? ци, може, то, шо ви ни на мене говорили? Виш, може, гадали, шо ја це не буду знати?!

На другїй день відослали мене із цупашиком до Јаблонова. Тут миші стали докучати то одно, то друге, а каренті каже комісар Кодомиєвскїи: „Ну то teraz може, жуз не зеще се тобіе czytаć руске książki?“ — А ја зараз јему відповіла: „О ја teraz јeszcze lepiej będę czytаć як wprzód!“ А він каже: „І ты једно то само(?)...“ та ј тут не доказав. Миші зробилосї прикро на таку бесїду, тај гадају собі: „або то лиш тїлько ја читала рускїи книжки, — а быльшє ніхто не читав та ј не читает?“ А далї він каже: „А кто ciebie nauczyл tak gadać?“ „Jakżь пирају јеро. „А так, каже, — јак ты gabasz! „Јак ја јeszcze маля была, то учыли rodzice gadać, бо dziecko казале сіє учы!“ А він каже: „Але, ніє так!“ „Так або ніє так, — кажу, — то јак сіє со подоба, але јакіє тханосе — така odpowiedz!“ Більшє нічо ніхто не казав, лиш шпар ци хто, Козловскїи, докторьн дешо, але ја нічо не казала, бо ја виділа, шо дурнюю хоть кажи, хоть ні, — то розуму ніхто не годен научити, јак свога власного не мае. За пару годин приїхала фіра. Ја сіла на фіру та ј поїхала до Косова.

Приїхали ја до дїмїної (громадськой) канцелярії і став він мене казати, шо јак ја буду до ти, аби м сїє у него мєльдувала. Ја сказала, шо нај він него не сподїајосї ніколи. А він каже: „То буде лиш карана, јак не придеши сї замєждувати!“ — „Нај буде, — кажу ја: коли м задуріо могла сидїти тїлько (шіпцата мїсїці) то ја за це так само могу відкостїти, — ніц ми сїє не стает!“

Приїхала м до дому. Поприходил єсїдин і далекї, шиптували дешо мене і росказували богато річє, котрі ја тут помїстїти не могу.

Сестрі при росправї засудили з лашкї мїсїцє арешту. Приїхали ми раз з мамов до сестри на візгү и прїсєсли м јї черевкї. А Савчїнскїи став рєпутатїи проразїлїи својїм глосом: „А на шо јїј такїх черевкї, шо пани носї? на шо јїј панскїх черевкї?“ — „Ну, кажут мама, — јак ви не хочете такїх, јак пани носї, то ја вас не прощу! Зробїт собі такї, јакїх нїде нема та ј у вас не буде: бо з дєрєна ніхто не робит, лиш із шїри!“

*) В Россїї — етап.

Вїдбула сестра тот мїсїц, приїшла до дому. В тїхлєнє писалаи шандарї Когута, ци сестра ји дома? А він сам до нас не прїйшов, лиш писав одного парубка з родатїи, нїби не на здогад. А тот прїйшов та ј каже нам, „мене писав шандар Когут, аби ја видїл, ци ви ји дома?“ А сестра јему не вїрїла. „Ну, каже, јак ви не вїрїте, то идїт та ј будете видїти: сидїт у нас.“

Вїд того часу Когут не послав нікого, вїке сам ходїи, але дуже рїдко і то не јшов сам, але брав собі сїдика, јакого нїбудє чоловіка.

Приїшов він раз до нас тај естав казати, шо здїбав јакоесь на дорогї єпаного і зарповидџ до єуду і дїстаи тот чоловік 14 день арешту. А сестра каже, шо „А то зајно приповоджувати другого до карї за ніц! А ми, каже, не рїсје?“ і нагадала јему, јак він їви.

А він каже: — „Ја... јак... hm... јак... Со сіє тїмєчїе моею особы, тто... то... то“ (ї заїкаєсї)... на мнїє пани не нїма жаловаць, же ја до кары приповодзав, прчеїзїє ја — ја... јак... ніє садїзє, але седїзїє тємнї вїнни, а ја тїлько так — так — так, жебым прєпатрїувал, а оуї мнїє плаца. Але ја — ја жадного ніє садїзє, моја повинносї јєст тїлько так, тїлько так!...

Писано з початку 1881 р.

Параска Павлїк.

НАУКА З ПОПЕРЕДНІХ ОПОВІДАньНЬ.

Сестри Павлїкови перєслали братовї својему оповїданїя по те, шчо вони бачили, чули і пережили в часї, коли поліцїја і судїи галїцкїи великїи способами мучили јїх за јїх думкї про громадскїє справї. Шчоб написати оцїє справозданїя, треба було двичат ховатїсь з дому, в котрїм не давали јїх дїхнутї невїзкени ґрудишкї, — вїд пїанїх жаєдрїнїм до прїдуркуватїх судїїє, — і, певно, це писавїна не прїїде дурно обом сестрам. А одпак і д. Павлїк і ми, јого товаришї, виданїи „Громиди“, прїстали на те, шчоб зараз же напечатїти обїдва оповїданїя, додавши до них, јак початок, те, шчо було вїке напечатїано в „Двоїш“ (стор. 273—285), — бо всї ці оповїданїя кїдајуть євітїо на те, шчо позволїајуть собі робити галїцкїи ґрудишкї з людїям, јак вони поступајуть єсиротїє не то вїке розуму ј людєкостї, а навїтї пєшачому законїє, — а тако ж і на те, шчо думаетїєсїа між народом в Галїчїи.

Не вїже жа на це все, по шчо росказали сестри Павлїкови, не зєвїрїуть уваги шїсьменїи людє галїцкїи?! Осє вже кїлька часу читаетїє ми в газєтах уєїх рускїх гуртїв в Галїчїи про те, јак то вони мусьат працювати для народу, јак то вони далї тїеїєї прїсї мусьат забути старїє сварики промїж собою. Ми радї думати, шчо вїсі ці розмовї походять із шїрогїє єрцїа і з свогїє боку зашїпајетїє всї ті неспрадїи, котрі казали на нас старїє галїцкїє гуртї, подајетїє јїм на

суд те все, що розказали сестри Павликини. Хай вони розкажуть над тим, що в цих оповіданих малює порядки, які єсть в Галичині, а також над тим, що думають там бідні люди і чого вони бажають? Хай письменні люди галицькі прирівняють до того всього свої діла і свої думки і свої форми служби бідному народові.

Перш усього киядється в очі з оповідання сестер Павликових брак усього права для бідного чоловіка в цісарсько-королевській країні Галичині, котра входить в велику європейську, освічену і вільну державу Австро-угорську, оздоблену всіма законами, конституціями і вільностями для особи, громади і народів, — державу, де єсть не тільки уряди, а і громадяне, газети, зходи, політичні товариства (як „Руска Рада“), цілі партії (гурти), — щоб боронити людській праві і виводити на світ усього неправду, а надто беззаконство. І в такій країні п'яні жандарми лізуть без усякого поводу в чесні хати, хапають чесних дічат, навіть дітей, а урядники грозять їм безцидними оглядами, а єспради роздавають їх серед канцелярії, підсаляють жандармів заманувати їх на шапірки, щоб потім мати повід записати їх в неспотрібки, — судові урядники б'ють жінок, одбираючи од них протоколи, а потім зампають їх в тюрми, де годують поганинцями і крадуть їх пращу.

Знають це, чи не знають галицькі депутати до єсожу і державної ради, котрі і досі не збирались навіть на скільки небудь путню судову справу? Знають чи не знають про такі винки галицькі газетчики, — польські і українські? Чи перші так задумались над славою старої Польщі та над тим, щоб поні „нишми“ не пускали, — а други над славою коллишніх князів руських та над тим, де не ма потових картк „русских“, — що їм не до того, що други і бути бідних жінок урядники з обох народ?

Що ж до жінок і чоловіків, — до котрих урядники чиняються за соціалізму, — то перед ними газети галицькі вивуцати не тільки тим, що мовчать про надєяства і беззаконства над ними урядників, — а ще і тим, що своїми криками в пр. 1877—78 прямо піддержували ці беззаконства. Винні тут газетчики польські і українські усього гуртів, — і старого, і молодого, — і навіть останні найбільше, — бо вони, з перенолоху, кричали дужче всіх. А чого перенолохались, — коли всі добре знали, що в Галичині не тільки що дуже далеко до справжнього громадського повстання, — але і до скільки небудь повстанських винців, а поки що йшло діло тільки в обмін думок про громадське життя та в довідуваннях про європейські думки соціалістичні і вільно-розумні, — а це не заборонено навіть австрійським законом, під котрим явно истягують гурти соціалістичні: — німецькі, (з газети die Zukunft і нішми), чехо-славянські (газети Defnické Listy і Vodoucnost), угорські (газети Die Arbeiter-Wochen Chronik і Nepszava). Чого бudo дьакатись напр. товариству „Просвіти“ того, що суд пошукав в неї в хаті

доказів таємного товариства, котрих, звісно не знайшла і знайти не могла? Аже в Австрії не можна вислати нікого в „міста не столь удаленныя административными порядком“, як в Росії! І однакже всі просвітяне і не просвітяне кричали в 1877—1878 прр. не на поліцію, — а на „соціалістів“ та насадили їх один гурт другому. Що ж дивного, що такі крики *вменили право особи в Галичині, а надто право русина*, навіть проти того, як воно одмірено по закону, — і що малі урядники в Галичині всімаються грохати навіть такими словами: *будеш знати, які чинили руські князєки!* З того всього, що розказано вище сестрами Павликовими, видно, що на ділі право особи в конституції Галичині, нічим не вище, ніж в безконституції Росії, і що Галичина терить усі ті лиха своїх „урядників“, проти котрих остальної аймоу протестували всі земства і газети в Росії. Особить Галичині тільки в тим, що тут ніхто не протестує, — а одна газета (Руські Сіон), коли соціалісти в 1878 р., одєдівши свій час надложено на них зовсім неправо судом арешту, виїшли на волю, — навіть пожаліла, що в Австрії не ма Сібору — для адміністративної нішєки!!!

Цінаво буде бачити, що скажуть галицькі газети, прочитавши те, що розказано сестрами Павликовими! Тільки ми скажемо, що і промовчати про те, — буде все одно що пристати до „Сіону“, — і що в країні, де можна з за соціалізму так поступати з людьми, як поступають в Галичині, там безпримно будуть садити в тюрми жінок і „за Вісторок“ і за *масло*, — як про те розказано вище!

Єсть в оповіданих сестер Павликових чому навчитись галицьким письменним і про народ, — особливо тим, у кого той народ не зходить з ямпа. Щелья тих розум протіх селян, котрі дословно записані Ашою П., чудно показує те, що розказують галицькі народівні про прихильність їхнього народу до церкви і безпримно, до „настїрні“ її. Народ не терить тих настїрні, доволі холодно до їхньої церкви і віри, — і доходить часом до думок зовсім безвірних. Ми не скажемо, що б народ, — не тільки зовсє, але навіть і нарозумніші з него особи, дішов до кіпца таких думок і знів їх до купи. Ні, він ще держатьєся віри і навіть християнської! Але та віра — якась мішанна гадок і обрядків до-християнських і християнських з прихильністю до Христа, як до мученика за правду, — бога, чи пророка бідних людей. Така віра, — котра ясно виступає перед нами і в казках і співках нашого народу, (напечатаных напр. в I і III томі „Грудів“ П. Чубинського і у наших „Малоруських“ християнських преданіях і расказках), — дуже слабоу пнткою привязатьєсь до урядного християнства, то б то до церкви православної, чи униятської, — а поміське адирство що раз, то більше підрина ту пнтку. Як увретьє та пнтка, ми бачимо в *россійській Україні*, — по таким приймам, якій недавно був в Волинській губернії, де крестяне одного села замкнули церкву і не хотіли дати ключів попові, так

уже страшної лихви. Та хто ж закладе ті позичкові каси? Навіть львівські збір не каже вже, що каси ті мусять закласти самі селяне своєю опшадністю, — бо і ті добродії, котрі там керували, вже пересвідчилися, що і без п'янства і ліпнества, нашому селянинові ні з чого опшаджувати. Вони бажають помози держави і краю. Минаємо те, що держава і край беруть гроші все з тих же бідних робітників. Але хто ж тепер ті держави і краі? — То державна рада і сойм, — то б то ті пани, багатирі і урядники, котрі там сидять, і котрі мають користь з того, що б було все так, як тепер. Коли хто склада всу наїду на „державу і край“, як моци львівського збору, — той мусить або бути просто дурним, щоб сподіватися, що теперішня держава рада і сойм дадуть гроші на мужицькі позичкові каси, — або сподіватися, що можна посадити в ту раду і сойм людеї, прихильних до мужицькі.

Пенно, що моци львівського збору сподіватися остатнього і через те вони так багато звертають уваги на вибори в сойм і ради, і через свої газети починають прихильність до мужицькі, котрі вже почина ширитися по Австрії і за котру вхопилися, не маючи чого иншого під рукою, і деякі соціалісти з німців, венгрів, чехів та поляків, — то б то, що б в державну раду вибирали всі дорослі мушчини, а не так як тепер по класам од панів, городів і селян. Звісно, таке *загальне* голосування, котре jestь уже у Франції і в Германії, на вид справдівніше теперішнього, — та тільки ні в Франції, ні в Германії воно не доведено не то до соціалізму, а навіть до того, що б там в державних радах було більш прихильників мужицтва ніж в раді і у соймах Австрійських. Коли порівняти ради тих сторін з соймовими австрійськими, то навіть видно, що при класовому способі виборів в Австрії мужицькі скорше пройде в сойм виборним од сільських громад, ніж коли підляти, як в Германії і Франції, в кулі городів і села на виборчі округи, в котрих скрізь пани та багатирі наляжуть на бідних та і примусять їх вибрати багатирів. Ну, — та в кінець все на одно вийде. Дію не в тім, по якому способу вибори будуть, а в тім, що поки мужицькі не освічені, та бідні, доти сойм і ради, як їх не вибрав, — все будуть в руках панів та багатирів. А коли будуть освічені та багаті, — а це буде тільки, коли вся земля і фабрики будуть в руках у них, — тоді і сойм і державних рад не треба буде, бо вони будуть зовсім не потрібні до теперішніх.

В усям раї, які б там не були будущі ради, а теперішні ради і сойм на довго будуть зовсім не здібні зробити що небудь доброго для бідного льду в Галичині, а нащо для льду українського. От через те ми вважаємо надії львівського збору на „державу і край“ не тільки жарини, а навіть шкідливими, — бо з тих надій видно те, що зараз же по зборі всу думку громадян, зворушену тим зборів звернуто на вибори до сойму і до ради державної: тричі вже підих мали газети і товариство Руска Рада клопоті про вибори своїм прихильників — в Станіславовскім округу (до сойму) в Львовські

(до державної ради) і в Косові (до сойму). Раз вєніл — вибрано послом русина, — два рази праця провала даремно. Замість того, щоб зашшити клопоті, — українські проватори в Галичині клячуть своїх льдуєї і на даї вєвляються тати, щоб вибратися русини, — закладали по малх місцях та по селах товариства, заклали збори, — все для того ж, щоб підірвати вибори русинів в сойм і державну раду.

Ці всі клопоти — будівля на піску вже через те одно, що самі русини признаються в газетах, що їхні мужицькі з льдуєї перед панами і урядниками, то за гроші, то за горілку продають панам та урядникам свої голоси. Можна казати, що мужицькі так роблять тям, що вони не освічені, — але таки не можна заперечити і тому, що користи для народу з тих державних рад та соймів не я, — то через те инші такі і не зовсім дурень, коли хоч візьме з пана што небудь, а нащо для громади за те, що подасть голос за польського пана, а не за свого пана. Все такі, коли з повітових рад і тепер можна більше витьгати користі для справ простих льдуєї, то ті ж самі мужицькі русини і ліпше пильнують виборів у ті ради. В сойм і в раді коли буть перше чимало депутатів од мужицькі русинів, — то тільки через те, що поки верховодив в Австрії німецькій уряд, то він налягав на те, що б більше було тих депутатів. Так же по 1866 р. прийшло німецькому урядові поділитися соймоу з польськими панами та багатирями, — і уряд в Галичині переїшов до цих, то число депутатів русинів стало все меншати, та меншати, поки і не зійшло майже на ніщо. Тепер коли б навіть і пошастило Руській Раді і т. к. провести в сойм шче підєсарга, або і десяток своїх депутатів, та в державну раду з четверо-п'ятеро, — то що вони зроблять для громад, навіть коли б вони і розумні громадсько добро? А часу, праці та видатків втратити наші громади чимало, поки проведуть тих депутатів, а шче гірше через ті вибори зашшити инні справи. Пряде кілька років, — і знову підгарачити з громадян вбачуть, що турбуєтунься за більше, — нічого не виграли, — і знову почнуть голосувати, за кого попало, або і за гроші, — або за пани, аби тільки не за тих, хто дурив їх жарини надїями.

Так шчо ж, — ситяють нас, — шчо ж треба робити? Повстанати, — коли нема сили і оружжя, а — чи класти руки, та дивитися на те, як вороги господарюють нашою землею і людьми? По всьому, шчо робитьєся в Галичині, ми таки думаємо, шчо там не обїдїтьєся без повстання мужицькі проти всіх инших станів, в котрих нема і искри навіть жалости до мужика, а нащо до мужа-русина. Тільки ж ми думаємо, шчо і ті, хто дума тільки миру працу, і ті могли би знайти собі ліпший спосіб помогати народови, ніж виборна гарьачка. Мало того, — і ті, хто вірить в сойм та ради державні мусили б уже за стільки часу навчитися, шчо шода починати будувати хату з гори в низ, а не з низу в гору. Для всього, — для повстання, для мирної праці і навіть для виборів треба мати льду

сподуценні, впорядкованні. Збирати, порадкувати треба людеї коїо речі для них близької, зрозумілої, ясно користної. Хто дума, що головніше діло просвіти, хто сам найбільше здібний до праці просвітньої, — той нехай заклада товариства просвітні, робить видіти; заклада читальні і ті и. Так само хай закладаються і товариства співноїї помічі, касні і т. и. Ними світ не змінити, — тільки, які б вони не були маленькі, а все таки своєю пільною лядової вони зроблять, — а найбільшше — вони згромодять лядеї до купи. Поряд з тим хай закладаються політичні товариства, склядаються існа, на котрых хай обраджають всі громадські справи. Хай усіа країна покрийється сіткою усяких товариств та рад, котрі ляде замедуть собі, як сами зхотять, а не так як велить їм союмої власти. Веса існа сітка буде не начальством над лядами, які соїми та державні ради, — а самим лядом, вона не буде поставити повперх життя лядського, пі дурити ляд тим, шчо єсо мюлпан ушчасть. Імвлати його з гори, — а буде робити ляд тим, шчо єсо молпан ушчасть. Імвлати його з гори, — а буде робити ляд тим, шчо єсо молпан ушчасть. Імвлати його з гори, — а буде робити ляд тим, шчо єсо молпан ушчасть.

Погляньмо ж тепер, чи може таке живо впорядкованья зробиється на звичайних галицьких підставах, то б то на підставі іриї і виключного русинства? Про іриу, аджеється, нічого і говорити, писальа того, як в часи перенїі навіть „Слово“ призналоє, хоч коєсо, шчо і латиншик і жид можуть писавати в русини. Більше толку має мова як підстава для впорядкованья товариств в Галичині, а надто товариств освітніх: письменських, шкільних, читальнеї і др. Тільки ж навіть в самій західній Галичині ляде української мови, а надто в місяцях, так перемінятих з лядами польської і німецько-жидівської мови, шчо ніяке українське просвітне товариство в Галичині, а надто таке, котре не хоче одвертатиє од живих громадських справ, не може замкнутись в праці для самих тільки українців *кирилського писма*, як це роблять і доси українські освітні товариства в Галичині. Остатніми часами навіть польські писальо-кьсгодівські гурти почали печатати книги писані для русинів, шщоб привернути їх до своїх думок. Русинам тим більше треба побільш виданья українських, котрі поки шчо нужна велить печатати кирилцею церковною, чи „гражданською“, — видавати книги і листки як українсько латинською азбукою (поки не вироблена розумна спільна азбука для всіх славянських, коли не для всіх європейських мов, — то значаюю

польською), — так і польські. Такими виданнями можна скоро звести „з чистими русинами“ розумних лядеї з теперішніх „пів-польаків“ і „чистих польаків“ в західній Галичині і пригорнути до тієїї спільні тих польаків і в західній Галичині, котрі також, як і русини терплять од теперішніх порядків, або хоч не мають од них ніякоїї користи. Теж саме треба сказати про видання для жидів. Тим, хто б сказав, шчо товариства галицькі не мають досить засобів і на видання українські, ми одноїмо, шчо навіть на першій раз, коли б напр. „Прогґсїта“ замістї того, шчо б надавати казені про сплати, як вона згодїлася на остатньою рокову зборі, видала хоч для русинів польського писма, для польаків, та жидів — хоч по одній правдої просвітній книжці, в котрій б провела думку по потребу згоди всіх чесних і працюющих лядеї, — то це одо стало б точкою, од котрої б усі громадські справи в Галичині повернулиєсї живі знов на нову дорогу.

Ще менше можна закладати живі господарські і політичні товариства в Галичині на самій виключній русини. Такі товариства в західній Галичині, звісно, будуть переважно українські, — але їм треба впорядкувати так, шчо б у них брали долю і польаків і жидів, — для котрых, коли б вони того зхотїли? Звісно, потреба таких виділіи може бути тільки в широких товариствах, — повітових, чи крайових, — а місцькї і сільські товариства звісно добре можуть бути цілком спільні. Політичні вєспорідні товариства в Галичині мусьять бути подібні, звісно не до теперішньої „Руської Ради“, — а скорше до ірандської *Земельної Сїлки* (Land-League), котра писанна вичче в цій книжці „Громади“ або шче ліпше до англійської „Сїлки землі і праці“ (Land and Labour League), про котру розказано в передній книжці. Коли б така сїлка закладася в західній Галичині, то б не забаром за нею склялася бї така ж сїлка і в Галичині західній. Такі спільні мусили б перш усього звести лядеї, котрі працюють і бажають доброго життяє всім працюющими лядами, та доиватиє, шчо вони сами зхотять для себе доброї. А далі ми вже певні, шчо ті ляде їдуть до того, шчо без такоїї зміни громадських порядків, про яку кажуть соціялісти, — не може бути добре в галицьких громадах. Як зроби́ти ті зміни, — про те б уже вважали самі ті галицькі громади. Ми про це загадувати вважаємо заранім, покраїній шїри для себе. На тепер ми думаємо, доволї буде, коли в Галичині закладуться товариства, котрі послыдять собі за мету — звести до купи робітних лядеї усіх крайових перод та доиватиє про їх життяє і думки. Це мусили б робити і теперішні гурти письменних русинів, замістї того, шчо б наклады своєму народові своєю узенької думки та вєсти його до своїх узеньких цілей, — таких, як депутатські вибори! Навіть з того, шчо розказано в оповіданьних сестер Палляноких видіні, шчо бідні ляде в Галичині ждуть не того од лядеї „вєчних“.

Окрім двох агаданых русько-українських гуртів і подібних їм гуртів польських в Галичині єсть уже хоч невеличкі шче, інші гурти серед польаків і серед русинів. Вони вже показали себе і публичним

промовами і печатним словом: в судових процесах, в „Громадському Друзі“, „Двоїні“ і „Молоті“ і у „Граєу“. (До тих гуртів ми маємо повід прабнати і видаців „Сьвіта“, которого сотрудинів бачимо і в „Граєу“). Гурти ті більше чи менше ясно признали до думок соціалістичних. Тільки ж ми думаємо, що і вони знайдуть дла себе до шчо цікавого в тому, шчо розказано сестрами Паніковими. Їх оповідання мусять звернути увагу спомінутих гуртів на потребу дла них виступи більш рішучого і у праці, а покрайній мірі більш ясного обраву думок про громадські справи і працу прихильних народу гуртів в Галичині польській і українській.

З перегляду справ *Австрійської України*, зробленого в 1 книзці Громади 1881 р. можна бачити слабі боки того гурту, которого голосом єсть „Граєа“: тісноту нольа дла праці, котре зводиться маже на самі Львів, недостатку смілости вискочити рішуче з рямок старих польських гуртів і їх звичайної мови, невмілости видумати шчо небудь більш одновідаюче народним потребам, ніж прошеня дла парламенту, котрі тих прошеній сподихати навіть не стануть. Коли ж порівняти „Сьвіт“ з тим, шчо говорилось на судових процесах галицьких соціалістів в 1878 р., з „Громадським Другом“, „Двоїном“ і „Молотом“, то можна сказати, шчо новий народий од громадівський гурт в Галичині пішов назад після 1878—1879 рр.

Ми цілком розуміємо, — шчо з далека, та шчо і вільнішого краю лекше судити других, ніж працювати на місці. Нічого нам так не противно, як найзавуантєсь других з радами з гори. Тільки ж в прильдному громадському ділі кожиді не то має право, а мусить сказати своєю думку, а надто в такі важкі хвилі, як теперішня, — а до того, як обачитє далі, самі галицькі громадівці примушуютє нас сказати своєю думку про їх стан.

Громадівський гурт галицький дуже шче не величкий, і йому дуже зарані довелось витерити гит поцілї і судовї карї. Арести, суди, гурми шпани на галицьких громадівців шче тоді, коли вони більше шпачували сами собі громадівські думки, ніж приступали навіть до шпаченя дла них, котре було найбільше письменне. Все, шчо справи було роблено галицькими громадівцями, було цілком законне проти австрійського права, далеко законішче, ніж напр. чини угорських або віденських соціалістів. Треба було бути такими неукмама, як галицькі поліціанти і судай, — шчо б накинутись на галицьких соціалістів 1877—1879 рр. — і треба було такого нецвота та шче і деморалізації, шчо б підняти таку переполох, зайці підняли тоді всі галицькі гурти, котрі јавно піддержували поліцію і дішли до того, академики (по росейському студенти) добровільно јавлялись перед поліцією і судом свідками проти товаришів соціалістів. Неј переполох з разу ріко одділи кунку галицьких соціалістів од остатньої громади, з котрој ріко хто потім приступив до неј. Через то та кунка і доси мала, а мало людєј, — мало і праці, мало впливу на живі справи громадські.

Тільки ж ми думаємо, шчо теоретична (думкова) постановка тих

справ хоть в печатї могла б бути і тепер далеко ширшою, ніж це ми бачимо напр. в „Сьвіті“. На таку постановку дає досить простору навіть і австрійський закон.

Коди гадати про трьом знитам „Сьвіта“, котрі дішли до нас, то можна думати, шчо молоді галицькі соціалісти стали на тому, шчо б служити руху академічної молодіжї до *самонавчіння*, до того, шчо виробити собі погляд на світ, одитий повому европејському науковому руху, і вивітись з пут старосвідојкој науки, котројо гудууть молодіж в державних школах. Ми не тільки не маємо нічого проти цього руху молодіж, але маємо все за шчо, — бо, по нашому, нема нічого шкодливішого од тієї думки, котра часто говорилась в Россїї, шчо, мовляв, „інтелігенція“ не варта того, шчо б до неј обернатись, а „народ“ потребує тільки хлїба, а не науки. „Народ“ нічого не подіє без „інтелігенції“, а всі вкупі без науки, — треба тільки, шчо б „інтелігенція“ була справди розумна, а наука буда правдива наука. В Галичині ж більш може ніж до небудь треба, шчо б молодіж пройшла школу *чистој науки*, шчо б вивітись од звичок кидатись з запалом, а часто з порожними фразами проти високој провинної, а надто новој думки, от звички вважати можливими усіма способами спору і боротьби проти людєј не нашего кутка, — і т. п. звичок, котрих набравсь галицька молодіж од старих зовсім невіажених, або поверхоно, по поісьвому і по адвокатському, вивчених старих гуртів. Тільки тверда, фактична, спробована (поізнана) наука може виробити між людьми в Галичині той *ствільний гурт*, без которого громадське не можуть не то працювати, а навіть говорити один з одним. Треба тільки стеретись, шчо б рух до навчіння „інтелігенції“, а інтелігенції до „самонавчіння“ не одірвалось од справ чорноробських, не замикнулось в кружки, котрі живуть сами дла себе і котрі плодять прокурорів і банкірів з поізнівств, — шчо ј було в Россїї в часи „дисервіцини“ і шчо було і јєсть у Франції. Найліпші способи проти того, звертати при самонавчінні найбільшу увагу на *науку громадскі*, на досїд живтєва *чорноробів*, а також пробувати вести вкупі працу самонауки і *навчіння друзєв, а надто чорноробів*.

Між ними ми бачимо в галицькій молодіжї охоту до витолкуваня шчо собі пошеру основ світогляду, — до флососфських питань, — про натуру людзини і свїта. Ми думаємо, шчо праця над вїяснуняльним таких річей дла себе јак раз могла б в молодіж галицькій іти поруч з навчаньним чорнороб. Ми вже казали, з понову оповідань А. і П. Павловичів, про той протицерковний рух, јакіј іде по всіј Україні серед мужиків. Тільки ж, коли мужикам дово вака наука даналась з церкво, то не дивно, шчо і протицерковний рух тој вкладається в церковні рямки. Напроти поіськового християнства серед мужиків виробляється јакесь своје християнство, — котре або мириться з самими дикими поглядами на світ, — або в усімак разі одводить думку людську на небо од землі і од дієвних способів поіпшити тутешнє живтєва людське переіною громадських поряд-

ків. Коли так самодієве християнство наткнеться на яку готову секту, — як напр. старі секти німецькі, або московські „льуде божі“, — котрі впрости за таких же рухів, як і той, котрий іде тепер між нашим народом, — або коли він попаде на зрозумілий переклад біблійї, — то він вироблять або *штунду* або *шолоуїство*. — або іноді зовсім залуцуютьєсьа в богословських крутіньках. В Галичині до того шче не дійшло, — і тут би треба як скорше дієсноу наукоу переїти дорогоу тому противоповісному руху, який іде серед мужиків, — шчо б той рух швишо рішуче за границі усього віри, а пристав до руху, котрий зна тільки вільній руху, — і значить вільну громаду.

Тепер в наукових кругах в Европі так багато працюють над дослідом зросту християнства і усього віри. Поінакомившись з тим дослідом дла само-навічєньа, молодіа галицька могла б передати його здобутки і мужицтву, поруч з здобутками науки про громадсько-господарські справи. Тоді новий рух серед мужицтва вклавєсь б не в рамки нової віри, як яка небудь штунда, — а просто пристав би до соціалізму. Не забаром народ український знайшов би дорогу, як приїхати до дла думки того соціалізму.

Жак не мало шче тепер раціоналістів (вільних розумівців) і соціалістів серед письменних галичан, — а все такі воли б могли хоч намітити головні шляхи, куди треба проєхувати галицькій молодіжї, — а вже далі діло пішло б потроху само наперед. Напаміть же такі шляхи і почати їти по ним не борюватї а австрієйскї закони. Не треба тільки самим вменшувати свої права!

А як ми бачимо по де чому, то навіть між самими передовими гуртами в Галичині єсть шче злишка вменшувати і ті невеликі права, які за ними припанї і якієсь страх *широко і прилюдно постановити свої прилюдні думки*, — коли вже не їти приєдлати ті думки до праці. Це видно і з тих заміток, які ми дістали з поводу статїї т. С. Подольського „Соціалісти-українці в Австрїї“ і т. М. Павлика „Австрієська Україна“ в попередній книжцї „Громади“. У Львові застались не задоненї теми статїями. Про остатїю сказано в 3. № Свїта: „Особливо близько тїкає нас статїя Павлика про рух робітницькій в галицькій Україні; жаль тільки, шчо статїя ся не вєдує фактично вірна і шчо автор їїєї надто скорий до сьмілх виводів, котрі не заведїа дадутєсьа підтверї даними фактами. Дла нас не можливо спорити в „Свїтї“ з М. Павликом, так як „Громада“, не маючи в Австрїї дебїту потовгого, не може доходити до рук наших читачів дорогоїу прямоїї передєлатї, а народити і розбирати ту всі подрїбности статїї нам совсїм не можна“.

Д. І. Ф. зробив би наїліпше, коли б не глядючи на те, шчо в „Громади“ одібрано „пощтовїї дебїт“ (горе не велике!) сказав би просто, в чїм помиляєтьєсьа т. П—к, та заразом поставив би свої думки проти його, — або в „Свїтї“, або в „Громаді“, котра з радїстю б напечатала їх, — а то тепер громадяне не можуть зрозумїти, про шчо їає діло?

Не багато ми могли зрозумїти і з тих заміток, котрі прислано нам в листях зі Львова. Так наїлут нам, шчо там незадоволенї тим, шчо в статїях тт. Подольського і Павлика за надто вбїльшено силу соціалістичного руху в Галичині і даю багато ваги дуже дрібним випадкам. В тих статїях не було зазначено тако, шчо б не можна було сказати приїхдуло, — і ми не розумїєм, чого хотять недовольні? Чи хотять вони, шчо б зовсїм не говорено було про проїан соціалістичнї в Галичині, а також і про случайї наслідьта уряднїх за соціалізму над ріжними людми, — чи не хотять тільки, шчо б про те говорено з помилками, так як звичайно буває, коли про справу говорять льуде далеки?? Так наїліпший спосіб, шчо б не було помилок і наїліпший спосіб, шчо б усунути все шкідливе в праці зарганїзачних льудєй, — не говорити і працювати самим крайєним льудм. Мовчанє ж нічому не помага, — а тільки задалує рух, а також даєє силу і смілість ворогам і навіть даєє повідї поліції бачити таємні заміри там, де їх і нема. Тільки про одно говоритєсьа в звїльських листах скілька небудь ясно, — це про те, шчо не слід було тт. Павлику і Подольському говорити про „*польсько-українську федераційу*“, голосом котрої служить би то „Прага“. Кажуть, шчо такаї суд свїй опери тт. П—к і Под—кїж на словах „Прагу“, в котрих говоритєсьа тільки про спільку чисто літературну шпорядичнї „Прагу“ з кількома писачами українцями, — а поліція може подумати з сів тт. П—ка і Под—ского, шчо коло „Прагу“ закладєсь таємне товариство. Поправдї кажучи, ми (та і т. П—к) не вбачили в словах „Прагу“ (1880, № 6) дуже широкої федералїної думки навіть шчо до праці чисто письменської. Слова ті показували нам федералїними тільки, коли порівняли їх з староїу польською узакотою „Równosci“ або шарьванського листу до „Прагу“, з котрого видно, шчо шарьванє не знали навіть, шчо в Львові, як напїчла їх „Прага“, їсть не самї полькї, а і україїнці. Тільки ж все такі „Прага“ признала потребу спільнї письменської полькї з україїнцями, — і спілька та дієсно єсть у Львові, — а спілька — по латинському — федерація. Вачучи в цїї спільцї автора „Борислава“, „На дїї“ і т. в. ми мали причину думати, шчо та спілька, хоч тієна по кругу праці, — та широка по думкам, бо ми певні, шчо автор „Борислава“ не пристане на жакїї небудь шче новїї польськїї патріотизм, навіть соціалістичнї, з українськими галтуцями, — а може пристати тільки до повної рівности полькїв і україїнцї з рїшюю працює дла тих і других. Так і ми думали, шчо маємо право говорити, шчо в Львові закладєсь хоч не величка польсько-українська федерація. А шїхте не говорив, шчо в Львові закладєсь таємне товариство. Коли б же поліція тако подумала, то треба б поліції одповідати як слід, — а не вбїльшувати їїї права заранїм страхом.

Наївїт, коли б хто і вбїльшив вагу польсько-української федерації в Львові, — то це б не мусило ображати нікого з неї, — а тільки попереджає б те, шчо мусить бути і буде, пєшно, не забаром. Аже в Львові гурт „Прагу“ скілька мїтінги (зборї) мїських робітників, —

котрі посилають в державну раду на пів-соціалістичні прошення. В тім же Львові збираються збори з селянами українцями. Не було б нічого дивного, коли б гурт „Прасу“, в котрому працюють і поляки, і українці, скликав збір мільянів робітників і селян, поляків і українців, — та навіть заложив з ними свій соціалістичну партію, таку напр. яка єсть у Венгрії, або у Відні, де не раз обирались німці і чехи і закладали подібні партії. — а за тим почав би збирати мітинги по малих місцях східної і західної Галичини. Виїзять такі це б не було протине навіть австрійських законам.

Нам скажуть, що на все це не має ще людзей і сили. Ми не ставимо проти цього споритись. Тільки ж, хто хоче коло себе мати людей і мати силу, — той мусить пожити з того, що цілком і ясно поставити свої думки перед громадянами. З оповідань А. і П. Павликів видно, що навіть наш „теміш“ селянин нічого так не бажає, як того, що б хто сказав йому *усяк правду*.

М. Драгоманов.

НОВИНИ З АВСТРИЙСЬКОЇ УКРАЇНИ

Галицькі дії від 30 поаябра 1880 р., коли скінчена стаття про тамошний рух, — показують, що в Галичині справді швидко їде до соціалізму. Сам уряд помагає цьому. Так віденський суд побільшив кару Д. Фомшевеї з 1½ року на 5 літ, а Грицькові з 3 на 8 місяців неволі. Це, певне, не видно на добро галицьким урядникам. Не похвалить їх також те, що про них розсказано повшиче в статтях Анії і Параски Павлик. Все це і подібно, напроति того, тільки здоєму проти уряду і таких людей, котрі відрешчучаються від соціалізму, і побільшити самій рух, особливо через те, що не переміналась головна його причина: народна неволя і бідність. Про цю причину останнім часом заговорили шче більше, особливо українські патріоти. Як далеко шче остатнім до мужицького і робітницького соціалістичного руху, — це буде видно з повшиче надрукованої статті про львівські збори з 29 і 30 поаябра 1880 р. Та все таки з усього, що сталося в Галичині від того часу аж до тепер, видно, що відокромлені досі гурти „Батьківщини“ і „Прасу“, видимо зачинають розумітись, зближатися.

Так „Батьківщина“ хоті і ширити далі такі самі повісько-панські думки, про які говорено в попередній нашій статті, і з нових в 23 № 1880 р. додає шче і ту, аби українські громади сами купували ліцтовані ґрунти і їх давних властивців або і других мужиків робити на тих ґрунтах своїми чиншовниками, так шче бідота замість одногодового, мала би стої — тисячогодового пана (!). — а все таки і редакція „Батьківщини“ надрукувала в 5 № 1881 р. такі слова на самім переді, котрі їй роблять тільки честь. Власне вона каже, шче пора, шче би народ „сам собою рясдин“, домагався волі друку, збо-

рив, думок і т. и. і додає: „На те ж не вистарити, як парід вибере послів, котрі відтак мають становити, чого йому треба; бо се значині би тільки, як коли б парід замість одного або кількох панів, шче ним перше рясдин, дотав шче сто або більше нових панів або підпанів, хоч би і ним самим вибраних“. З цих слів ми бачимо, шче редакція шче не може мати такої надії на перакі теперішні ради, яку шче мають навіть цілі робітницькі соціалістичні гурти. Окрім того в тім же самім № „Батьківщини“ не тільки шче заговорили про збори львівських робітників з 30 яаняра 1881 р., але і сама, видимо, хилитсьа до їх думок. Правда, редакція ані слова не говорить про мужицький соціалістичний рух в Галичині, і до 7 № 1881 р. навіть не друкувала, або і не хотіла друкувати дописів про повіськоє адвство і т. и., але за то вона надрукувала досить докладно і прихильно про такий же мужицький рух в Іранадії, Гірній Австрії і Тиролу, так само, як зашче говорила досить докладно і цілком безсторонно про т. и. російських „півлістів“. Певне, шче, коли „Батьківщина“ хоче шширо служити галицьким мужикам, то вона сповнить свою обіщанку в давніших своїх нумерах, шче буде писати про всіх народних губителів, хоті би вони були і смати редакції; заговорити і про ковіських мужиків-соціалістів і нарешті і сама діде до соціалістичних думок, котрих держитесьа львівські робітники. Тепер же видно, шче за тої короткій час соціалістичний робітницький рух в Австрії іхнув далі і „Батьківщини“ і других галицьких патріотів, з котрих напр. і Наумович стоїть уже за вселюдну подачу голосів...

З другого боку і львівські робітники звернули більше уваги на стан людства в східній Галичині. „Праса“ додає з 1 № 1881 р. своїм пренумерантам гарній переклад на льудону польськоє мову повісти д. Франка „На діні“ про цілий рад бідоти в Дрогобицькій турури; надрукувала в 17 № з 11 декабря 1880 р. український вірш д. І. Ф. про обезземленого мужика з тих самих сторій, а окрім того, в кількох № № по польських докладно дошев д. І. Ф. про робітників в одній фабриці в Дрогобичі. Нарешті, в 2 і 3 № № з 1881 р. редакція заговорила докладніше про стосуюк львівських робітників до українського народу в східній Галичині, ось-як:

„Jeżeli się „Czas“ obawia wzmocnienia żywiołu ruskiego przez powszechnie głosowanie, to może mieć to tego powody; my zaś tej obawy nie podzielamy. Obowialibyśmy się ruskiej burzoazji (gdyby to było możebne), tak samo jak walczymy z przewagą polskiej i innej burzoazji, ale nie obawiamy się przewagi ludu ruskiego, gdyż nie tylko nie uważamy ludu tego za przeciwnika, ale owszem łączymy nas z nimi najściślejszą wspólnością interesów: ich, jak nas, toczy jeden robak!... My nie możemy upatrywać korzyści w odmawianiu Rusinom szkół lub innych praw narodowych i życzymy im, aby te prawa w zupełności uzyskali“.

З свого боку львівські робітники мали 30 яаняра 1881 р. свої збори, на котрих 300 людя згодилась на виписану нами в 1 №

„Громади“ (ст. 112—113) тимчасову програму з одним тільки додатком, аби уряд упорядкував арештантську працю так, аби вона не підірвала праці і промислу вілнських робітників. „Праса“ радила давніше позаводити в арештах дрібні промисл або і фабрики, а на світ випускати арештантів робити тоді тільки, коли не стане вілнських робітників, — а цього, при теперішнім порядку, звісно, не буде ніколи, — нарешті радила давати за арештантську роботу стосуюнково до její доброты рівну плату з вілнскими робітниками, не питаючи, що і тепершина плата їде на користь уряду і старших, а не арештантів. В цім духу львівські шевські робітники подали в осені 1879 р. просбу до державної надрукувателі. На ст. 170 ми завважали, що львівські робітники, разом з цілими соціалістичними гуртами (напр. у Франції, Венгрії і т. и.) роблять несправедливо, що хотять арештантів не пускати на роботу на світ, що лише вигнати против усіх арештів, против усього, як це роблять галицькі мужики-соціалісти, — бо в усяким разі муки арештантів в чотирох стіпах більші, ніж тої заробок, котрій би вони відбили на світі від вілнських робітників.

Що ж до решти, то ми бачимо, що хвилені бажання львівських робітників менші від **програми найменшо** робітників французьких, однак певне, що і перші вироблять ще і своєю програму на дальших зборах в більше поступовий напрямку. Осрім цього, ми вже вказали і на інші практичні помилки львівських робітників, без котрих вони швидше і сами ділши би того, чого хотять. Так дивно нам, чому вони не добиваються рівних, політичних і громадських прав і дья жінок, як це роблять інші соціалістичні гурти, коли при жодній допомозі швидше можна би добитися хоть всецудної подачі голотів; або чому львівські робітники не кладуть на своєї зборі і львівських робітниць, від котрих вони, певне, почули би багато такого, на що доси не звертали уваги, а без чого не може відпатися соціалістичний рух? Надивнінше ж те, що учні українці з львівських робітників-соціалістів пропустили такий добрий случай, як народні збори в Львові з 29 і 30 подабра 1880 р. і не розказали тут українським мужикам своїх думок, тільки пустили наперек себе галицьких народців?! Певне, що другий раз це не буде: що львівські робітники сами склечуть мужицькі народні збори, або сами мужики покладуть львівських робітників ддя спільної наради і помочи, котрої не можуть дати перших галицькі пош і пани. На таких спільних мужицько-робітницьких зборах можна би багато порозумітисья, зближитисья і уложити спільну програму.

Ми бачили з повиче надрукованих спись „Прасу“, що львівські робітники відступили вже ближче до українських мужиків в східній Галичині. Осрім того ж і з іншого виддо, що львівські робітники починають іти до того, аби занести в Галичині правду вілну спілку з робітниками усіх вір і народностей, котрі заселяють Галичину. Так, боронючи всецудної подачі голотів від краківського панського „Czasu“,

„Праса“ (№ 2 і 3, 1881) стоїть і за рівноправність жіди і говорить про них ось-щого:

„Obecnie głosuje tylko buržoazja żydowska, powszechnie wybory powołają do głosu proletarijat (bimoty) żydowski; mimo znanej solidarnosci żydów wobec ludności nieżydowskiej, nie wątpimy, że przy rozumieniu z naszej strony postępowaniu, proletarijat ten wkrótce pozna odrębność swoich interesów i stanie w jednym szeregu z ludem innych wyznań przeciw wyzyskiwaczom, chociażby współwyznawcom. Wyznać się, że „Czasowi“ i jego adherentom (прихильникам) o to wcale nie chodzi, nam zaś wiele na tem zależy“.

Значить газета львівських робітників повторила що до жіди в східній Европі думку редакції „Громади“ (див. 1877 р. „Як наша земля стала не наша“, ст. 54—55; 1879 р. „Громада“, книжка 5, ст. 221), розвинути потім докладніше, в маю 1880 р. деякими жидівськими і українськими соціалістами на женевським зборі виходить із держав східної Европи, і потім виложеною особно в листку п. з. „От группы социалстов евреев“ (Женева, 15 јуна, 1880).

Виступ львівських робітників в обороні жидівської бідноти тим важливішій, що скрізь, в усіх крутах і веретках християнської людности до тепер ще панує та думка, буцім то всі жида — багатіри і лихі люди, котрих би тільки різати, або на котрих навіть соціалістам (!?) треба махнути рукою, бо з них, мовляв, не будуть вже люди... Як сильно вкоринилася скрізь ці старі думки, це найкраще буде видно з того, що на згаданим женевським зборі приїздася тим, котрі його скликали і провадили, устеложив виложеною в листку „От группы социалстов евреев“ думки і дло против всіх майже бесідників із московських і польських соціалістів, і то навіть із жидівського роду!!

Тепер же, коли львівські робітники не тільки що potwierdili, що в Галичині је жидівська біднота і робітники (на Дрогобицькій забриці напр. 25 на 100), а і зрозуміли своєю користь із того, коли ця біднота відділється від свого багатирства до робітників інших вір і народностей, то можна надіятисья, що власне львівські робітники найшвидше і найкраще зможуть занести соціалістичну проповід між галицькими жидами в особі жидівської газети, або хоть книжечках, а найперше заключити на своєї зборі і жидівських львівських робітників, де можуть договоритисья про самі практичні робітницькі львівські справи та впорядкувати вілну спілку польських, українських і жидівських робітників, при чім, звісно, не треба мінати і жидівських жінок і дічат.

Ми бачили з повиче надрукованих спись Анни Павлик і знаємо самі, що і між не-робітницькими жидами је світлі думки — ширчі прихильники свіцудної науки, і ми переконали, що з них то і виїдуть в Галичині гарячі соціалісти, і що загалом жида несуть в галицькій соціалістичній рух все більше рішучости против уряду і против деяких інших теперішних громадських і державних порядків, а головню, що жидівські робітники до решти відвернуть робітників християнських

від порядків і переусвіді віри християнської, а християнські робітники жидівських від жидівської віри в то, що одні жиди вибрані народ віри, через котру жидівська бідога непанидить християнську і перешажає і собі зайти і на Україні місце чесних робітників, риних робітникам інших вір і народностей.

12 Априля 1881 р.

М. Павлик.

ЦЕРЕГЛЯД ГРОМАДІВСЬКОГО РУХУ В ЗАХІДНІЙ ЕВРОПІ.

Треба признатись, що останні місяці були не дуже щасливі для розвитку співлості і для упорядкованя руху серед робітників. Особливо во Франції, майже всі надії громадянів видальє марини. Найбільш громадські часописи: „*Rainette*“ (Egalite) і „*Уайльямма*“ (Emancipation) загинули, „*Proletaire*“ ледве існує, а об'єднаня в Марселі „*Громадське дієство*“ (Action Sociale) вже не виходить. Вибори в місцеві ради (Conseils municipaux), трохи не в усіх городах скінчились не в користь робітників. В Парижі не вибрано ані одного з бувших комунарів, та і в загалі ні одного громадянина. В Марселі верх дійшовся за поступовими народоправцями, в Ліоні вибрано кілька (до тридцяти) громадянів, але не звісно, чи вони належать до буржуазного (багатирського) чи до працюющого стану. Із більших міст здається тільки С. Етієн і Реїме најдошовищим робом поставили робітників в місцеву раду. В остальных майже всіх переважили народоправці Гамбетівського напрямку.

Одначе цьому не треба дивуватись, бо окрім страшного натиску і з боку уряду на користь опортуністів (прихильників хвильового Гамбетівського уряду), між самими громадянами не було певної згоди. Чимала частина між ними, ті, котрих зовуть *анархистами* не пристала до *наїмкеного Сисю* (програми мінімум), приймаюто на з'їзді в Гапрі. Велика частина між анархистами не подавали і голосів на виборках і певно, що загальне число громадянів во Франції далеко більше ніж 45,000—50,000, котрі були подані в часи виборів в місцеві ради.

Усі поздовні гурти (реакції партії) Франції дуже цьому одначе зрадили і з новими силами і надіями стали говорити про те, що во Франції нема ґрунту для громадянства через те, що більша частина крестьян французьких живуть з праці в своїх власних господарствах. „*Пролетер*“ дуже гарно відповідає на те в № 124, от 19 февраля 1881 р., друкуючи допис хлібороба із невеличкого села в департаменті Сени і Марин.

В тій громаді всього 450 десятин ґрунту, з котрих трохи не три четвертин (до 330 десят.) належить двом кушцям, котрі живуть у Парижі, а остатні належать до шестидесяти сімох дрібних власників,

між котрими 3 мають по 6 десятин, 4 по 4, 8 по 3, 2 по 2 $\frac{1}{2}$, 3 по 2 $\frac{1}{4}$, 4 по 2, 9 по 1 $\frac{3}{4}$, 10 по 1 $\frac{1}{2}$, 12 по 1 і 12 по $\frac{1}{2}$ десятини. Усього людства 346 чоловік, між котрими 20 старих вище 60 років і 90 дітей менших от 13 років. Правдних робітників лишається всього 236. Між ними не більш 8—10 працюють раз у раз на себе, остатні всі прислужувані найматись до сусідніх панів.

	Карбованців	Карбованців
Орендна плата за ґрунт	30 за десяток або	13,500 а ґрунту сеїєї ґром.
доходить до	300 в рік кожному і	28,500 усім якумі
Праця 95 чоловіків	140 „ „	13,300 „
„ 95 жінок	140 „ „	6,440 „
„ 46 парубк. і дівч.	140 „ „	6,440 „
	В арагах	71,740

Таким робом на 90 сімї (по 3 $\frac{1}{2}$ душі на сімїу замість 5—6 на Україні) приходилось би, як би ґрунт увесь був мужицкаї, майже по 675 карб. шчорочного добутку. Тим часом 23 сімї овсім не мають ґрунтів, а остатні 67 якумі ледве 120 десятин, т. ї. менше ніж по 2 десятини кожна сімїа. Пани ж обидва, в куні з трьома їхніми орендаторами, мають шчорочного чистого добутку не менше від 12,500 карб. або майже по 130 карб. з кожної мужицкої сімї. Це визначає, що дрібні власники ґрунтів во Франції, як і в інших землях, рїшаються на користь багатирів, великої частини адобутку своєї праці, хоч може в трохи меншї мірі, ніж рукодіяні або хліборичні робітники, котрим до ренту бракує ґрунту. От через што дрібні хлібороби, хоч пізніше, але все ж таки прирешувані будуть і во Франції прїстати до громадівського руху започатого міжками і хліборичними робітниками. Сираді такіх рух починається вже і в інших частинах Франції, особливо на північї напр. біля Екса, Монпельє, Нарбонн, і то не тільки між наймтими, а навіть і між дубними ґрунтовыми власниками, серед котрих за остатні роки багато шириться думка про спільне володіння і оброблення ґрунтів і про громадське користованя машинами в хліборобстві.

Подібні же рух, тільки трохи яєїщїї, почався вже в деяких найбільш в німецьких частинах Австрії, особливо в Гірнї і Дольнї Австрії, в Зальцбурзі і в Штїрїї. В Лінци, најгошовищим місті Гірної Австрії, в котрої вже більша частина дрібних господарств ліцїтонаї, т. ї. роєднані за довги деяким најбагатим мужикам або іншим багатирям, 10 генваря 1881 року зїїшлося до троих тисяч дрібних хліборобів і стали розмовляти про свої естотїї. Наїбільш вони звернули уваги на два питання. Перше не поменше екасуваня на деяких остатків крїпачства, котре тїаглосья до 1848 року, та навіть в інших містах тїагнеться і досі, бо мужики і досі ще сплачують десятину своїм бувшим панам. Друге, ще важнїше, було вивано бажаним урядом ще найбільшати ґрунтової податї. Окрім сього людє на тім громадсьім зборі поставили прохати, шчоб крестьянам було дано право усім вибирати посідї до державної ради самия,

а не через виборців, і що б їм дозволено було зложити велике товариство із самих хліборобів-крестян. Майже такі самі бажання як на зборі в Ліпці були виконані і на других менших зборах в сусідніх провінціях (губернах) Австрії.

Дуже цікавим прикладом несправданої подати ґрунтів, між іншими землями, треба лічити і Чехію (Богемію). Ось якими страшними просторами володають найбільш ґрунтової власності цієї сторони, людство в котрій вже дуже густе: князь Адольф Шварценберг має 166,000 десятин, князь Йосиф Ковардо-Мансфельд — 52,000, князь Іван Ліхтенштейн — 35,000, князь Фріденберг — 32,000, граф Яромір Чернин — 30,000 і граф Едвард Клам-Галлаз — 29,000 десятин.

В якій мірі в загальні в будає впорядковані господарські стосунки в різних землях Австрії, можна добре побачити із фінансового (господарського) стану недавно завойованих Австрією земель Боснії і Герцеговини. Після війни уся та країна так зубожала, що дає урядові лише 5.000,000 карбованців щорічного добутку і з їх біля 1.500,000 теряється на податки для збору тих грошей і біля 400,000 на самих шандарів. Таким робом трохи не половина усього добутку краю йде на саму поліцію і фінансове впорядкування.

Що крестяне або в загальні дрібні хлібороби не бояться так громадянства, як про їх звичайно говорять, дуже добре ще видно із програми најпоступовішої часті Сербської державної ради (Скупщини) в котрій найбільш дрібних сільських господарів, ніж в усіх остальных державних радах Європи. Тим часом ця програма і по господарським питанням најкорисніша між програмами упорядкованої державної ради, боєть лю якої, європейської землі і з разу буда підписана більш ніж чотвертою частиною усіх посівів (38 на 151) найбільш хліборобами. Окрім значущих народоправських бажань: Волі печаті, зборів, змови, сумішляна, одружіння, громадської самоуправи, поставлені теж і другі питання вже громадського напрямку між котрими, на першому місці, пропонується скасування всіх податків і установа замість їх одного загального і поступового (більшачужого швидко от більшання здобутку) податку на маєток (Див. „Самоуправа“, № 1. Београд 8 января 1881).

Так само і в Ірландії мужицький рух чим далі тим більше наближається до громадянства. В своєму листу, посланому з Парижа, Парнелъ уже ясно каже, що треба зовсім скасувати теперішнє упорядкування ґрунтової власності не тільки в Ірландії а навіть і в Англії, що селянські робітники треба добиватись рівних політичних прав з другими станами. Він раїть чиновникам не орендувати ґрунтів у всіх тих паїв, котрі ділять обходяться з своїми чиновниками і цікоки не годиться до умон навіть супротивних закону, як то не рідко робиться тепер в Ірландії. Парнелъ бажає теж звязати ірландський рух з ґрунтовим і робітничим рухом в Англії. Він обертається до англійських наїмців і робітників кажуци їм, що брак політичної самостійності і права вибирати посівів в парламент у їх

щче гірше навіть, ніж у ірландських чиновників. По остатнім звіткам Парнелъ до решту розвіююєма с католицькими попами і був навіть одлучений од церкви Дубліньским біскупом.

Робітничий рух в Англії за остатні тижні справді трохи ожив, особливо від того часу, як 60,000 робітників в копальнях Ланкашира зложили велику змову бажаючи побільшання плати на одну десятину частину. Як звичаю, уряд послав жюрію на поїч хазяїна, але робітники відповили їм великим збором, на котрому було не менш 20,000 чоловік і можна надіятись, що перх лишиться за їми.

Достяг великі збори робітників були теж і в Відні, најголовнішчому місті Австрії. На одному з їх, 9 января 1881 р. робітники постановили правити від уряду, що б їм:

- 1) До решту скасуван цехове упорядкування робітників.
- 2) Обовязав законом хазяїнів уплачувати робітникам за каліцтво здобуте на роботі.
- 3) Знічтовити робітничі книжки.
- 4) Установити особий суд в річах праці і здобування.
- 5) Заборонити хазяїнам сидувати до праці поперех 10 годин в 14 чоловіків дорослих і поперех 8 годин жінок і молодих хлопців от 10 до 18 років і заборону праці дітей до 14 років.
- 6) Впорядкування крамочі і правлінняшого дла учеників по рівних ремеслах, щоб їх не сидували до іншої роботи і т. д.
- 7) Установи особінь доглядачів (інспекторів) над хазяїнками і ремеслами.

Тим часом на австрійській уряд наїдя плоха і навіть не давніше 12 февраля 1881 р. в Відні, тайним судом, присудили громадявці Валечка і Говентштадт, першого на 4 роки, а другого на 6 місяців неволі. Остатніх 12 чолок одиаче не змогли обвинуватити.

Не краще роблять і в Угорщині; там на 3 марта вже назначений суд над Лео Франкелем, бувшим членом парижської громади і довголітнім видавцем „Тижневій робітничій часописі“ в Будапешті, тільки за громадським напрямком його діяльності. Приговорено його на 1½ роки неволі. А на те що мужицькі ґрунти в Угорщині чим далі ліцтуются все гірше, так що з 5 мільйонів хліборобів, більше ніж 3 мільйона вже збулоє і остатнього класна землі, ніхто не хоче і шважати. А тим часом за самих шість років от 1874 до 1880 р. число розпроданих в Австрії за донги мужицьких ґрунтів побільшало в три рази.

В Німеччині уряд не покидає шче арештувати громадявці або виганяти їх за кордон царства. Так напр. в январі 1881 р. землі 15 чоловік в Дармштадті, Франкфурці на Майні і Мангаїмі. Окрім того мали воєнний стан був розширений на Дрезден і Гамбург. Із остатнього города вигнано тридцять чоловік громадявців. Усе це одиаче не перешкоджає Бісмаркові похвалятись в парламенті тим, що він бажає увідняти от (простих) податків усіх людей, що живуть са-

можу працює і переложити той податок на маєтників. Тим часом він забуває, що переводячи прості податки, напр. *подушне, поземельне* в непрості, як акція на тютюн, на горілку, він поправді кажучи, вимає з кишені робітників одну руку, те, що він має їм дати другою.

Італійській уряд теж дуже наляканий тим рухом, котрий за останні місяці настав серед італійських громадян. Від того часу як у Мілані була założena робітничя спілка *сині праці*, а потім знов упорядкована *федерация версикої Італії* і уряд став гостріше доглядати над ширеним громадянством. Так напр. за саміх февраль було сквиновано два номери тижневої громадянської часописі „Ріебе“ (Прості люди), а проти мажоритів виходить нової газети „Демоіато“ (Руживатизмо) були видані особні закони, щоб заборонити пошти перевозити цю страшну часопис.

В початку января 1881 р. в Мілані була впорядкована велика жіноча спілка, найбільш дла того, що в прирпнали перед законом права жінок з чоловіками. До останніх часів жіночий рух в Італії був шче занадто слабій і навіть тих небагато прихильників, котрих він має, не обесміялена бажати корінного переробу старих порядків і звичаїв.

На 14 февральа був назначеній великій збір (мітінг) в Римі, дла розмови про те, шчто поставити на чергу в парламенті питання про загальне право голосування і виборів дла всіх дорослих людей. Тим часом з того збору не вишло маже ніякої користі дла крестян і робітників, бо уряд, змовившись з панамі і багачами, нарочито впорядкував супротивний рух в формі вираза великої прихильності усіх станів до короля. На ренті на зборі в корнеть загального права подчі голоса було все ж виборних от 200,000 народопранців і громадянців.

Тим часом аресті громадянців і крики з боку уряду більшають чим далі тим гірше, а поруч з тим, лико ж нужда простих людей з їх звичайними виразами, сельськими бунтами, трапляються все частіше. Так напр. за саміх февраль 1881 року був уже бунт в селі *Калітрі* (в провинції Неаполь), бо мужики, в великому числі, пішли в казенній ліс і стали рубати дрова собі на корнеть. Цілих два дні вони противились війську, але на ренті кілька чоловік було арештовано а останні повстали. Шче гіршіх випадок був трохи раніше в *Фоліно*. Урядник зострів на шляху, біля млина якогось пана, чотирьох жінок, котрі несли ошну. Вони не хотіли зупинитись і урядник не довго міркуючи вилізав з ружинці і убив одну з жінок, а другу дуже крешко поранив. В Неаполі, по слухаю проїзда короляа було арештовано 34 чоловіка громадянців, а в Мілані видавче часописі „Ріебе“ (Прості люди) оскарженій за неповажні вираза про королю. Ми б мали додати чимало інших прикладів, але з цих буде досить. Припожнано шче тільки арест Чіпріані, котрого колись присуджено до смертної карі, на станції залізничі в Римі, саме в той час, як він вигнаний з Франції, бажав таємно вернутись в Італію.

В Іспанії за останні часи знов починає прокидатись громадянскій рух, хоч здається більш в народопранців і федеральнім напрямку, ніж в анархічно револьуційнім, як то раніше звичайно бувало в Іспанії. Так напр. в Каталонії за цю зиму було кілька великих зборів (мітінгів), на котрих одержно виставляли бажання спільного народоправства (федеративної республіки) і самосторачисті кожної провинції. В Барселоні чия далі більше ширитися штемність на каталонскій мові і, основана тому два роки, шчодена часопис. „Diari Catala“ заводит стосунки і має звязки наїуть в багату до яких містах південної Франції. Поруч з тим народуютьсся теж і громадянскі робітничі спілки найбільш в східних і південних частинах краю, т. ж. в Каталонії, Валенсії і Андалузії.

В Португалії робітничій рух, після останнього зїзду в Оporto стає живішим, але і монархична партія починає впорядковувати збори дла ширена своїх думок. За останні часи чути про живий чистот народоправскій рух в Оporto. На ренті навіть в Егіпті, під впливом Італіянів починається громадянскій рух і між Феллахами, т. ж. потомками старих Егіптян.

С. Подоляський

ПОЛЬСЬКИМ ГРОМАДИЦЬАМ В РОССІИ

В книжці „Sprawozdanie z międzynarodowego zebrania zwanego w 50-letnią rocznicę listopadowego powstania przez redakcyję „Równości“ w Genewie“ (1881) на стор. 8 прочитали ми в листі, підписаному „кружком громадянців польських з збору московського“ (kółko socyjalistów Polskich z pod zaboru Moskiewskiego) ось які слова: „Вам шперо і во братерському подаємо ми нашу руку, брати громадинці, до якої б борди ви не належали, а більш усього вам, найближчі єсуді наши, єсудіаїєтє українскій (Wam... socyjalisci ruscy) московскій (rosyjscy) і німецькій.“

Так як ми з самого початку польського громадянства сказали (в „Листку Громадці“, 1878) шщо вважаємо польських громадинців дичин собі братами, — як громадинців і як єсудів, — то ми з великою радистю прочитали оці слова і муємо одповісти на них тим більше, шчто в книжці „Równości“ не знайдеться ні слова од українських громадинців, до котрих протягають руку ті, хто написав оці слова. Перш усього ми муємо сказати, чому наша одповідь пошляється на не в тій книжці, — або шнакше, чому ми не сказали ні слова на зборі, сквианопому „Рівності“, — хоть і ми получили до нього запрошувачій лист. Не думайте, польскі товариші, шчто ми мовчали через те, шчто не маємо пошани до свята народжіння польського громадинства. — Ні, — ми тільки не маємо довіря до шпорядників того свята, — і не маємо між ними власне через те, шчто вони виступають против тих думок, котрі Ви сами сказали в приведених вищє словах Ваших!

Ще в 1878 р двоє з гурта „Równości“ привези нам Вашу програму, і сказали, що Ви назвали їм спитати про неї? у нашій раді, як впорядника українських громадських видань. В тій програмі ми побачили між иним слова в такому ряді: „*уважаємо самостоїтність Литви і України*“ (Russi) По кільком причинам, між иним по тім, що і „Литва“, як і Польща і Росія, значить значаю також державу, а не народ, — що в державі Литві і у тому, що в польській мові значаю зветься Литва, — було і же три народи: литвини, латини, і білоруси, — ми подали раду винести з програми ці слова, а замість того ми радили там, де говориться про згоду польських громадієві з громадієвими всіх пород, — поставити слова, подібні до наших теперішніх, — а власне: „*маємою силки з громадієвими усяких пород, — а найбільш наших сусідів і родичів: німців, литвинів, білорусів, українців, чехів, москвинів і др.*“

Тодішні Ваші довірні прийняли нашу раду — але потім, по причинам, про котрі багато треба б було говорити, — вразили захвати і Ваші слова і наші. Ставши так виними і перед Вами, і перед нами, — впорядники програми, напечатаної в „Równości“ знакли за найліпше обминути нас же болатом перед краківським судом — (права, через це вони могли виграи перед тим судом!) — а далі перекручувати наші слова і вставляти перед Вами нас, (а не себе) прихильниками вузьких породіх думок Поряд з тим сами вони почали висказувати, навіть і в своїй газеті, погляди на українській люд такі самі, які давна бачимо і у наших і чиновників польських, — котрі вижають „Русь“ — за частину Польщі. Нарешті, коли ми стали підирати думку кількох громадієві з живіх печатати книжки для робітників живіх в Польщі і Україні — на живійській мові, то головні польські мовці „міжнародного збору“ 30 виступаю виступили на такому ж публичному і міжнародному, хоч і меншому зборі, — против тійєї думки, вбачаючи в ній між иним замір українців ідержати живіх од *ополучування!* Таки, що ми не могли сказати ні слова на зборі, впорядкованому такими чудними „дистер-націоналістами“.

Тепер же ми з радістю бачимо, що не всі польські соціалісти поділи їм, — і зосталяючи тепер на наше розмову про тих людєв — обертаяемоє просто до Вас, котрі одверто і ясно висте з старими польськими державно-породієм думками, а не думаєте їх мирити з громадством, ні не ховатєє їх за шпінки та не обовязкові слова між-породієм. Ми з радістю приймаємо руку, котру Ви подаєте „українським громадієвцям“ — людям, котрі служать бездержавному українському народові. Тільки ж ми скажемо одверто, — що в Ваших словах бачимо одню помилку і один пропуск, котрі, певно, виїзди случаем, а не напмлене.

Ви звете Вашими сусідами і соціалістєв россеїєвских. І в самій книжці, виданій Równosc'у багато говориться про братство поляків і россеїєв, — і можна б держати так довго боролєсь проміж себе, поки

одна не пожерла більшу половину другої. Тільки ж ще б радніше було, коли б те братаньща не їшло поруч з помилкою, і дуже шкідливою помилкою, якою є думка, що поляки і москвини (по Вашому моск.і або россеїєв, а по їхньому *русские*) — сусіди проміж себе. Так думати можна тільки тоді, що або всіх людєв од Волги до Сяну і маже до Нареву вважа москальями, або „русскими“ (як напр. думають д. Катков і ому подіби) або тим, що всіх людєв в границах Польської держави 1654 р. вважа поляками (як думають старі польські політичні гурти). Россеїєві революціонєри нових часів (письма Герцена і Вакуніна) авніжно боїтьсья признатиє, що вони в поглядах своїх на той люд сходятьсья з катковцями, — але також боїтьсья ясно признатиє, що вони держатьсья і просто противного погляду, — що литвини, білоруси і українці авнісно самостоїчі людє од поляків і москвинів і мусьять, значить мати свій і самостоїчі письменства, громадські і громадські гурти і т. и., — і через те ті революціонєри більше промовчуютъ про ту справу. Те промовчування в кінці зводиться на мовчану згоду з москвинськими обрусителями, — а инді, напр. коли заговорять про згоду Россеї і Польщі, россеїєв з поляками, то навіть і „русские революціонєри“ проговорюютьсья, так мов би то на своїй землі од Волги до Вісли нема нічого окрім „русских“ та поляків і так мов би то Россеїє єсть нічого цільно-народне, а не чиновницька держава, в котру входить і половина ширей Польщі.*) Польські політичні авніжно нічого не мають проти того, щоб говорено тільки про Польщу та Россеїю, вважаючи про себе — що Польща — уесь край, котрий належає до старої держави польської.

Поставили громадієві українських поряд з німцями і россеїєвскими, — Ви тим самим порвали з державними польськими і россеїєвскими, — але більше розважили справу. Ви б мусили признатиє, що россеїєв такіє сусіди полякам як і французи. Правда, тепер Ви і россеїєв сидите в одній царській тюрмі, але все таки не в сусідніх камерах: посередній між вами і россеїєвими сидять українці, білоруси, литвини, латини, та серед них і жида. І цього не слід забувати ні тим, хто хоче розбити ту тюрму, ні нічим більше тим, хто хоче, щоб всі народи приїмали громадські думки.

Ви, певно, через те тільки згадали самих українців, — що мали на думці тільки впорядковані гурти громадські. Правда, — на наше

* Щоб не далеко ходити, вважемо на програму „Вперель“, на промову д. Лаврова на сьвятотаваньму революціонєвстві 1830 р. в Лондоні в 1875 р. (котру вгадав сам д. Л. і в листі своєюму до збору Лівонської) — на те, що д. Гартман в листі до того ж збору, казачи про те, як ураз россеїєвкі бєлєвська руху до вільності породію, — згадав про Польщу і про Кавказ, а збув про Литву, Україну. В об'язі „Об'язі надани русской соціально-революціонєвкї Бєлєвтеки“ (самому најєде-рвалішому з того, що написано за остани 8 років „русскими революціонєрами“) українські соціалісти признаютьсья тільки як „євралієв русского соціалізма“, тоді як український народ не євралієв, — а нація, — а значить і українські соціалісти мусьять бути самостоїтою нацією і не євралієв і тим більше, що українці єсть і не в самій Россеїє.

спільне діло, — шче не ма громадських гуртів білоруського, литовського, латвійського і жидівського. Але не треба забувати, що робітні люди білоруські, литовські, латвійські, жидівські їсть, — і треба старатись, щоб заклались два службні їм павиміні громадські гурти, такі самі як німецькі, польські і т. и. Ви, польські громадяни, можете ліпше, ніж хто другий допомогти тому, що б ті гурти як шкоро склались, — бо письменні люди в стороні литовській, білоруській а частиною латвійській (в Вітебській губернії) маже всі вже прихилились до польської породи. Ви мусите розказати їм, що не слід їм одвертатись од того народу, серед котрого вони живуть, працюють котрого вони на світі держаться, розказати, що вони мусять одлатити тому народови, служити йому, як громадяни. Хай туті голови боїтаться потратити на час кількох робітників дна Вашого польського народу; — ця чарова втрата поведе за собою незабаром те, що Ви побачите коло польського народу, розумних громадянів з людей сусідніх, — і всі ті люди, — якуні з Вашим, встануть, щоб заложити правдине всепороднє громадське братство!

Ми з свого боку скажемо, що українські товариші наші, видали зроблений білорусиним дна свого народу переклад книжки «Про багатство та бідність», — (зісною їй Вам з перекладу «Orowianiana statego gospodarza») — і що незабаром повидаемось видати і литовській переклад тієї книжки. Просимо ї Вас пристати до подібних видань, — про котрі Ви знаєте докладніше з статті «Естетическія области і пропаганда социализма на пвобіненіяхъ умныхъ восточнои Европы» в № 1 пріложок дна «Громади», Вільна Сілка — Вольный Союзъ — La Fédération».

М Драгоманов

ЗАГОЛОВКИ

Громадєвскій рух в Англії і Ірландїї. (Кінець). С. Подоаїнського	237
Моїї жь людиці грїха, а панєшка та повїська правда. І—III. А. Павлик	153
От хто робить порядок межі людьми. П. Павлик	205
Наука з попереднїх оновдань. М Драгоманова	213
Новини з Австрїїской України. М Павлик	228
Переклад громадського руху в західній Европї. С Подоаїнського	232
Польскым громадянським в Россїї. М Драгоманова	237

товарища, Зубеу-Козиряву, М. Д; Вильніи земський рух в Черниговщинї; Героїєська самоборна социалисти в Кїрїї. М. Д.; Калгарські Звістки; Федерализм і социализм в Окуптанїї; Польскїи демократ про украинство і социальнїм. Украинське письменство в «Исторїи славянскихъ литературъ»; Писла и Словарьца. М. Д.; Одиной ї замїтки; Украинсьєса «Громади» і «национальноправленїя социализма» по У. Г.; «Впероді» Дешино про лїтвийскїи народичи і социализм в Галичинї; «Русското Слово» і «Газети польскїи» і «Газети польскїи». З университетського зягїтка в Кїрїї; (Повидла брошурї «Мартовское дїяленїе студентоу Кїевского университета в 1878 г.» Брехла генерала Антоновича). Ми ж «Набатъ». (Чому ї як ми горько про «Набатъ». Д. Молчановъ-Друтъ в реляції «Органа русскихъ революционеровъ». Прирівнї австрійскої ніемітнїци. Добродїуби і Широтю. Остання рада «Набату». М. Драгомановъ. На умоту товарищам і земладцям украинскїи ї польскїи землї. Вперодичина «Громади» в Россїи в Женевѣ.» с. мая 1878 по январь 1879 г. Женева. Испавна «Громади», 1879. 6 ар.

ЛІСТОК ГРОМАДИ № 1. 1878. Виданъ М Драгоманов 1 ар.
ВІЛЬНА СІЛКА — Вольный Союзъ — La Fédération. (Безстроковой докладю до «Громади»). № 1 Женева 1881. 25 с.

Про багатство та бідність. 1876. 25 с.
Про те, як вапа земля стала не наша. Іспавнїи. 1877. 40 с.
Про хлїборобство. Як не земля упорядкована і як би слід їїи держати. Лїпскїи. 1877. 80 с.
Про багатство та біднєвє. (На білоруській мовї. Переклад з українскїи). Женева. 1881. 25 с.

Україно. (М Драгоманов). Movimento litterario Rateno in Russia e Gallicia. Firenze 1873. Leoccher. 1 fr.

Литература російської, білоруською, українською і галицькою. Українєца. (М Драгоманов). Львїв, 1874.

Галицько-руське письменство. Жю ж. Львїв. 1876. 12 ар. ак.
По вопросу о малорусской литературе. (Павлавлевъ, папруссьєскїи і памларуссьєскїи). М. Драгоманова. Вїна. 1876. 80 ар.

Туризи внутрєнне і виїшнїє. Его же. Женева. 1876. 1 ар.
Внутрєнне рабство і война за освобожденїє. Его же. Женева. 1877. 1 ар.
Народні шкоти на Україні серед зягїтка ї писменства в Россїї з виданья «Громади». Жю ж. Женева. 1877. 3 ар.

Дїловїсть, совісьєльное русскїе причительнєство. Женщїннїи процесса московскїи социальности. Его же. Женева. 1877. 25 с.

До чего доведеться? Его же. Женева. 1878. 50 с.

За что старика обидли и кто его обидеть? (Размышление по дѣлу Тревина). Его же. Женева. 1878. 50 с.

Резюми и революцїи. Н Жуковскїи. Женева. 1878. 50 с.

La littérature Ukrainienne proscrite par le gouvernement russe. Raport présenté au congrès littéraire de Paris 1878, par M. Dragomanov. Genève, 1878. 1 fr.

Писмо в В. Г. Білоруського їл П. В. Гоголю съ-предисловіємъ М Драгоманова. Женева. 1880. 1 ар.

Словьє баснїми не корьмит. Писмо ку генералу Лорису-Молкову. М Драгоманова. Женева. 1880. 25 с.

Было бы болото, а черти бугурѣ. М Драгоманова, Женева. 1880. 50 с.

Терроризм и Свобода. Муравьє и Корова Оствѣт на отвѣтъ «Голоса». М Драгоманова. Женева. 1880. 50 с.

Le tyranicide en Russie et l'Action de l'Europe Occidentale. Par M. Dragomanov. Genève, 1881. 50 с.

Колода Тараса Шевченка. Частина перша. Женева 1878. 1 ар.

Записки южно-русского социалиста. Выпуск первый. Женева. 1877. 1 фр.
Життя і здоров'я людей на Україні. Зложив С. Подолинський.
1879. 3 фр.

Нав-Народольбуєць. Повість. Женева. 1879. 1 фр.
Хліб ревує воли, як жасла повиі? Роман з народного життя.
П. Мирного та І. Білика. 1880. 6 фр.

Ремесла і хвабрики на Україні. С. Подолинського. Женева 1880. 2 фр.
Соціалісти у границях в Австрії. С. Подолинського. Женева 1880. 50 с.
Кобзарь Т. Г. Шевченка. (Видання стереотипне). Книжка перша.
Женева. 1881. 1 фр.

ГРОМАДСЬКИЙ ДРУГ, місячник літературний і політичний, ред. М.
Павлик. № 1. Львів 1878. 50 кр.

ГРОМАДСЬКИЙ ДРУГ, № 2. 50 кр.

ДЗВІН, галицько-українська збірка. Вилд М. Павлик (Замість 3 і 4 №
«Громадського Друга»). Львів. 1878. 80 кр.

МОЛОТ, галицько-українська збірка. Вилд М. Павлик (Замість 5, 6
і 7 № «Громадського Друга»). Львів. 1878. 1 т. 20 кр.

Українській Гетьман Богдан Хмельницький і Козачина. Ів. Левин-
ського. Заходом М. Павлика. Львів. 1878. 60 кр.

Нова віра на Україні. Вилд М. Ткаченко. Львів 1878. 8 кр.

Война за волю. Оповідання Г. Успенського. Львів. 1878. 8 кр.

ДРІБНА БІБЛІОТЕКА. Львів. 1879.

Книжка I. Повісти Еркмана Шаріана, переклав Романъ Розмаринъ.
Ціна 15 кр.

Книжка II. Література Українська, проскрібована рядом російським,
М. Драгоманова, з французького. 10 кр.

Книжка III. Віди і як вьязали люди на землі, Ернста Геккеля,
переклав Іван Франко з німецького 10 кр.

Книжка IV. Каїн, містерія в трьох діях, Гердола Байрона, переклав
Іван Франко. 20 кр.

Книжка V. Думи і вісні найзнатіших європейських поетів. Вибрав і
вилд Іван Франко. 10 кр.

Книжка VI. Пчоти. Митра Ів. Писарева, переклав з російського Ва-
силь Польський. 10 кр.

Книжка VII. Власність ґрунтова і její історія, Еміля де Лявльє,
переклав Іван Франко. 10 кр.

Книжка VIII. Довбня, Еміля Золья, з французького перевела Ольга
Рошкевич, частка I і II; в додатку «Хутірчик», ескіз Еміля Золья. 20 кр.

Книжка IX. Білковина. Томаса Генрі Гексли, переклав Іван Франко. 10 кр.

Книжка 10. Значінь авторітету в виховану. Н. А. Добролюбова, пере-
клав з російського Евгєній Олєсницькій.

Книжка 11. Сільська община в Россії, Еміля де Лявльє, з німець-
кого обробленя Карла Віхера. 10 кр.

Книжка 12. Довбня. Еміля Золья, з французького перевела Ольга
Рошкевич. Частка III. 15 кр.

Книжка 13. Суспільно-політичні сторониства в Німеччині, Ганса Шелья,
з німецького перевели І. М. і І. Ф. 20 кр.

Книжка 14. На дні. Повість І. Франка. 25 кр.

СВІТ. Ілюстрована літературно-політично-наукова часопись. Виходить
раз на місяць. Ві Львові. На рік 4 гульд.

Impr. du «Rabotnik» et de la «Hromada», Terrassière 31, Genève.